

Almanach

Aktuálne otázky svetovej ekonomiky a politiky

Vedecký časopis
Ročník XIII.
2/2018

ALMANACH

Actual Issues in World Economics and Politics

Scientific journal

Faculty of International Relations

University of Economics in Bratislava

Volume XIII

Almanach

Aktuálne otázky svetovej ekonomiky a politiky

Vedecký časopis
Ročník XIII.
2/2018

ALMANACH

Actual Issues in World Economics and Politics

Scientific journal

Faculty of International Relations

University of Economics in Bratislava

Volume XIII

ALMANACH

Redakcia/Editorial Office

Fakulta medzinárodných vzťahov Ekonomickej univerzity v Bratislave
Dolnozemska cesta 1/b, 852 35 Bratislava, Slovak Republic
phone: +421 2 6729 5456, e-mail: eva.vlkova@euba.sk

Hlavný redaktor/Editor-in-chief

Rudolf KUCHARČÍK

University of Economics in Bratislava, Slovak Republic

Redakčná rada/Editorial Board

Ľubomír ČECH

University of Economics in Bratislava, Slovak Republic

Samuel ČELOVSKÝ

University in Novi Sad, Serbia

Lenka FOJTÍKOVÁ

Technical University of Ostrava, Czech Republic

Tomáš GONGOL

Silesian University in Opava, Czech Republic

Jana ILIEVA

University of Tourism and Management in Skopje, Republic of Macedonia

Karol JANAS

Alexander Dubcek University in Trencin, Slovak Republic

Eva JANČÍKOVÁ

University of Economics in Bratislava, Slovak Republic

Larisa KAPUSTINA

Ural State University of Economics, Russia

Kiyoshi KASAHARA

Rikkyo University, Japan

Olyana KINDIBALIK

University of European Studies of Moldova, Republic of Moldova

Helena KOŠCIELNIAK

Technical University in Częstochowa, Poland

Milan KURUCZ

University of Economics in Bratislava, Slovak Republic

Zuzana LEHMANNOVÁ

University of Economics, Prague, Czech Republic

Ľudmila LIPKOVÁ

University of Economics in Bratislava, Slovak Republic

Ľudmila MALÍKOVÁ

Comenius University in Bratislava, Slovak Republic

Stanislav MRÁZ

University of Economics in Bratislava, Slovak Republic

POGÁTSA Zoltán

University of West Hungary, Hungary

Jozef SABOL

The Police Academy of the Czech Republic in Prague, Czech Republic

František ŠKVRNDA

University of Economics in Bratislava, Slovak Republic

René PAWERA

Comenius University in Bratislava, Slovak Republic

Dalibor VLČEK

Matej Bel University, Slovak Republic

Výkonný redaktor/Managing Editor

Eva VLKOVÁ

Recenzenti/ Reviewers

Ľubomír Čech, Mikuláš Černota, Boris Dziura, Gilbert Futó,
Martin Grešš, Mykhaylo Kunychka, František Škvrnda st.,
Marta Zágoršeková, Tetyana Zubro

Jazyková redakcia/Language editing: bez korektúry/no language editing

Vydavateľ/Publisher

Vydavateľstvo EKONÓM, Ekonomická univerzita v Bratislave

© Ekonomická univerzita v Bratislave, Fakulta medzinárodných vzťahov, 2018

IČO 00 399 957

ISSN 1339-3502

Issues in 2018

MARCH

JUNE

SEPTEMBER

DECEMBER

Obsah/Contents

K vybraným otázkam kultúrnej diplomacie <i>Selected issues of cultural diplomacy</i> Michaela Čiefová	4
Obnoviteľné zdroje energie na Islande a ich vplyv na ekonomický rozvoj v krajine <i>Renewable energy resources in Island and their influence on economic development in the country</i> Katarína Hovorková	14
Náklady na vedu a výskum v štátoch OECD v kontexte príjmovej nerovnosti <i>Science and research costs in the OECD states in the context of income inequality</i> Barbora Janubová	21
Problems of Social State Formation in Ukraine <i>Problémy vytvárania sociálneho štátu na Ukrajine</i> Igor Kuznetsov	29
Politické dôsledky suezskej vojny pre Blízky východ <i>Political consequences of Suez war for the Middle east</i> Karol R. Sorby	37
Rortyho kritika metafyziky a koncepcia novej pragmatistickej filozofie <i>Rorty's Critique of Methaphysics and Conception of His New Pragmatistic Philosophy</i> František Škvrnda ml.	55

K vybraným otázkam kultúrnej diplomacie

Selected issues of cultural diplomacy

Michaela Čiefová

Fakulta medzinárodných vzťahov, Ekonomická univerzita v Bratislave, Dolnozemská cesta 1/b,
852 35 Bratislava 5, Slovenská republika, e-mail: michaela.ciefova@euba.sk

Abstrakt: Diplomacia je komplexným fenoménom, ktorý má niekoľko dimenzií. Patrí sem napr. hospodárska diplomacia, vojenská diplomacia či kultúrna diplomacia, ktorá je i témou predloženého príspevku. V prvej časti článku sa pokúsime o terminologické vymedzenie predmetného konceptu, okrem iného i vo vzťahu k verejnej diplomacii. Následne upriamime pozornosť na kultúrnu diplomáciu Slovenska a Rakúska. Využívame primárne metódu rešeršovania a diskurzívnej analýzy, v obmedzenej miere sú niektoré aspekty analyzované komparatívne. Slovenská republika i Rakúska republika sú aktívne v oblasti kultúrnej diplomacie, avšak možno skonštatovať určité odlišnosti, resp. špecifiká. Výrazný rozdiel vykazuje napr. počet kultúrnych inštitútov, ktoré krajiny v zahraničí prevádzkujú.

JEL klasifikácia: H11, Y80, Z00

Kľúčové slová: kultúra, kultúrna diplomacia, kultúrne inštitúty, Slovensko, Rakúsko

Abstract: Diplomacy is a complex phenomenon that has several dimensions, such as economic diplomacy, military diplomacy or cultural diplomacy. The present paper deals with cultural diplomacy. In the first part of this contribution, we attempt to define the concept in question, and thus also in relation to public diplomacy. Next, we focus on Slovak and Austrian cultural diplomacy. We apply predominantly the method of recherche and discourse analysis. Besides, some aspects are discussed and analysed in a comparative manner. Both Slovakia and Austria are active in the area of cultural diplomacy, however, certain differences, or specifics do exist. For instance, the difference in number of cultural institutes operating abroad is noticeable.

Key words: culture, cultural diplomacy, cultural institutes, Slovakia, Austria

JEL Classification: H11, Y80, Z00

Úvod

Diplomacia ako koncept má niekoľko dimenzií. V praxi aj odbornej literatúre sa vyskytujú pojmy ako vojenská diplomacia, verejná diplomacia, hospodárska diplomacia či kultúrna diplomacia.¹ Posledná z uvedených, t. j. kultúrna diplomacia, je i kľúčovým konceptom predloženého príspevku.

Tematicky je tento príspevok štruktúrovaný do dvoch hlavných častí. V prvej časti článku sa pokúsime o teoretické vymedzenie pojmu kultúrna diplomacia a o ilustrovanie vzťahu kultúrnej diplomacie a verejnej diplomacie. Artikulovaný bude i význam kultúr v procesoch formovania a udržiavania medzinárodných vzťahov a európsky rozmer problematiky. V nasledujúcom texte budeme bližšie pojednávať o aktivitách v oblasti kultúrnej diplomacie dvoch európskych krajín, a síce Rakúska a Slovenska, uskutočníme i komparáciu fungovania a štruktúry ich kultúrnych inštitútov. Selekcia skúmaných krajín nie je náhodná. Naopak, bola uskutočnená na základe obsahového zamerania dizertačnej práce autorky.

¹ RUSIŇÁK et al. (2012): Diplomacia – úvod do štúdia, s. 50.

V predloženej štúdií sa pokúsime o stručný prehľad niekoľkých vybraných aspektov kultúrnej diplomacie, pričom sa budeme odvolávať na domácich i zahraničných autorov. Využívať budeme najmä metódu rešeršovania a metódu diskurzívnej analýzy.

1 Kultúrna diplomacia ako predmet vedeckého bádania

Ako sme už úvodom zdôraznili, diplomaciu možno chápať ako komplexný systém pozostávajúci z niekoľkých parciálnych dimenzií, ktoré ale nie je vždy jednoduché explicitne od seba odlíšiť, resp. jednoznačne ohraničiť.

1.1 Vzťah kultúrnej diplomacie a verejnej diplomacie

Kultúrna dimenzia diplomacie, ktorej sa budeme bližšie venovať v tomto príspevku, sa často považuje za súčasť verejnej diplomacie.² Toto chápanie má ale za následok to, že rozdiel medzi verejnou a kultúrnou diplomaciou je nie úplne zreteľný.³ Podľa Mattoša môže byť dôvodom problematického rozpoznanie, resp. odlíšenia kultúrnej a verejnej diplomacie ich orientácia na širokú verejnosť.⁴ Vzťahom medzi novou verejnou diplomaciou a kultúrnou diplomaciou sa zaoberá medzi inými i Kim, pričom aj podľa jej názoru by nová kultúrna diplomacia mala byť chápaná ako podmnožina novej verejnej diplomacie, resp. priesečník novej verejnej diplomacie a medzinárodných kultúrnych vzťahov.⁵ Dodáva, že kultúrna diplomacia sa považuje buď za jadro verejnej diplomacie, alebo jej podmnožinu,⁶ pričom v závere svojej štúdie uvažuje s rozličnými metódami, resp. prostriedkami na výkon verejnej diplomacie. Medzi tieto okrem športovej diplomacie, mediálnej diplomacie a iných foriem zaraďuje i samotnú kultúrnu diplomáciu. Jej práca je založená na skúmaní prístupov medzinárodných historikov i akademikov študujúcich medzinárodné vzťahy či kultúrnu diplomáciu.⁷

Bez ohľadu na to, či kultúrna diplomacia je skutočne dimenziou v rámci verejnej diplomacie, alebo ide o samostatne stojacu kategóriu diplomacie, budeme v ďalšom texte nášho príspevku od konceptu verejnej diplomacie abstrahovať a pozornosť budeme venovať len procesom a praktikám, ktoré možno jednoznačne pripísať oblasti kultúrnej diplomacie. Rozlišovať nebudeme ani medzi „starou“ a „novou“ kultúrnou diplomaciou, ktoré sa líšia predovšetkým svojimi intenciami.⁸ Namiesto toho budeme v celej práci aplikovať podľa nášho názoru všeobecnejší termín, a síce kultúrna diplomacia.

1.2 Teoretické vymedzenie a význam kultúrnej diplomacie

Problematické nie je len stanoviť deliacu čiaru medzi diplomaciou, verejnou diplomaciou a kultúrnou diplomaciou, ale i explicitne definovať samotný koncept kultúrnej diplomacie. Podľa dvojice autorov Udovič a Podgornik nie je vôbec prekvapujúce, že existuje toľko definícií kultúrnej diplomacie ako teoretikov, ktorí túto problematiku študujú, nakoľko ide o značne komplexný fenomén.⁹ Neexistuje teda jedna všeobecne akceptovaná definícia,

² RUSIŇÁK, P. et al. (2012): Diplomacia – úvod do štúdia, s. 56.

³ ANG, I. – ISAR, Y. R. – MAR, P. (2015): Cultural diplomacy: beyond the national interest?, s. 368.

⁴ MATTOŠ, B. (2013): Kultúrna dimenzia diplomacie ako nástroj zahraničnej politiky štátu na príklade Rakúskej republiky, s. 378.

⁵ KIM, H. (2017): Bridging the Theoretical Gap between Public Diplomacy and Cultural Diplomacy, s. 293.

⁶ Tamže, s. 294.

⁷ Tamže, s. 318-319.

⁸ „Stará“ kultúrna diplomacia má ideologické ciele; „nová“ kultúrna diplomacia sa zaoberá univerzalitou spoločných hodnôt. KIM, H. (2017): Bridging the Theoretical Gap between Public Diplomacy and Cultural Diplomacy, s. 316.

⁹ UDOVIČ, B. – PODGORNIK, A. (2016): Cultural Diplomacy of Slavic European Union Member States: A Cross-country Analysis, s. 120.

význam slova sa dokonca môže obmieňať v závislosti od kontextu.¹⁰ Veľmi všeobecne ale možno kultúrnu diplomaciu charakterizovať ako proces, ktorého cieľom je sprostredkovanie informácií o kultúre jedného štátu v hostiteľskej krajine. Tieto sa vzťahujú napr. na tradície, hodnoty či dejiny. Daný štát takýmito aktivitami môže sledovať rozličné ciele, či už prosté zviditeľnenie sa, prípadne budovanie priateľských vzťahov s hostujúcim štátom.¹¹

Kultúrna diplomacia predstavuje v súčasnosti podľa Pajtinku významný prvok zahraničnopolitických aktivít väčšiny štátov.¹² S týmto názorom súhlasí i Mattoš, ktorý považuje kultúrnu diplomaciu za dôležitý komponent medzinárodných vzťahov.¹³ Zároveň ide o koncept, ktorý sa čoraz častejšie vyskytuje i v odbornom diskurze. Kurucz hovorí o sektorálnej expanzii diplomacie do sféry ekonomiky, ekológie či kultúry. Práve kultúra bola podľa neho v medzinárodných vzťahom vždy prítomným elementom.¹⁴ Zágoršeková vidí historickú signifikanciu kultúr v skutočnosti, že práve kultúry sa v minulosti podieľali na procesoch udržiavania vzťahov medzi národmi, boli teda ich nositeľmi.¹⁵ Zároveň autorka vyjadruje presvedčenie o rovnocennosti kultúr sveta, a to i napriek divergenciám v ich civilizačnom vývoji. Najmä vo vedeckom diskurze by totiž bolo neprípustné referovať o určitých kultúrach ako o „vyšších“ či „nižších“.¹⁶ Avšak Kurucz dodáva, že v minulosti sa kultúre v zahraničnej politike nepripisoval taký význam, ako je tomu dnes.¹⁷ S týmto názorom súhlasí i Kim, keď tvrdí, že v nedávnych diplomatických aktivitách bol zvyčajne význam kultúrnej diplomacie podhodnotený.¹⁸ Napriek tomu minulé skúsenosti ukazujú, že si štáty uvedomovali význam inštitúcií s kultúrnym vplyvom. V priebehu 19. storočia sa napr. zvyšoval počet súkromných organizácií európskych štátov v zahraničí, ktoré prezentovali kultúru domácej krajiny. Išlo napr. o školy, kostoly či iné kultúrne inštitúcie, ktoré vznikali v krajinách s vysokým percentom expatov.¹⁹ Kim ale zdôrazňuje, že vôbec prvými krajinami, ktoré si uvedomili, že prítomnosť a fungovanie takýchto inštitúcií môže posilniť prestíž danej kultúry v zahraničí, bolo Nemecko a Francúzsko.²⁰ Keďže i z našej perspektívy plnia kultúrne inštitúty významnú funkciu v udržiavaní a rozvoji kultúrnych vzťahov medzi štátmi, budeme sa im bližšie venovať v ďalšej kapitole tohto príspevku, a to v kontexte aktivít Slovenskej republiky a Rakúska.

Niet najmenších pochyb o prínose kultúrnej diplomacie k nation brandingu či sociálnej kohézii.²¹ Kultúrna diplomacia „sa podieľa na sprostredkovaní medzinárodnej výmeny myšlienok, informácií a kultúrnych hodnôt. Rozhodujúci podiel v jej pôsobení zohrávajú duchovná kultúra, v prvom rade umenie, vzdelanie a veda, ale napr. aj šport a tzv. populárna kultúra.“²²

1.3 Aktéri kultúrnej diplomacie

V praxi je kultúrna diplomacia uskutočňovaná rôznymi aktérmi, najmä však diplomatickými misiami a kultúrnymi inštitútmi. Kultúrne inštitúty môžu mať dvojaký

¹⁰ KIM, H. (2017): Bridging the Theoretical Gap between Public Diplomacy and Cultural Diplomacy, s. 316.

¹¹ PAJTINKA, E. (2007): Slovenská diplomacia a jej dimenzie v 21. storočí, s. 82.

¹² PAJTINKA, E. (2015): Cultural diplomacy and its organizational and institutional models in selected states, s. 112.

¹³ MATTOŠ, B. (2013): Kultúrna dimenzia diplomacie ako nástroj zahraničnej politiky štátu na príklade Rakúskej republiky, s. 378.

¹⁴ KURUCZ, M. (2007): Kultúrna dimenzia diplomacie, s. 63.

¹⁵ ZÁGORŠEKOVÁ, M. B. (2009): Kultúry v medzinárodných vzťahoch, s. 20.

¹⁶ Tamže, s. 26.

¹⁷ KURUCZ, M. (2007): Kultúrna dimenzia diplomacie, s. 64.

¹⁸ KIM, H. (2017): Bridging the Theoretical Gap between Public Diplomacy and Cultural Diplomacy, s. 293.

¹⁹ Tamže, s. 308.

²⁰ Tamže, s. 308.

²¹ KIM, H. (2017): Bridging the Theoretical Gap between Public Diplomacy and Cultural Diplomacy, s. 294.

²² KURUCZ, M. (2007): Kultúrna dimenzia diplomacie, s. 64-65.

charakter, a to diplomatický a nediplomatický.²³ Jedna z funkcií diplomatickej misie spočíva podľa Článku 3 Viedenského dohovoru o diplomatických stykoch práve v podpore priateľských vzťahov medzi vysielajúcim a prijímajúcim štátom, a budovaní hospodárskych, kultúrnych a vedeckých vzťahov.²⁴

Vo všeobecnosti existujú medzi kultúrnymi inštitútmi jednotlivých štátov značné rozdiely. Okrem právnej formy môžu tieto rozdiely spočívať napr. v úlohách a aktivitách, ktoré tieto inštitúty vykonávajú.²⁵ Treba poznamenať, že i snahy, intenzita a frekvencia aktivít v oblasti kultúrnej diplomacie medzi štátmi vykazuje určité diskrepancie. Pre porovnanie, nemecký Goethe Institut pôsobí v súčasnosti vo viac ako 90 krajinách sveta,²⁶ Slovensko má takéto inštitúty len v 8 krajinách.²⁷ Samozrejme, treba zohľadniť i skutočnosť, že na tento jav vplýva niekoľko faktorov, akými je napr. ekonomická sila krajiny, či zahraničnopolitické priority toho-ktorého štátu. Okrem toho vplýva na možnosti realizácie kultúrnej diplomacie krajiny i jej komunikačná kompetencia.²⁸ „Možnosti kultúrnej diplomacie štátov sú ovplyvnené ich kultúrnym, hospodárskym a komunikačným potenciálom.“²⁹

Sme presvedčení, že aktérom kultúrnej diplomacie môže byť nepriamo akýkoľvek jednotlivec, ktorí reprezentantom inej národnej kultúry predostrie informácie o kultúre či histórii svojej vlastnej krajiny, upozorní na nadchádzajúce kultúrne podujatia, či poukáže na svoju krajinu ako na atraktívnu turistickú destináciu. Samozrejme, daný aktér môže konať úplne nevedome, v každom prípade ale dochádza k sprostredkovaniu informácií o kultúre vlastného štátu a tým k jeho prezentácii.

1.4 Kultúrna diplomacia v kontexte Európskej únie

V súvislosti s kultúrnou diplomaciou treba spomenúť i európsky rozmer problematiky. Faktom je, že členstvo v Európskej únii má za následok, že kompetencie štátov sú v určitých oblastiach obmedzované, a to v rozličnom rozsahu. Ako ale zdôrazňuje Kurucz, práve kultúrna diplomacia a kultúra ako také sú jednou zo sfér, ktoré zostávajú vo výlučnej právomoci členských štátov, nakoľko cieľom Únie je udržiavanie kultúrnej diverzity.³⁰ Únia vykonáva v oblasti kultúrnej politiky len stimulačné opatrenia a je v záujme samotných členských štátov udržať nezávislosť od európskych štruktúr v kultúrnych otázkach.³¹ „Kultúra je atributívny, neoddeliteľný základ identity štátu. Preto sa štátu usilujú v tejto oblasti o zachovanie si kultúrnej nezávislosti a suverénnych kompetencií.“³² Z nášho pohľadu je takýto prístup oprávnený. Argumentovať môžeme aplikáciou rôznych kultúrnych modelov, ktoré demonštrujú v určitých prípadoch relatívne markantné rozdiely v niektorých kultúrnych aspektoch. Napríklad často citovaná Hofstedeho teória kultúrnych dimenzií (*cultural dimensions*) jasne poukazuje na to, že i napriek spoločnému geografickému priestoru vykazujú európske kultúry

²³ PAJTINKA, E. (2015): Cultural diplomacy and its organizational and institutional models in selected states, s. 111.

²⁴ UNITED NATIONS (1961): Vienna Convention on Diplomatic Relations.

²⁵ PAJTINKA, E. (2015): Cultural diplomacy and its organizational and institutional models in selected states, s. 114.

²⁶ GOETHE INSTITUT (2018): Úlohy a ciele.

²⁷ Pre podrobnejšiu komparatívnu analýzu počtov kultúrnych inštitútov a počtov krajín, v ktorých majú jednotlivé krajiny takéto inštitúty, odporúčame: PAJTINKA, E. (2015): Cultural diplomacy and its organizational and institutional models in selected states. In: Journal of International Relations, 2015, roč. 8., č. 2, s. 111-122.

²⁸ MATTOŠ, B. (2013): Kultúrna dimenzia diplomacie ako nástroj zahraničnej politiky štátu na príklade Rakúskej republiky, s. 381.

²⁹ KURUCZ, M. (2007): Kultúrna dimenzia diplomacie, s. 70.

³⁰ KURUCZ, M. (2007): Kultúrna dimenzia diplomacie, s. 66.

³¹ ZÁGORŠEKOVÁ, M. B. (2009): Kultúry v medzinárodných vzťahoch, s. 104.

³² Tamže, s. 104.

rozdielne charakteristiky, či už vo vzťahu k individualizmu, resp. kolektivismu, vo vzťahu k času, neistote a podobne.³³

Zaujímavý prístup prezentujú Udovič a Podgornik, ktorí skúmajú aktivity kultúrnej diplomacie v rámci slovanských členských štátov Európskej únie a spôsoby realizácie týchto aktivít. Ich výskum vychádza z myšlienky, že slovanské štáty, ktoré sa stali členskými štátmi EÚ po rozpade východného bloku, a ktoré vykazovali kultúrne odlišnosti voči latinským a germánskym členským štátom Únie, nie sú zo strany germánskych a latinských členských štátov vnímané ako rovnocenní partneri.³⁴ Súčasne vo svojej práci upozorňujú na to, že medzi danými štátmi prevláda konkurencia a neexistuje žiadny spoločný kooperatívny prístup k otázkam kultúrnej diplomacie, čo vysvetľujú tým, že krajiny považujú koncept slavizmu za obsolentný.³⁵ Tu si avšak dovoľíme nastoliť otázku, či je vôbec vhodné a želané, aby sa na aktivitách kultúrnej diplomacie podieľalo viacero štátov súčasne, nakoľko za každých okolností bude existovať niekoľko kultúrnych špecifik či historických udalostí typických výlučne pre jednu krajinu. V takom prípade by bolo nevyhnutné nájsť určité prieniky a, pravdepodobne, uskutočniť kompromisy.

Na nedostatočnú kultúrnu integráciu v rámci európskych komunít upozorňuje i Ardielli.³⁶ Táto autorka skúma jazykové kompetencie a „konzumáciu“ kultúrnych produktov v rámci členských štátov Európskej únie. Výsledkom jej výskumu je konštatovanie, že spomedzi členských krajín EÚ sa na kultúrnych podujatiach a iných aktivitách spojených s ostatnými európskymi kultúrami najčastejšie zúčastňujú Luxemburčania, Švédi, Dáni, Holanďania a Fíni. Naopak, najmenší záujem bol zistený u Rumunov, Poliakov a Bulharov, o niečo lepšie sú na tom Taliani a Gréci. Relatívne pozitívnym záverom je umiestnenie Rakúska i Slovenska v rebríčku. Rakúsko (spolu s Maltou) sa umiestnilo hneď za Fínskom, Slovensko ich tesne nasledovalo.³⁷

Okrem toho, že krajiny individuálne vykonávajú aktivity z oblasti kultúrnej diplomacie, sú častokrát členmi medzinárodných zoskupení, akou je napr. Stredoeurópska kultúrna platforma, ktorá vznikla v roku 2001 z rakúskej iniciatívy. Dohromady sem patrí šesť štátov strednej Európy, okrem Rakúska a Slovenska i Maďarsko, Česká republika, Poľsko a Slovinsko, ktoré spolupracujú na kultúrnych projektoch a spolupodieľajú sa na šírení informácií o kultúrnom živote, čím sa usilujú o posilnenie kultúrnej identity. Posledným projektom organizovaným touto platformou bol projekt *Tbilisi Digital Expo*, ktorý sa uskutočnil v máji 2018 a bol zameraný na kreatívny priemysel.³⁸

2 Kultúrna diplomacia Slovenskej republiky

Ako sme už naznačili vyššie, i Slovenská republika uskutočňuje aktivity v oblasti kultúrnej diplomacie, pričom tieto sú v kompetencii Ministerstva zahraničných vecí a európskych záležitostí Slovenskej republiky.

³³ Podrobnejšie o kultúrnych dimenziách (nielen) európskych národných kultúr v publikácii HOFSTEDE, G. – HOFSTEDE, G. J. – MINKOV, M. (2010): *Cultures and Organizations. Software of the Mind. Intercultural Cooperation and Its Importance for Survival*. New York: McGraw Hill, 2010. ISBN 978-0-07-166418-9.

³⁴ UDOVIČ, B. – PODGORNÍK, A. (2016): *Cultural Diplomacy of Slavic European Union Member States: A Cross-country Analysis*, s. 119.

³⁵ Tamže, s. 132.

³⁶ ARDIELLI, E. (2018): *Language Skills of EU Citizens and their Participation on Foreign Cultural Products*, s. 74.

³⁷ ARDIELLI, E. (2018): *Language Skills of EU Citizens and their Participation on Foreign Cultural Products*, s. 79.

³⁸ MINISTERSTVO ZAHRANIČNÝCH VECÍ A EURÓPSKÝCH ZÁLEŽITOSTÍ SLOVENSKEJ REPUBLIKY (2018): *Stredoeurópska kultúrna platforma*.

2.1 Aktivity Slovenskej republiky v oblasti kultúrnej diplomacie

Hoci sú možnosti realizácie kultúrnej diplomacie Slovenska obmedzené,³⁹ zahŕňa kultúrna diplomacia Slovenskej republiky široké spektrum aktivít, ktoré sú uvedené i na oficiálnych stránkach Ministerstva zahraničných vecí a európskych záležitostí. Ide najmä o kultúrnu prezentáciu v zahraničí v spolupráci so zastupiteľskými úradmi a slovenskými inštitútmi, ako aj o podporu kultúrnych aktivít, ktoré sú organizované generálnymi konzulátmi či zastupiteľskými úradmi. S tým súvisí i prezentácia kultúrnych hodnôt iných krajín v Slovenskej republike. Významná je medzinárodná spolupráca v oblasti školstva, vedy a zdravotníctva, resp. rozvoj bilaterálnych vzťahov v oblasti vedy, výskumu, kultúry či školstva. Spomenúť treba i spoluprácu s Ministerstvom školstva, vedy, výskumu a športu Slovenskej republiky, napr. v oblasti štipendií, či spoluprácu s Úradom pre Slovákov žijúcich v zahraničí.⁴⁰

Pajtinka poukazuje aj na význam ekonomickej dimenzie kultúrnej diplomacie Slovenska, najmä v súvislosti s cestovným ruchom. „*Mimoriadne dôležitý je v súčasnosti tiež ekonomický rozmer kultúrnej diplomacie, teda jej realizácia za účelom podpory hospodárskych záujmov štátu.*“⁴¹ Je zrejmé, že pozitívny obraz o krajine v zahraničí môže mať vplyv i na rozvoj cestovného ruchu. Prezentácia kultúrneho a historického dedičstva krajiny preto zohráva nezanedbateľnú úlohu i v tomto kontexte.

2.2 Kultúrne inštitúty Slovenskej republiky

Udovič a Podgornik, na ktorých sme sa odvolávali vyššie v súvislosti s európskym rozmerom problematiky, okrem iného uskutočnili komparatívnu analýzu vybraných aspektov kultúrnej diplomacie slovanských členských štátov Európskej únie, v rámci ktorej konfrontovali počty kultúrnych inštitútov skúmaných krajín vzhľadom na počet obyvateľov. Zistili, že spomedzi týchto šiestich krajín je najaktívnejšia Česká republika (2,2 kultúrnych inštitútov na milión obyvateľov), za ktorou nasleduje Slovensko a Bulharsko (1,6 kultúrnych inštitútov na milión obyvateľov).⁴² Pri zohľadnení najaktuálnejších demografických štatistík ale môžeme skonštatovať, že toto číslo sa mierne zmenilo. Keďže súčasný stav populácie Slovenska predstavuje 5,44⁴³ milióna obyvateľov, a počet kultúrnych inštitútov Slovenska je 8, vychádza nám z toho počet 1,47 kultúrnych inštitútov na milión obyvateľov. Slovenská republika má v súčasnosti kultúrne inštitúty v dohromady ôsmich krajinách. S výnimkou Ukrajiny boli takéto inštitúty zriadené vo všetkých susedných štátoch, t. j. v Českej republike (Praha), Rakúsku (Viedeň), Maďarsku (Budapešť) a Poľsku (Varšava). Okrem toho má Slovenská republika kultúrny inštitút vo Francúzsku (Paríž), Nemecku (Berlín), Taliansku (Rím) a Rusku (Moskva).⁴⁴

Vidíme, že takmer všetky slovenské kultúrne inštitúty sa nachádzajú v bezprostrednej blízkosti krajiny. V súvislosti s budúcimi cieľmi a ambíciami zriaďovať nové kultúrne a informačné centrá priniesli nedávno médiá informáciu o rozhodnutí otvoriť slovenské informačné a kultúrne centrum v izraelskom Jeruzaleme. Toto rozhodnutie uskutočnila slovenská parlamentná delegácia počas návštevy v Izraeli začiatkom júla tohto roka. Avšak vzhľadom na časový horizont, počas ktorého by toto centrum malo byť zriadené, nebol doposiaľ

³⁹ PAJTINKA, E. (2007): Slovenská diplomacia a jej dimenzie v 21. storočí, s. 77.

⁴⁰ MINISTERSTVO ZAHRANIČNÝCH VECÍ A EURÓPSKÝCH ZÁLEŽITOSTÍ SLOVENSKEJ REPUBLIKY (2015): Kultúrna diplomacia.

⁴¹ PAJTINKA, E. (2007): Slovenská diplomacia a jej dimenzie v 21. storočí, s. 83.

⁴² UDOVIČ, B. – PODGORNÍK, A. (2016): Cultural Diplomacy of Slavic European Union Member States: A Cross-country Analysis, s. 126.

⁴³ K 31. 3. 2018 malo Slovensko 5 442 974 obyvateľov. ŠTATISTICKÝ ÚRAD SLOVENSKEJ REPUBLIKY (2018): Stav obyvateľstva v SR k 31. marcu 2018.

⁴⁴ MINISTERSTVO ZAHRANIČNÝCH VECÍ A EURÓPSKÝCH ZÁLEŽITOSTÍ SLOVENSKEJ REPUBLIKY (2017): Slovenské inštitúty.

stanovený oficiálny termín.⁴⁵ Zastávame názor, že rozširovanie existujúceho portfólia inštitútov tohto druhu môže vo významnej miere prispieť nielen k prezentácii Slovenskej republiky v cieľovej krajine, ale i k zlepšeniu vzájomných vzťahov daných krajín. Sme presvedčení, že zriadenie ďalších kultúrnych inštitútov v budúcnosti by preto mohlo byť prínosné. Najmä ak by operovali v krajinách, ktorých kultúrne profily a hodnoty sú diametrálne odlišné od tých slovenských.

3 Kultúrna diplomacia Rakúskej republiky

V nasledujúcej časti nášho príspevku sa zameriame na kultúrnu diplomáciu Rakúskej republiky. Z autorov, ktorí prispeli k diskusii o kultúrnej diplomacii Rakúska, by sme na tomto mieste vyzdvihli Borisa Mattoša, ktorý vidí v kultúrnej diplomacii Rakúskej republiky vysoký potenciál vzhľadom na rakúske kultúrne dedičstvo a historické okolnosti.⁴⁶ Nazdávame sa, že i úspešná kultúrna prezentácia Rakúska navonok z neho robí turistami vyhľadávanú destináciu.

3.1 Rakúske kultúrne fóra a knižnice v zahraničí a ich aktivity

Keď porovnáme počet kultúrnych inštitútov Slovenska a Rakúska, zistíme, že i napriek relatívne podobnej rozlohe a populácii hovorí počet kultúrnych inštitútov výrazne v prospech Rakúska. Dohromady bolo doposiaľ zriadených 29⁴⁷ rakúskych kultúrnych fór v 27 krajinách sveta.⁴⁸ Keby sme aplikovali na Rakúsko metódu, ktorú pri slovanských členských štátoch Európskej únie použili Udovič a Podgornik, zistíme, že pri aktuálnom stave rakúskej populácie (približne 8,8 milióna)⁴⁹ existuje 3,3 kultúrnych inštitútov na milión obyvateľov, čo je približne dvojnásobok v porovnaní so Slovenskou republikou. Na oficiálnych stránkach rakúskeho spolkového ministerstva zahraničia sa v súvislosti s kultúrnymi fórami uvádza, že ich cieľom je vytváranie a udržiavanie významných kultúrnych mostov vo svete.⁵⁰ Rakúske kultúrne fóra sa na jednej strane podieľajú na organizácii rôznorodých projektov súvisiacich s kultúrou či vedou, pričom spolupracujú s umelcami, organizáciami a inštitúciami v hosťovskej krajine. Na strane druhej podporujú rakúskych umelcov a vedcov, napr. pri budovaní kontaktov.⁵¹ Vo všeobecnosti možno skonštatovať, že Rakúsko zriaďuje svoje kultúrne fóra v lokalitách, ktoré sú preň dôležité vzhľadom na kultúrno-politické záujmy krajiny.⁵²

⁴⁵ TASR (2018): Slovensko otvorí v Jeruzaleme kultúrne a informačné centrum, rozhodla delegácia vedená Dankom.

⁴⁶ MATTOŠ, B. (2013): Kultúrna dimenzia diplomacie ako nástroj zahraničnej politiky štátu na príklade Rakúskej republiky, s. 380.

⁴⁷ Ide o tieto mestá: Belehrad, Berlín, Bern, Bratislava, Brusel, Budapešť, Bukurešť, Istanbul, Káhira, Kyjev, Ľubľana, Londýn, Madrid, Miláno, Mexiko, Moskva, Naí Dillí, New York, Ottawa, Paríž, Peking, Praha, Rím, Teherán, Tel Aviv, Tokio, Varšava, Washington D.C., Záhreb.

BUNDESMINISTERIUM EUROPA, INTEGRATION, UND ÄUßERES (2018): Kulturforen.

⁴⁸ BUNDESMINISTERIUM EUROPA, INTEGRATION, UND ÄUßERES (2018): Kulturforen.

⁴⁹ Podľa rakúskeho štatistického úradu malo Rakúsko v roku 2017 asi 8,795 milióna obyvateľov. STATISTIK AUSTRIA (2018): Bevölkerung.

⁵⁰ BUNDESMINISTERIUM EUROPA, INTEGRATION, UND ÄUßERES (2018): Kulturforen.

⁵¹ Tamže.

⁵² MATTOŠ, B. (2013): Kultúrna dimenzia diplomacie ako nástroj zahraničnej politiky štátu na príklade Rakúskej republiky, s. 380.

Okrem kultúrnych fór zohrávajú významnú úlohu i rakúske knižnice, ktoré sú zriadené od roku 1989. V súčasnosti ich je 65⁵³ a to v 28⁵⁴ štátoch.⁵⁵ Nazdávame sa, že ide o rastúci trend, nakoľko napr. v roku 2013 to bolo 60 knižníc v 28 štátoch, ako vidíme u Mattoša.⁵⁶ Táto skutočnosť svedčí o neutíchajúcom záujme Rakúska o rozširovanie svojich kultúrnych zariadení v zahraničí.

Z hľadiska geografického priestoru sa majoritná časť rakúskych knižníc nachádza v krajinách strednej, východnej a juhovýchodnej Európy. Umožňujú vytvárať zahraničnú kultúrnu politiku novým, inovatívnym a flexibilným spôsobom. Ich cieľ spočíva v sprostredkovaní informácií o rakúskych dejinách a súčasnom dianí, ako aj v sprístupnení literárnych diel širokej verejnosti. Okrem klasickej knihovníckej činnosti ide teda napr. o organizovanie rozličných podujatí, ako napr. prednášok či filmových večerov. Tieto knižnice sú spravidla prevádzkované v kooperácii s inštitúciou v hostiteľskej krajine, akou môže byť univerzita či lokálna knižnica. Táto partnerská inštitúcia potom znáša prevádzkové náklady, avšak nákup knižných nosičov je v kompetencii rakúskeho ministerstva zahraničia.⁵⁷ Dovoľujeme si ale vyjadriť presvedčenie, že v záujme sprostredkovania informácií širšiemu okruhu občanov by mohlo byť prínosné zamýšľať sa nad zriadením rakúskych knižníc či fór i v geograficky vzdialenejších krajinách, podobne ako v prípade Slovenskej republiky. Samozrejme ale so zohľadnením nákladov.

Záver

Predložená štúdia poukázala okrem iného na problém neexistencie jednotnej a ucelenej definície konceptu kultúrnej diplomacie. Štúdium dostupnej literatúry zároveň neprinieslo jednoznačnú odpoveď na otázku, aký je vlastne vzťah medzi verejnou a kultúrnou diplomaciou, t. j. či ide o nezávisle stojace odnože diplomacie, alebo či je medzi nimi vzťah nadradenosti a podradenosti. Teoretici zdôrazňujú potrebu riadnej konceptualizácie kultúrnej diplomacie, čo ale vyžaduje značne hlbšiu analýzu.⁵⁸

Vzhľadom na kultúrnu diplomáciu Slovenskej republiky a Rakúskej republiky možno skonštatovať, že obe krajiny sa aktívne podieľajú na kultúrnej prezentácii krajiny navonok. Avšak napriek relatívne podobnej populácii i veľkosti krajín treba poukázať na to, že počet kultúrnych inštitútov hovorí v prospech Rakúska. Táto skutočnosť ale môže byť podmienená i finančnými prostriedkami, ktoré majú jednotlivé krajiny k dispozícii na podporu kultúrnej diplomacie.

Záverom by sme chceli vyjadriť presvedčenie, že v prípade kultúrnej diplomacie ide o dynamickú oblasť spoločenského diania i vedeckého bádania, nakoľko jej praktiky podliehajú spoločensko-politickému i hospodárskemu vývoju.

⁵³ Okrem Bratislavy možno rakúsku knižnicu nájsť napr. v Krakove, Varšave, Rijeke, Záhrebe, Rige či Kišineve. BUNDESMINISTERIUM FÜR EUROPA, INTEGRATION, UND ÄUßERES (2018): Österreich – Bibliotheken im Ausland.

⁵⁴ Ide o tieto štáty: Albánsko, Arménsko, Azerbajdžan, Bielorusko, Bosna a Hercegovina, Bulharsko, Česká republika, Estónsko, Gruzínsko, Chorvátsko, Izrael, Kazachstan, Kirgizsko, Kosovo, Litva, Lotyšsko, Macedónsko, Maďarsko, Moldavsko, Poľsko, Rumunsko, Ruská federácia, Slovensko, Slovinsko, Srbsko, Taliansko, Turecko, Ukrajina.

BUNDESMINISTERIUM FÜR EUROPA, INTEGRATION, UND ÄUßERES (2018): Österreich – Bibliotheken im Ausland.

⁵⁵ BUNDESMINISTERIUM FÜR EUROPA, INTEGRATION, UND ÄUßERES (2018): Österreich – Bibliotheken im Ausland.

⁵⁶ MATTOŠ, B. (2013): Kultúrna dimenzia diplomacie ako nástroj zahraničnej politiky štátu na príklade Rakúskej republiky, s. 380.

⁵⁷ BUNDESMINISTERIUM FÜR EUROPA, INTEGRATION, UND ÄUßERES (2018): Österreich – Bibliotheken im Ausland.

⁵⁸ KIM, H. (2017): Bridging the Theoretical Gap between Public Diplomacy and Cultural Diplomacy, s. 294.

Použitá literatúra:

1. ANG, I. – ISAR, Y. R. – MAR, P. (2015): Cultural diplomacy: beyond the national interest? In: *International Journal of Cultural Policy*, 2015, roč. 21, č. 4, s. 365-381.
2. ARDIELLI, E. (2018): Language Skills of EU Citizens and their Participation on Foreign Cultural Products. In: *Proceedings of the 4th International Conference on European Integration*, 2018, s. 74-81.
3. BUNDESMINISTERIUM EUROPA, INTEGRATION, UND ÄUßERES (2018): Kulturforen. [online]. In: *Bundesministerium Europa, Integration, und Äußeres*, 2018. [Citované 6. 6. 2018.] Dostupné na internete: <https://www.bmeia.gv.at/europa-aussenpolitik/auslandskultur/kulturforen/>.
4. BUNDESMINISTERIUM FÜR EUROPA, INTEGRATION, UND ÄUßERES (2018): Österreich – Bibliotheken im Ausland. [online]. In: *Österreich – Bibliotheken*, 2018. [Citované 25. 7. 2018.] Dostupné na internete: <https://www.oesterreich-bibliotheken.at/>.
5. GOETHE INSTITUT (2018): Úlohy a ciele. [online]. In: *Goethe Institut Slowakei*, 2018. [Citované 4. 5. 2018.] Dostupné na internete: <https://www.goethe.de/ins/sk/sk/ueb/auf.html>.
6. HOFSTEDE, G. – HOFSTEDE, G. J. – MINKOV, M. (2010): *Cultures and Organizations. Software of the Mind. Intercultural Cooperation and Its Importance for Survival*. New York: McGraw Hill, 2010. ISBN 978-0-07-166418-9.
7. KIM, H. (2017): Bridging the Theoretical Gap between Public Diplomacy and Cultural Diplomacy. In: *The Korean Journal of International Studies*, 2017, roč. 15, č. 2, s. 293-326.
8. KURUCZ, M. (2007): Kultúrna dimenzia diplomacie. In: *Zborník z vedeckej konferencie Zahraničná politika a diplomacia Slovenskej republiky v kontexte európskej integrácie*, 2007, s. 62-71.
9. MATTOŠ, B. (2013): Kultúrna dimenzia diplomacie ako nástroj zahraničnej politiky štátu na príklade Rakúskej republiky. In: *Zborník príspevkov z 12. medzinárodnej vedeckej konferencie doktorandov a mladých vedeckých pracovníkov Ekonomické, politické a právne otázky medzinárodných vzťahov 2013*, s. 377-383.
10. MINISTERSTVO ZAHRANIČNÝCH VECÍ A EURÓPSKYCH ZÁLEŽITOSTÍ SLOVENSKEJ REPUBLIKY (2018): Stredoeurópska kultúrna platforma. [online]. In: *Ministerstvo zahraničných vecí a európskych záležitostí Slovenskej republiky*, 31. 5. 2018. [Citované 12. 6. 2018.] Dostupné na internete: https://www.mzv.sk/ministerstvo/kulturna_diplomacia-stredoeuropska_kulturna_platforma.
11. MINISTERSTVO ZAHRANIČNÝCH VECÍ A EURÓPSKYCH ZÁLEŽITOSTÍ SLOVENSKEJ REPUBLIKY (2017): Slovenské inštitúty. [online]. In: *Ministerstvo zahraničných vecí a európskych záležitostí Slovenskej republiky*, 21. 12. 2017. [Citované 4. 5. 2018.] Dostupné na internete: https://www.mzv.sk/ministerstvo/kulturna_diplomacia-slovenske_instituty.
12. MINISTERSTVO ZAHRANIČNÝCH VECÍ A EURÓPSKYCH ZÁLEŽITOSTÍ SLOVENSKEJ REPUBLIKY (2015): Kultúrna diplomacia. [online]. In: *Ministerstvo zahraničných vecí a európskych záležitostí Slovenskej republiky*, 24. 11. 2015. [Citované 5. 5. 2018.] Dostupné na internete: https://www.mzv.sk/ministerstvo/kulturna_diplomacia.
13. PAJTINKA, E. (2015): Kultúrna diplomacia a jej organizačno-inštitucionálne modely v praxi vybraných štátov. In: *Medzinárodné vzťahy*, 2015, roč. 8., č. 2, s. 111-122.
14. PAJTINKA, E. (2007): Slovenská diplomacia a jej dimenzie v 21. storočí. In: *Zborník z vedeckej konferencie Zahraničná politika a diplomacia Slovenskej republiky v kontexte európskej integrácie*, 2007, s. 77-84.

15. RUSIŇÁK, P. et al. (2012): *Diplomacia – úvod do štúdia*. Bratislava: Ekonóm. ISBN 978-80-225-3480-2.
16. STATISTIK AUSTRIA (2018): Bevölkerung. [online]. In: *Statistik Austria*, 2018. [Citované 17. 7. 2018.] Dostupné na internete: https://www.statistik.at/web_de/statistiken/menschen_und_gesellschaft/bevoelkerung/index.html.
17. ŠTATISTICKÝ ÚRAD SLOVENSKEJ REPUBLIKY (2018): Stav obyvateľstva v SR k 31. marcu 2018. [online]. In: *Štatistický úrad Slovenskej republiky*, 7. 6. 2018. [Citované 17. 7. 2018.] Dostupné na internete.
18. TASR (2018): Slovensko otvorí v Jeruzaleme kultúrne a informačné centrum, rozhodla delegácia vedená Dankom. [online]. In: *Hospodárske noviny*, 4. 7. 2018. [Citované 7. 7. 2018.] Dostupné na internete: <https://hnonline.sk/svet/1773655-slovensko-otvori-v-jeruzaleme-kulturene-a-informacne-centrum-rozhodla-delegacia-vedena-dankom>.
19. UDOVIČ, B. – PODGORNIK, A. (2016): Cultural Diplomacy of Slavic European Union Member States: A Cross-country Analysis. In: *Baltic Journal of European Studies*, 2016, roč. 6., č. 2, s. 117-136.
20. UNITED NATIONS (1961): *Vienna Convention on Diplomatic Relations*. Vienna: United Nations, 1961.
21. ZÁGORŠEKOVÁ, M. B. (2009): *Kultúry v medzinárodných vzťahoch*. Bratislava: Ekonóm, 2009. ISBN 978-80-225-2712-5.

Kontakt:

Mgr. Michaela Čiefová

Fakulta medzinárodných vzťahov
Ekonomická univerzita v Bratislave
Dolnozemska cesta 1/b
852 35 Bratislava
Slovenská republika
e-mail: michaela.ciefova@euba.sk

Obnoviteľné zdroje energie na Islande a ich vplyv na ekonomický rozvoj v krajine¹

Renewable energy resources in Island and their influence on economic development in the country

Katarína Hovorková

Fakulta medzinárodných vzťahov, Ekonomická univerzita v Bratislave, Dolnozemska cesta 1/b,
852 35 Bratislava 5, Slovenská republika, e-mail: michaela.ciefova@euba.sk

Abstrakt: Island patril po vyhlásení nezávislosti v polovici 20. storočia k jedným z najchudobnejších štátov Európy. Transformácia ekonomiky a objavenie vlastných zdrojov energie na ostrove však prinieslo krajine okamžitý hospodársky rast a v súčasnosti, naopak, patrí k najrozvinutejším štátom Európy a je lídrom v spotrebe energie z obnoviteľných zdrojov. Cieľom tejto práce je analýza obnoviteľných zdrojov energie na Islande, najmä však zdrojov geotermálnej energie a ich vplyv na ekonomický rozvoj v krajine. Pri písaní tejto práce sme využili metódy analýzy, syntézy, abstrakcie, komparácie a dedukcie. Výsledkom práce je, že Island sa aj vďaka takmer jednostrannému využívaniu obnoviteľnej energie v krajine dokázal reštrukturalizovať hospodárstvo aj v čase ekonomických kríz, keďže domácnosti sa nemuseli spoliehať na vykurovanie dovážaným finančne náročným plynom.

Kľúčové slová: Island, obnoviteľné zdroje energie, geotermálna energia, národné hospodárstvo

JEL klasifikácia: Q24, E21

Abstract: After independence in the mid-20th century, Iceland was one of Europe's poorest countries. However, the transformation of the economy and the emergence of its own energy resources on the island have brought the country into immediate economic growth and today, on the contrary, Iceland belongs to the most developed countries of Europe and is the leader in the consumption of renewable energy. The aim of this paper is to analyze renewable energy sources in Iceland, especially geothermal energy sources and their impact on economic development in the country. We used the methods of analysis, synthesis, abstraction, comparison and deduction. As a result, Iceland has been able to restructure the national economy even in times of economic crises, due to almost unilateral use of renewable energy in the country, as households did not have to rely on heating imported from financially demanding gas.

Key words: Iceland, renewable energy sources, geothermal energy, national economy

JEL Classification: Q24, E21

Úvod

Už oddávna sa na vykurovanie využívali rôzne zdroje energie na Zemi. Postupom času, najmä vďaka nástupu nových technológií, bolo možné využiť horúcu vodu a paru pod zemským povrchom a vodu v riekach nielen na ohrev priestoru, ale aj na premenu tejto energie na energiu

¹ Článok je publikovaný v rámci projektu EDGE – Environmentálna diplomacia a geopolitika. Tento projekt je financovaný z prostriedkov Európskej únie (Horizont 2020) v rámci grantu číslo 692413.

elektrickú. Na Islande, ktorý je známy využívaním energie z obnoviteľných zdrojov, je domácnosťami využívaná najmä geotermálna energia, ktorá sa prekladá ako „teplo Zeme“ a môže byť využitá 3 spôsobmi: priama geotermálna energia, geotermálne tepelné čerpadlá a geotermálne elektrárne. Využívanie priamej geotermálnej energie na ostrove je možné v oblastiach, kde sú horúce pramene blízko zemského povrchu, no zložitejšími metódami sa tento druh energie dostáva aj z hlbších častí Zeme. Ďalším dôležitým zdrojom obnoviteľnej energie na Islande je vodná energia, avšak v tomto článku sa budeme prioritne venovať geotermálnej energii.

Cieľom tejto práce je analýza obnoviteľných zdrojov energie na Islande, najmä však zdrojov geotermálnej energie a ich vplyv na ekonomický rozvoj v krajine. Vzhľadom na geografickú polohu Islandu a jeho prístup k obnoviteľným zdrojom energie sa budeme venovať využiteľnosťou a distribúciou energie, ale aj vplyvu na životné prostredie na ostrove a prechod z krajiny závislej od dovozu energie z fosílnych palív na takmer energeticky nezávislý štát, ktorého hlavným zdrojom energie je priama geotermálna energia, geotermálne a vodné elektrárne. Zároveň poukážeme na to, aký vplyv mali prirodzené zásoby energetických zdrojov na ekonomický vývoj na Islande a na hospodárenie a úspory domácností. Pri písaní tejto práce sme využili metódy analýzy, syntézy, abstrakcie, komparácie a dedukcie.

1 Obnoviteľné zdroje na Islande

Island je ostrovný štát ležiaci na stredoatlantickom hrebeni s rozlohou 103 000 km²² a 334 000³ obyvateľmi. Nachádza sa vo vulkanickej oblasti, v ktorej činnosť tektonických platní vytláča teplo z magmy bližšie k zemskému povrchu, čo mu zabezpečuje jedinečné geotermálne zdroje. V polovici 20. storočia sa z nerozvinutej krajiny v severnej Európe, závislej od vykurovania uhlím a rašelinou, stal štátom s najvyšším životným štandardom, kde takmer všetky energie spotrebované na ostrove pochádzajú z obnoviteľných zdrojov. V roku 2014 pochádzalo 85 % spotrebovanej energie na Islande z obnoviteľných zdrojov, pričom 66 % z nich bolo z geotermálnej energie.⁴ Ďalších 20 % energetických zdrojov pochádzali z vodnej energie a 13 % predstavuje ropa dovážaná pre rybolovný priemysel a dopravu.⁵

Ešte v 70. rokoch 20. storočia polovica spotrebovanej energie domácnosťami pochádzala zo spaľovania fosílnych palív, avšak v polovici 80. rokov tento podiel klesol na menej ako 5 %, pričom 10 % zdrojov pochádzalo z elektrickej energie a zvyšných viac ako 80 % tvorili priame geotermálne zdroje. V súčasnosti až 99 % energie spotrebovanej domácnosťami pochádza z obnoviteľných zdrojov, ktoré sa nachádzajú prevažne na juhozápade Islandu, kde žije aj väčšina obyvateľstva.⁶

Najväčším spotrebiteľom obnoviteľných zdrojov na Islande je však priemysel, ktorý spotrebuje viac ako $\frac{3}{4}$ vyprodukovaných zdrojov z elektrární, pričom do priemyslu spracújúceho hliník smeruje až 73 %⁷ z priemyselnej spotreby. Druhým najväčším spotrebiteľom elektrickej energie sú domácnosti a verejné inštitúcie, kde podiel predstavuje

² TRADING ECONOMICS: *Iceland – Surface area*. 2018. [cit. 2018-05-08]. Dostupné na internete: <<https://tradingeconomics.com/iceland/surface-area-sq-km-wb-data.html>>.

³ WORLD BANK: *Population*. 2018. [cit. 2018-05-08]. Dostupné na internete: <<https://data.worldbank.org/indicator/SP.POP.TOTL>>.

⁴ NATIONAL ENERGY AUTHORITY: *Geothermal*. 2018. [cit. 2018-05-08]. Dostupné na internete: <<https://nea.is/geothermal/>>.

⁵ NATIONAL ENERGY AUTHORITY: *Iceland. A Leader in the use of Renewable Resources*. 2015. [cit. 2018-05-08]. Dostupné na internete: <https://orkustofnun.is/gogn/Frettir/Iceland_Leader_RenewableEnergy.pdf>.

⁶ NATIONAL ENERGY AUTHORITY: *Energy Statistics in Iceland 2015*. 2015. [cit. 2018-05-08]. Dostupné na internete: <https://orkustofnun.is/gogn/os-onnur-rit/Orkutolur_2015-enska-utfaersla2.pdf>.

⁷ KARBOVANEC, M.: *Geotermálny výskum a vývoj na Islande*. 2010. [cit. 2018-05-08]. Dostupné na internete: <https://www.atpjournal.sk/budovy/rubriky/nove-trendy/geotermalny-vyskum-a-vyvoj-na-islande.html?page_id=7372>.

takmer 20 % z vyprodukovaných zdrojov. Zvyšných 5 % tvorí energia spotrebovaná na chod elektrární ako takých a prirodzené straty spôsobené napr. prepravou.⁸

Vďaka jednoznačnej orientácii na obnoviteľné energie dokáže Island ušetriť až 350 miliónov ton oxidu uhličitého ročne⁹ a toto číslo exponenciálne narastá so zvyšovaním spotreby energie domácnosťami, ale aj priemyslom, pričom najväčší podiel, viac ako 1/2 na tom má energia vyprodukovaná vodnými elektrárnami, takmer 1/3 priama geotermálna energia, resp. priame vykurovanie geotermálnou energiou a v posledných rokoch sa značne zvyšuje podiel geotermálnych elektrární.

Svoje znalosti v tejto oblasti Island predáva po celkom svete a uzatvára mnoho medzinárodných geotermálnych projektov napr. so Spojenými štátmi americkými, Nemeckom, Čínou, ale aj niektorými krajinami juhovýchodnej Ázie, Strednej Ameriky, či Afriky. Najintenzívnejšia spolupráca však prebieha s krajinami Európskej únie vzhľadom na záväzok EÚ znižovať uhlíkové emisie.

V súvislosti s dlhodobým využívaním obnoviteľných zdrojov a znižovaním environmentálnej záťaže sa na Islande v rokoch 1999 až 2021 zamerali na tzv. „Hlavný plán porovnávajúci ekonomickú realizovateľnosť a environmentálny vplyv navrhovaných projektov rozvoja energie“. Cieľom tohto plánu bolo poukázať na vplyv konkrétnych energetických projektov na ekonomickú výnosnosť a environmentálne zaťaženie. Výskum prebieha v 4 fázach, od vymedzenia výskumu, zberu informácií, procesu hodnotenia až po odporúčania a kategorizáciu energetických možností, ktoré budú právne záväzné. Počas trvania tohto plánu sa uskutočnilo 19 projektov na vodných elektrárnach, najmä na islandských ľadovcových riekach a 24 geotermálnych projektov sústredených na juhozápade krajiny. Doterajšie výsledky ukázali, že vodné projekty mali kombinovaný potenciál vyprodukovať 10,5 TWh ročne a geotermálne projekty až 13,2 TWh ročne, avšak zhruba 2/5 týchto zdrojov môžu mať nepriaznivý dopad na životné prostredie. Na základe hodnotenia týchto výsledkov má islandský parlament Althingi uzákoniť kategorizáciu a využívanie obnoviteľných zdrojov s potenciálnou možnosťou vylúčenia využívania niektorých zdrojov vzhľadom na nepriaznivý dopad na prírodné dedičstvo.¹⁰

Tieto výsledky ukazujú, že aj v prípade vylúčenia zdrojov obnoviteľnej energie, ktoré majú nepriaznivý dopad na životné prostredie, sa na Islande v súčasnosti využíva len malá časť z toho, čo tento zdroj dokáže ponúknuť. V roku 2015 73,3 % z obnoviteľných zdrojov bolo vyrobených vo vodných elektrárnach s celkovou spotrebou 13 780 GWh a 26,6 % spotrebovanej energie pochádzali z geotermálnych zdrojov s celkovou spotrebou 5 003 GWh.¹¹ Takmer výlučným spotrebiteľom priamej geotermálnej energie sú domácnosti, ktoré využívajú tieto zdroje na vykurovanie.

Na tento účel vznikla v roku 1999 spoločnosť Reykjavík Energy (Orkuveita Reykjavíkur), zodpovedná za distribúciu a predaj elektrickej energie a teplej vody a prevádzkovanie vodovodov a kanalizácie v najväčšom islandskom obvode s geotermálnym vykurovacím systémom pre 200 000 obyvateľov v objeme 75 miliónov m³ termálnej vody ročne. Spoločnosť využíva zdroje z oblasti Reykjavíku, ako aj z Nesjavellir, v neďalekej vulkanickej oblasti a poskytuje služby takmer celému hlavnému mestu a priľahlým oblastiam.

⁸ NATIONAL ENERGY AUTHORITY: *Energy Statistics in Iceland 2015*. 2015. [cit. 2018-05-08]. Dostupné na internete: <https://orkustofnun.is/gogn/os-onnur-rit/Orkutolur_2015-enska-utfaersla2.pdf>.

⁹ NATIONAL ENERGY AUTHORITY: *Iceland. A Leader in the use of Renewable Resources*. 2015. [cit. 2018-05-09]. Dostupné na internete: <https://orkustofnun.is/gogn/Frettir/Iceland_Leader_RenewableEnergy.pdf>.

¹⁰ NATIONAL ENERGY AUTHORITY: *Master Plan*. 2018. [cit. 2018-05-09]. Dostupné na internete: <<https://nea.is/geothermal/master-plan/>>;

RAMA: *Power options in the 4th phase*. 2018. [cit. 2018-05-09]. Dostupné na internete: <<http://www.ramma.is/english/the-master-plan-today/power-options-in-the-4.-phase/>>.

¹¹ NATIONAL ENERGY AUTHORITY: *Energy Statistics in Iceland 2015*. 2015. [cit. 2018-05-09]. Dostupné na internete: <https://orkustofnun.is/gogn/os-onnur-rit/Orkutolur_2015-enska-utfaersla2.pdf>.

V Reykjavíku čerpá vodu v 52 geotermálnych studniach s teplotou od 62 do 132 °C rýchlosťou 2 400 l/s a zároveň s nízkou koncentráciou rozpustných látok, preto sa bez úprav prečerpáva priamo k zákazníkovi. Avšak kvôli veľkému rastu obyvateľstva v regióne je spoločnosť prinútená využívať geotermálne zdroje z geotermálnych elektrární aj z oblasti Nesjavelliru. V tejto vode sa však nachádza významné množstvo rozpustných látok, a preto sa nevyužíva priamo.¹²

Zvýšený dopyt po geotermálnych zdrojoch však prinútil hľadať nové možnosti geotermálnej energie na ostrove, a tými sú geotermálne vrty. V súčasnosti najväčšou spoločnosťou na Islande špecializujúcou sa na geotermálne vrty je Iceland Drill Ltd kooperujúcou s Reykjavik Energy. Iceland Drill sa zaviazal vyvŕtať celkovo 50 studní v regióne Hengill, na ktoré použije smerové vŕtanie, ktoré je šetrnejšie k životnému prostrediu, ale aj hĺbkové vŕtania v hĺbke až 5km, kde sa nachádza voda s teplotou až 500 °C a na výrobu elektrickej energie je až 10-násobne účinnejšia, no zároveň je až značne finančne náročnejšia. Jeden komplexný prieskumný vrt spolu s výskumným projektom by mohol presiahnuť cenu 15 miliónov dolárov.¹³

V súčasnosti geotermálna elektráreň Nesjavellir disponuje najsilnejšími geotermálnymi vrtmi na svete a dodáva 1,100 l/s s teplotou 82 – 85 °C, pričom v jednom z vrtov v hĺbke 2 km mala voda teplotu až 400 °C.¹⁴ Ďalšou významnou geotermálnou elektrárnou v tejto oblasti je elektráreň Hellisheidi alebo Svartsengi, ktorá zabezpečuje ohrev jazera Blue Lagoon, ale aj elektrickú energiu v okolí letiska v Keflavíku. Na severovýchode ostrova je zasa najvýkonnejšou geotermálnou elektrárnou Krafla a elektráreň v Reykjane na polostrove Reykjanes disponuje jediným vysokoteplotným geotermálnym systémom naplneným morskou vodou na stredoatlantickom hrebeni.

2 Ekonomické výhody obnoviteľnej energie

Island je v súčasnosti lídrom vo využívaní obnoviteľných zdrojov na svete. Až 85 % spotrebovanej energie na ostrova pochádza z obnoviteľných zdrojov, najmä z geotermálnych. Vo všeobecnosti však ostatné severské štáty majú taktiež vysoký podiel využívania obnoviteľnej energie (najviac má Nórsko, 37 %, najmenej Dánsko, 19 %), ale taktiež v Indii až 1/3 spotrebovanej energie pochádza z obnoviteľných zdrojov, pričom európsky priemer je len 9 %.¹⁵

Vzhľadom na možnosti priameho vykurovania domácností na Islande z geotermálnych studní, je podľa nasledujúcej tabuľky vychádzajúcej z údajov z roku 2015 priemerná cena 1kWh na Islande len 2,3€, menej to už je len v Rusku, ktoré disponuje obrovskými zásobami ropy a zemného plynu, v hodnote 1,6€/kWh. V ostatných krajinách Európskej únie sa táto hodnota pohybuje od 3,2€/kWh v Chorvátsku až po 9€/kWh v Dánsku, pričom ceny vyššie ako 6€/kWh nájdeme aj v Nórsku, Českej republike, Litve, Nemecku, ale aj na Slovensku (6,5€/kWh). Ide teda najmä o štáty, ktorých ekonomika je silne orientovaná na priemyselnú výrobu a zároveň nedisponuje dostatočnými zdrojmi energie pochádzajúcich z fosílnych palív, bez ohľadu na to, či je ich podiel na spotrebe energie z obnoviteľných zdrojov vysoký alebo nízky.

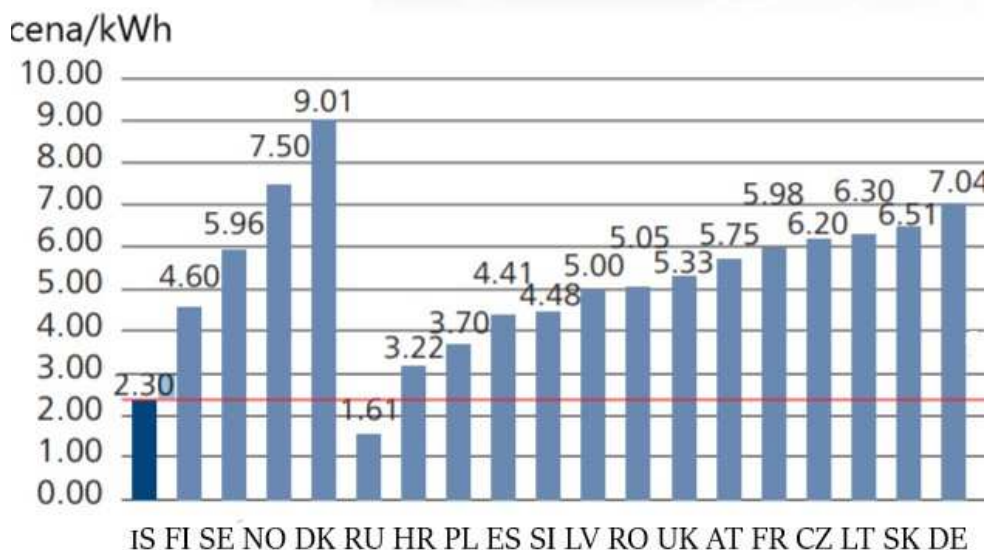
¹² KARBOVANEK, M.: *Geotermálny výskum a vývoj na Islande*. 2010. [cit. 2018-05-10]. Dostupné na internete: <https://www.atpjournals.sk/budovy/rubriky/nove-trendy/geotermalny-vyskum-a-vyvoj-na-islande.html?page_id=7372>.

¹³ KARBOVANEK, M.: *Geotermálny výskum a vývoj na Islande*. 2010. [cit. 2018-05-10]. Dostupné na internete: <https://www.atpjournals.sk/budovy/rubriky/nove-trendy/geotermalny-vyskum-a-vyvoj-na-islande.html?page_id=7372>.

¹⁴ ICELAND ON THE WEB: *Geothermal Heat*. 2018. [cit. 2018-05-10]. Dostupné na internete: <<https://www.icelandontheweb.com/articles-on-iceland/nature/geology/geothermal-heat>>.

¹⁵ NATIONAL ENERGY AUTHORITY: *Iceland. A Leader in the use of Renewable Resources*. 2015. [cit. 2018-05-12]. Dostupné na internete: <https://orkustofnun.is/gogn/Frettir/Iceland_Leader_RenewableEnergy.pdf>.

Tabuľka 1: Priemerná cena domácností za 1kWh energie v Európe v roku 2015

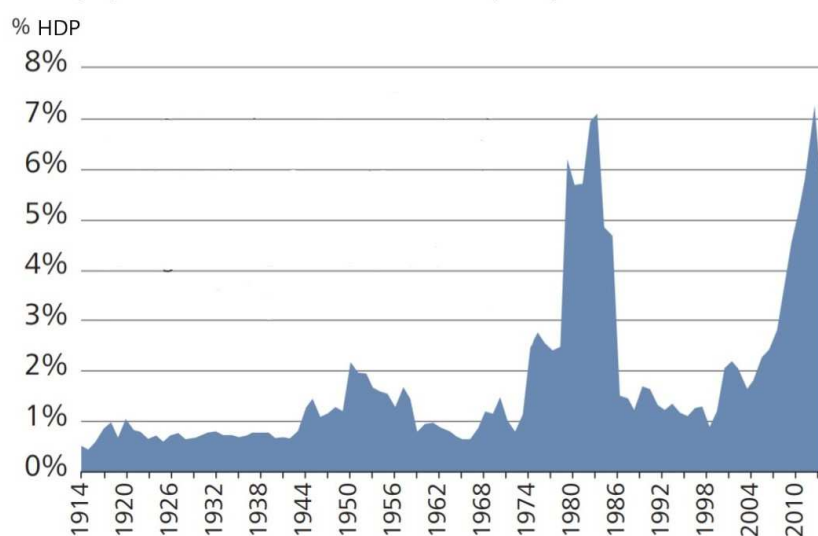

Zdroj: NATIONAL ENERGY AUTHORITY: *Iceland. A Leader in the use of Renewable Resources*. 2015. [cit. 2018-05-12]. Dostupné na internete: <https://orkustofnun.is/gogn/Frettir/Iceland_Leader_RenewableEnergy.pdf>.

Nízke ceny energií pre domácnosti, ktoré pochádzajú takmer výlučne z obnoviteľných zdrojov majú pozitívny vplyv aj na ich výdavky, najmä v časoch ekonomickej depresie. V období ropných šokov, ale aj počas globálnej finančnej krízy, obyvatelia Islandu benefitovali z priameho využívania geotermálnej energie predovšetkým preto, že sa nespoliehali na vykurovanie dovážaným plynom, ktorý by bol podstatne finančne náročnejší, keďže po deprecii islandskej koruny by rovnaký objem dovezenej energie stál niekoľkonásobne viac. Podľa nasledujúcej tabuľky islandské domácnosti v čase globálnej hospodárskej krízy ušetrili v roku 2010 až 7 % HDP, tzn. 3000 USD per capita a celkovo až 50 000 USD par capita za celé merané obdobie 1914 až 2012.

Tabuľka 2: Vývoj ekonomických úspor z regionálneho geotermálneho vykurovania v rokoch 1914 – 2012

* Úspory 7% z HDP sú ekvivalentom 3000 USD per capita

Zdroj: NATIONAL ENERGY AUTHORITY: *Iceland. A Leader in the use of Renewable Resources*. 2015. [cit. 2018-05-12]. Dostupné na internete: <https://orkustofnun.is/gogn/Frettir/Iceland_Leader_RenewableEnergy.pdf>.

Vďaka postupnej orientácii na obnoviteľné energie sa stal Island odolný voči fluktuáciám na trhoch s ropou a plynom, čo malo aj značný dopad na vybudovanie jedného z hospodársky najvyspelejších štátov v Európe. Tento vývoj plánuje Island podporiť aj extenzívnym exportom obnoviteľnej energie. V súčasnosti najväčšia geotermálna elektrárňa Krafla distribuuje len 17 % vyrobenej energie domácnostiam, pričom zvyšok dodáva zahraničným producentom hliníku v krajine.¹⁶ Tento trend má však narastať, najmä vďaka idei vybudovať viac ako 900 km dlhé elektrické vedenie medzi Islandom a Veľkou Britániou, ktoré bude distribuovať geotermálnu energiu.¹⁷

Záver

Island patril po vyhlásení nezávislosti v polovici 20. storočia k jedným z najchudobnejších štátov Európy. Transformácia ekonomiky a objavenie vlastných zdrojov energie na ostrove však prinieslo krajine okamžitý hospodársky rast a v súčasnosti, naopak, patrí k najrozvinutejším štátom Európy. Vďaka svojej geografickej polohe a vulkanickej činnosti sa v 60. rokoch 20. storočia začal Island postupne orientovať najprv využívanie priamej geotermálnej energie, ktorá zabezpečovala vykurovanie domácností, ale aj iných verejných priestorov, ale následne, s objavom nových technologických postupov, aj na výrobu elektrickej energie z vody a z geotermálnych zdrojov. Postupne sa tak, z krajiny závislej na dovoze ropy a zemného plynu a vykurovania rašelinou, stala krajina, kde si až 99 % domácností zabezpečuje vykurovanie z obnoviteľných zdrojov a len 13 % z celkovo spotrebovanej energie na ostrove pochádza z fosílnych palív, ktoré sú takmer výlučne využívané v doprave a rybolovnom priemysle.

V súčasnosti je Island lídrom v spotrebe energie z obnoviteľných zdrojov, v roku 2015 až 85 % spotrebovanej energie na ostrove pochádzalo z vodnej alebo geotermálnej energie. Jedným z cieľov orientácie sa na využívanie zdrojov obnoviteľnej energie je aj udržiavanie zdravého životného prostredia, ktorého výskumu v súvislosti s negatívnymi dopadmi týchto zdrojov energie venuje značné prostriedky a výsledky predáva s mnohými štátmi sveta. V krajine sa taktiež venujú aj výskumu a objavovaniu nových nálezísk geotermálnej a vodnej energie a postupne stavajú nové elektrárne s cieľom potenciálneho exportu.

Vďaka značným zdrojom obnoviteľnej energie na ostrove Island nie je závislý od dovozu ropy a zemného plynu a ani na výkyvoch na trhoch s týmito surovinami. Zároveň, najmä kvôli využívaniu priamej geotermálnej energie, ale aj obnoviteľným zdrojom ako takým, patrí cena elektrickej energie v krajine k najnižším v Európe. Islandské domácnosti tak nespotrebujú vysoký objem svojich príjmov na energie a môžu ich využiť v národnej ekonomike a posilneniu domácej spotreby. Island sa aj vďaka takmer jednostrannému využívaniu obnoviteľnej energie v krajine dokázal opäť postaviť na nohy aj v čase ekonomických kríz, keďže domácnosti sa nemuseli spoliehať na vykurovanie dovážaným plynom, ktorý by bol podstatne finančne náročnejší, keďže po deprecii islandskej koruny by rovnaký objem dovezenej energie stál niekoľkonásobne viac a zároveň mohli svoje úspory sústrediť do splácania svojich pohľadávok a zvyšovaniu spotreby, ktorá mohla opäť naštartovať národné hospodárstvo.

¹⁶ HIGGINS, A.: *Iceland Looks to Export Power Bubbling From Below*. 2013. [cit. 2018-05-14]. Dostupné na internete: <<https://www.nytimes.com/2013/02/21/world/europe/iceland-weighs-exporting-the-power-bubbling-from-below.html>>.

¹⁷ PLESTER, J.: *Wind from Britain, Solar from Sahara, Geothermal from Iceland*. 2015. [cit. 2018-05-14]. Dostupné na internete: <<https://www.theguardian.com/news/2015/nov/22/european-supergrid-renewable-energy>>.

Použitá literatúra

1. HIGGINS, A. 2013. Iceland Looks to Export Power Bubbling From Below. 2013. In: *The New York Times*. [online] 2013 [cit. 2018-05-14]. Dostupné na internete: <<https://www.nytimes.com/2013/02/21/world/europe/iceland-weighs-exporting-the-power-bubbling-from-below.html>>.
2. ICELAND ON THE WEB. 2018. Geothermal Heat. In: *Iceland on the Web*. [online] 2018 [cit. 2018-05-10]. Dostupné na internete: <<https://www.icelandontheweb.com/articles-on-iceland/nature/geology/geothermal-heat>>.
3. KARBOVANEC, M. 2010. Geotermálny výskum a vývoj na Islande. In: *ATP Journal*. [online] 2010 [cit. 2018-05-10]. Dostupné na internete: <https://www.atpjournals.sk/budovy/rubriky/nove-trendy/geotermalny-vyskum-a-vyvoj-na-islande.html?page_id=7372>.
4. NATIONAL ENERGY AUTHORITY. 2015. Energy Statistics in Iceland 2015. In: *National Energy Authority*. [online] 2015 [cit. 2018-05-09]. Dostupné na internete: <https://orkustofnun.is/gogn/os-onnur-rit/Orkutolur_2015-enska-utfaersla2.pdf>.
5. NATIONAL ENERGY AUTHORITY. 2018. Geothermal.. In: *National Energy Authority*. [online] 2018 [cit. 2018-05-08]. Dostupné na internete: <<https://nea.is/geothermal/>>.
6. NATIONAL ENERGY AUTHORITY. 2015. Iceland. A Leader in the use of Renewable Resources. In: *National Energy Authority*. [online] 2015 [cit. 2018-05-13]. Dostupné na internete: <https://orkustofnun.is/gogn/Frettir/Iceland_Leader_RenewableEnergy.pdf>.
7. NATIONAL ENERGY AUTHORITY. 2018. Master Plan. In: *National Energy Authority*. [online] 2018 [cit. 2018-05-09]. Dostupné na internete: <<https://nea.is/geothermal/master-plan/>>.
8. PLESTER, J. 2015. Wind from Britain, Solar from Sahara, Geothermal from Iceland. In: *The Guardian*. [online] 2015 [cit. 2018-05-14]. Dostupné na internete: <<https://www.theguardian.com/news/2015/nov/22/european-supergrid-renewable-energy>>.
9. RAMA. 2018. Power options in the 4th phase. In: *Rama*. [online] 2018 [cit. 2018-05-09]. Dostupné na internete: <<http://www.ramma.is/english/the-master-plan-today/power-options-in-the-4.-phase/>>.
10. TRADING ECONOMICS. 2018. Iceland – Surface area. In: *Trading Economics*. [online] 2018 [cit. 2018-05-08]. Dostupné na internete: <<https://tradingeconomics.com/iceland/surface-area-sq-km-wb-data.html>>.
11. WORLD BANK. 2018. Population. In: *The World Bank*. [online] 2018 [cit. 2018-05-08]. Dostupné na internete: <<https://data.worldbank.org/indicator/SP.POP.TOTL>>.

Kontakt:

Ing. Katarína Hovorková – externá doktorandka

Fakulta medzinárodných vzťahov

Ekonomická univerzita v Bratislave

Dolnozemska cesta 1/b

852 35 Bratislava 5

Slovenska republika

e-mail: hovorkova.katarina@yahoo.com

Náklady na vedu a výskum v štátoch OECD v kontexte príjmovej nerovnosti¹

Science and research costs in the OECD states in the context of income inequality

Barbora Janubová

Fakulta medzinárodných vzťahov, Ekonomická univerzita v Bratislave, Dolnozemska cesta 1/b,
852 35 Bratislava 5, Slovenská republika, e-mail: barbora.janubova@euba.sk

Abstrakt: Cieľom nášho príspevku je zistiť, či štáty, ktoré podporujú viac rozvoj a vedu, patria k viac príjmovovo rovným krajinám a naopak. Výskum sme uskutočnili prostredníctvom analyzovania Giniho indexu a hrubých domácich výdavkov na vedu a techniku v krajinách OECD. Nami stanovenú hypotézu, štáty, ktoré najviac prispievajú na vedu a výskum patria k príjmovovo rovnejším krajinám, a naopak štáty, ktoré najmenej prispievajú, patria k relatívne nerovným štátom, sme nepotvrdili.

Kľúčové slová: príjmová nerovnosť, výdavku na vedu a výskum, OECD

JEL klasifikácia: O15, O30

Abstract: The aim of our contribution is to find out if the countries that support more the development and science belong to the most equal countries in the OECD area, and vice versa. The research has been done through the analysis of Gini index and Gross Expenditures on Research and Development. The hypothesis, the countries that support the research and science the most, belong to the most equal countries in the OECD area and vice versa, has not been confirmed.

Key words: income inequality, gross expenditure on research and development, OECD

JEL Classification: O15, O30

Úvod

Predkladaný článok sa venuje problematike nákladov do vedy a výskumu v kontexte príjmovej nerovnosti na vzorke štátov OECD. Cieľom nášho príspevku je zistiť, či štáty, ktoré podporujú rozvoj a vedu väčším objemom financií v pomere k HDP, patria k viac príjmovovo rovným krajinám a naopak. V súlade s cieľom sme si stanovili nasledovnú hypotézu: Štáty, ktoré najviac prispievajú na vedu a výskum patria k príjmovovo rovnejším krajinám, a naopak štáty, ktoré najmenej prispievajú, patria k relatívne nerovným štátom. S cieľom potvrdiť, resp. vyvrátiť hypotézu budeme analyzovať úroveň príjmovej nerovnosti v jednotlivých štátoch OECD rovnako ako aj úroveň príspevkov na vedu a techniku, čo uskutočníme prostredníctvom preskúmania hodnôt najprv Giniho indexu a potom hrubých domácich výdavkov na vedu a výskum v pomere k HDP.

Giniho index je ukazovateľom príjmovej nerovnosti a „*meria, do akej miery sa distribúcia príjmov medzi jednotlivcami, resp. rodinami, domácnosťami odchyľuje od dokonale rovnomernej distribúcie*“,“² kedy nadobúda hodnotu „0“, pričom Giniho index môže dosiahnuť najvyššie číslo „1“, ktoré znamená úplnú nerovnosť, t. j. kedy jedna domácnosť zarobí celý príjem spoločnosti. Vybrali sme ho z dôvodu dostupnosti pre všetky štáty, čo nám umožňuje vykonať

¹ Článok bol vypracovaný v rámci projektu I-18-101-00: „Efektívna produkcia znalostí a ich využitie aparátom verejnej správy v krajinách OECD.“

² WB. Data: Gini index (World Bank estimate). [online]. [cit. 12.9.2018]. Dostupné na internete: <<http://data.worldbank.org/indicator/SI.POV.GINI>>.

komparáciu skúmaných krajín. V predkladanom článku sme vychádzali z Giniho indexu, ktorý meria nerovnosť vznikajúcu z príjmov po zdanení a pripočítaní sociálnych príspevkov. Teda sa venujeme príjmovej nerovnosti z čistého príjmu, po redistribúcii. Okrem nami skúmanej príjmovej nerovnosti sa rozlišuje ešte dva typy: nerovnosť z príjmov vznikajúcich na trhu a nerovnosť z hrubého príjmu (po pripočítaní verejných transferov k príjmu zo zamestnania a iných aktivít, t. j. trhového príjmu). Na našej vzorke štátov si všimame nerovnosť z príjmov jednotlivcov, čo môže v konečnom dôsledku viesť k nepresnostiam pri porovnávaní bohatších a chudobnejších štátov, nakoľko v chudobnejších krajinách dochádza k väčšiemu zdieľaniu príjmov v rámci jednej domácnosti. Vzhľadom k tomuto faktoru môžu chudobnejšie krajiny pôsobiť bohatšie a naopak.

Hrubé domáce výdavky na vedu a výskum predstavujú celkové výdavky na výskum a vývoj realizované na vnútroštátnom území počas určitého referenčného obdobia³ v pomere k HDP a zároveň ide o tiež dostupný ukazovateľ v rámci krajín OECD.

Vzájomné prepojenie, resp. súvislosť medzi nákladmi do vedy a výskumu a príjmovou nerovnosťou je pomerne málo spracovaná problematika, takže venovať sa jej považujeme za prínosné. Autori sa venujú problematikám oddelene, pričom spracovaniu príjmovej nerovnosti a jej dopadov v OECD krajinách sa venuje množstvo zahraničných vedcov, odborníkov (Tridico, P. (2017): The determinants of income inequality in OECD countries, Levy, H. (2016): Income and Wealth Inequality in OECD Countries, Denk, O.-Cournede, B. (2015): Finance and Income Inequality in OECD Countries, Smeeding, T.M.- Grodner, A. (2000): Changing Income Inequality in OECD Countries: Updated Results from the Luxembourg Income Study) aj z medzinárodných organizácií. Samotná OECD vydala niekoľko dôležitých dokumentov (OECD (2015): Income Inequality: The Gap between Rich and Poor, OECD Fiscal decentralisation and income inequality: Empirical evidence from OECD countries, OECD (2015): Household finance and income inequality in the euro area, OECD (2015): Finance and income inequality in OECD countries etc.), ktoré aj nám slúžili ako cenný zdroj informácií pri našom výskume.

1 Príjmová nerovnosť

V posledných desaťročiach bol zaznamenaný nárast príjmovej nerovnosti v OECD krajinách, konkrétne počas posledných dvoch desaťročí ide o 1,7 % nárast.⁴ Samozrejme, medzi jednotlivými štátmi zoskupenia existujú rozdiely. Príjmovo najnerovnejší členovia OECD sú Čile a Mexiko, jediní latinskoamerickí zástupcovia. V súčasnosti dosahujú hodnoty Giniho indexu nad 0,45, čo ich zároveň radí spoločne s väčšinou latinskoamerických štátov k najnerovnejším krajinám sveta (Tabuľka 1). Avšak, aj v Mexiku aj v Čile bolo za posledné desaťročia zaznamenané výrazné zníženie nerovnosti, až okolo 8 %.⁵ K ďalším najnerovnejším štátom v rámci skupiny OECD patria Turecko, USA, Litva, Rusko, Veľká Británia a Izrael, ktorých hodnota Giniho indexu presahuje 0,35 (Tabuľka 1). Zaujímavou skupinou sú škandinávské krajiny, najmä Švédsko, pre ktoré je charakteristické výrazné zvýšenie príjmovej nerovnosti v posledných desaťročiach, pričom ide o prvý výrazný nárast príjmovej nerovnosti v historickom kontexte. Spoločne s Nemeckom dochádza v škandinávskych krajinách k najvýraznejšiemu nárastu v porovnaní so zvyškom sveta. Zároveň ale škandinávské krajiny patria k najviac rovným, čo sa týka distribúcie príjmu nielen v rámci OECD, ale aj celosvetovo. Ďalšou špecifickou kategóriou sú tzv. bývalé „habsburské krajiny“ (Slovenská republika, Rakúsko, Česká republika, Slovinsko), ktorých Gini koeficient dosahuje nízke hodnoty (Tabuľka 1), a zároveň ide o rozlohou malé štáty, ktorých spája spoločná história, preto získali vyššie spomínaný prívlastok.

³ UNESCO. Glossary. [Citované 12. 9. 2018] Dostupné na internete: <<http://uis.unesco.org/node/334882>>

⁴ OECD. (2011): An Overview of Growing Income Inequalities in OECD Countries: Main Findings, s. 22.

⁵ Vlastný výpočet podľa údajov z: CEPALSTAT. (2018): Statistics and Indicators. [Citované 13. 7. 2018] Dostupné na <http://interwp.cepal.org/sisgen/ConsultaIntegradaFlashProc_HTML.asp>

Oproti 80. rokom sa celkovo v OECD zvýšil Giniho index o z 0,29 približne o 4 body, a to najmä vo Švédsku, Fínsku, Nemecku, Izraeli, Luxembursku, Novom Zélande a USA. Zároveň, v niektorých štátoch (Turecko, Grécko, Francúzsko, Maďarsko a Belgicko) došlo k zníženiu, resp. sa stav príjmovej nerovnosti takmer nezmenil.⁶ Väčšina štátov (napr. Čile, Mexiko, Turecko, Maďarsko), kde došlo k zníženiu nerovnosti, sú štátmi, ktorých pôvodná hodnota Giniho indexu bola veľmi vysoká v porovnaní s ostatnými členmi OECD.

Tabuľka 1: Príjmová nerovnosť (Giniho index, pomer vrchného a spodného kvintilu) v roku 2015

	<i>Giniho index</i>	<i>vrchný kvintil vs. spodný kvintil</i>
Mexiko	0,459	10,4
Čile	0,454	10
Turecko	0,398	7,7
USA	0,39	8,3
Litva	0,381	7,4
Rusko	0,376	x
Veľká Británia	0,36	6,1
Izrael	0,36	7,1
Lotyšsko	0,35	6,4
Nový Zéland	0,349	5,8
Estónsko	0,346	6,2
Španielsko	0,344	6,6
Grécko	0,339	6,4
Portugalsko	0,338	5,9
Austrália	0,337	5,7
Japonsko	0,33	6,1
Taliansko	0,313	5,9
Kanada	0,313	5,2
Holandsko	0,303	4,6
Írsko	0,298	4,6
Poľsko	0,298	4,7
Švajčiarsko	0,297	4,6
Francúzsko	0,297	4,5
Južná Kórea	0,295	x
Nemecko	0,289	4,4
Maďarsko	0,288	4,5
Luxembursko	0,284	4,2
Rakúsko	0,274	4,1
Švédsko	0,266	4,1
Belgicko	0,266	3,9
Fínsko	0,26	3,7
Česká republika	0,257	3,7
Nórsko	0,257	3,9
Dánsko	0,256	3,6
Slovinsko	0,251	3,7
Slovenská republika	0,247	3,7
Island	0,246	3,6

Prameň: OECD. (2018): OECD Income Distribution Database (IDD): Gini, poverty, income, Methods and Concepts. [Citované 12. 7. 2018] Dostupné na <<http://www.oecd.org/social/income-distribution-database.htm>>

⁶ OECD. (2011): An Overview of Growing Income Inequalities in OECD Countries: Main Findings, s. 22.

Ďalším ukazovateľom, ktorý charakterizuje príjmovú distribúciu je podiel príjmu 10 % najbohatších obyvateľov k príjmu 10 % najchudobnejších (P90/P10) z celkovej populácie OECD, podľa ktorého sa dá distribúcia príjmov v OECD s pomerom 9:1 v prospech najbohatšej populácie charakterizovať ako relatívne nerovná. To znamená, že príjem 10 % najbohatších je 9-krát vyšší ako príjem 10 % najchudobnejších obyvateľov OECD. Oveľa nižší pomer, a teda vyššiu rovnosť, vykazujú z OECD najmä škandinávské krajiny. Na opačnom konci, a teda najviac nerovné štáty OECD podľa tohto ukazovateľa sú nasledovné: Japonsko, Taliansko, Južná Kórea a Veľká Británia s pomerom 10 : 1, Izrael, Turecko a USA s pomerom 14 : 1, Mexiko a Čile s pomerom 27 : 1, čo predstavuje už naozaj výrazné vychýlenie smerom k priemeru OECD.⁷ Avšak, v kontexte regiónu Latinskej Ameriky a Karibiku nejde o špecifický prípad. Na druhej strane je potrebné uviesť, že vo väčšine výskumoch a uverejnených dátach sa skúma nerovnosť z tzv. trhového príjmu, t. j. príjmu, ktorý nie je očistený o dane, transferové platby ani príspevky odvádzané štátu. Takáto nerovnosť, ktorej sa venujeme vyššie v článku, sa od 80. rokov zvyšuje v OECD celkovo aj v prípade väčšiny jej členov. Za najpodstatnejšie dôvody vytvárania rozdielov v príjmoch sa považuje globalizácia, technický pokrok, politiky štátov, ale aj zmeny na trhu práce, v štruktúre rodiny a vo vekovej skladbe obyvateľstva. Nerovnosť z trhového príjmu je v OECD vyššia ako nerovnosť z hrubého aj čistého príjmu. Účinky redistribúcie cez dane, transfery a príspevky do sociálneho systému sú práve vo vyspelých štátoch, najmä v krajinách EÚ najvýraznejšie na svete, nakoľko dosahujú zníženie príjmovej nerovnosti až o ¼. Avšak, v posledných rokoch sa táto redistribúcia považuje za menej efektívnu ako v predchádzajúcich rokoch, čo sa zároveň stáva výzvou pre OECD štáty a ich politiky zamerané na redistribúciu. Ďalej sa za dôležitý nástroj pre redistribúciu príjmov považujú verejné služby ako školstvo a zdravotníctvo, ktorých síce hlavným cieľom nie je redistribúcia príjmov, ale podpora vzdelania, zdravia obyvateľstva a tvorby lepšieho a kvalitnejšieho ľudského kapitálu.

Dôležitým aspektom nerovnosti medzi ľuďmi je aj nerovnosť príjmov z kapitálu, avšak tá sa pozoruje oveľa ťažšie ako nerovnosť z príjmov z práce, ktorej sa vyššie v texte venujeme. Dôvodom je nepriznávanie skutočnej výšky príjmov z kapitálu u najbohatších obyvateľov a taktiež ich slabé zastúpenie vo väčšine skúmaných vzorkách pre štatistické účely. Ďalším limitom pri skúmaní celkovej príjmovej nerovnosti je nezohľadňovanie práce vykonávanej v domácom prostredí, prostredníctvom ktorej členovia domácnosti vytvárajú určité hodnoty buď pre vlastnú spotrebu alebo v rámci predaja iným osobám. Ak by sa neplatená práca v domácnostiach evidovala a zakomponovala do štatistík o príjmovej nerovnosti, pravdepodobne by sa výsledky zmenili. V prípade rozvinutých ekonomík by sa príjmová nerovnosť zvýšila pri porovnávaní s rozvojovými a naopak z dôvodu, že práve v rozvojových štátoch tvorí neplatená domáca práca vyššie percentá HDP, pričom pri vyspelých štátoch ide o zanedbateľné čiastky (do 1 %), by sa nerovnosť v rozvojových štátoch znížila. Nakoľko aj v rámci OECD krajín hovoríme o rôznom stupni rozvoja, nájdeme aj v tejto vzorke krajiny s vyšším podielom práce v domácnosti na HDP. Ide najmä o Mexiko, kde dosahuje až 4 %, čo pri zohľadnení spôsobuje zmenu v Gini koeficiente z 0,482 na 0,457. Napríklad ale aj v krajinách EÚ ako Portugalsko, Slovinsko a Lotyšsko je hodnota neplatenej práce v domácnosti k HDP vyššia ako 1 %, pričom v poslednej menovanej krajine je jej význam pre najchudobnejší kvintil výrazný, na úrovni Mexika, t. j. okolo 6 % HDP.⁸

2 Výdavky do vedy a výskumu v OECD

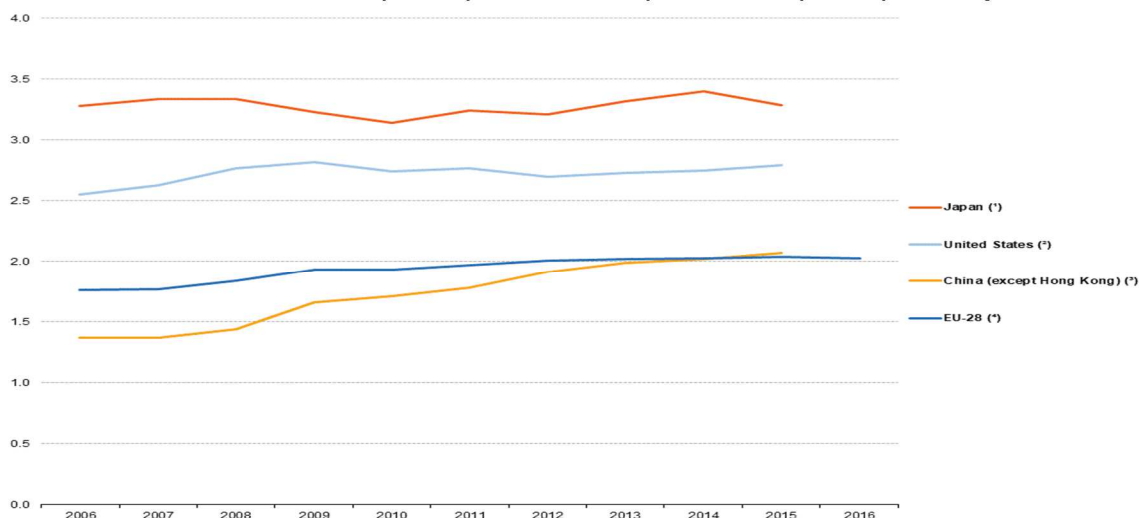
Viacere z krajín OECD zastávajú vedúcu pozíciu v oblasti vedy a výskumu. K svetovým najvýznamnejším štátom v oblasti inovácii a vývoja nových technológií v súčasnosti patria najmä

⁷ OECD. (2011): An Overview of Growing Income Inequalities in OECD Countries: Main Findings, s. 22.

⁸ OECD. (2016): Income Inequality remains high in the face of weak recovery, s. 5.

Južná Kórea, USA, Čína, Japonsko a niektoré štáty Európskej únie. Čo sa týka finančnej podpory vedy a výskumu z domácich zdrojov vo vyššie uvedených krajinách bol zaznamenaný výraznejší nárast najmä v Južnej Kórey a Číne⁹ oproti ostatným v rokoch 2006 – 2016. Dokonca, Čína od roku 2015 poskytuje vyššiu podporu ako EÚ, pre ktorú je charakteristická stagnácia v posledných rokoch a iba mierny nárast v skúmanom ukazovateli. Avšak, v priebehu desiatich rokov (2006 – 2016) sa v EÚ domáca podpora vedy a výskumu zvýšila až o 40 %.¹⁰ Najvyššiu hodnotu v súčasnosti dosahuje Južná Kórea, za ňou s dlhodobou vysokými hodnotami Japonsko, pričom ale evidujeme pokles v posledných rokoch. Za Japonskom, druhú najvyššiu podporu na vedu a výskum z domácich zdrojov poskytujú USA s miernym nárastom až stagnáciou v posledných rokoch. Ďalej nasleduje Čína a EÚ, ktorým sa venujeme vyššie v texte.

Graf 1: Hrubé domáce výdavky na vedu a výskum vo vybraných krajinách

Prameň: European Commission. (2018): R & D expenditure. [Citované 26. 7. 2018] Dostupné na internete: <http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/R_%26_D_expenditure>

Nakoľko EÚ predstavuje zoskupenie ekonomicky, ale aj čo sa týka podpory vedy a výskumu, rôznorodé krajiny, považujeme za potrebné vytýčiť jednotlivé odlišnosti.¹¹ Celkovo v celej EÚ dosahovala v roku 2016 podpora do vedy a výskumu z domácich zdrojov členských krajín hodnotu 303 mld. eur, avšak stále EÚ zaostáva v poskytnutých finančných zdrojoch do vedy a výskumu v pomere k HDP. Konkrétne, v roku 2016 podpora v Japonsku dosahovala úroveň 3,29 % k HDP a v USA 2,79 %, pričom v EÚ ide o hodnotu cez 2 %. Avšak, medzi členskými krajinami EÚ sú štáty, ktorých pomer výdavkov do vedy a výskumu z vlastných zdrojov k HDP takmer rovnakú úroveň ako v Japonsku. Ide o Švédsko (3,25 %) a Rakúsko (3,09 %). Sú to zároveň jediné dva štáty v EÚ, ktoré v roku 2016 dosahovali v tomto ukazovateli hodnotu nad 3 %. Ďalšou európskou krajinou, ktorá dosahuje úroveň nad 3 %, ale zároveň nie je členom EÚ je Švajčiarsko. K ostatným členským krajinám EÚ s pomerne vysokým financovaním vedy a výskumu patria nasledovné štáty: Nemecko (2,94 %), Dánsko

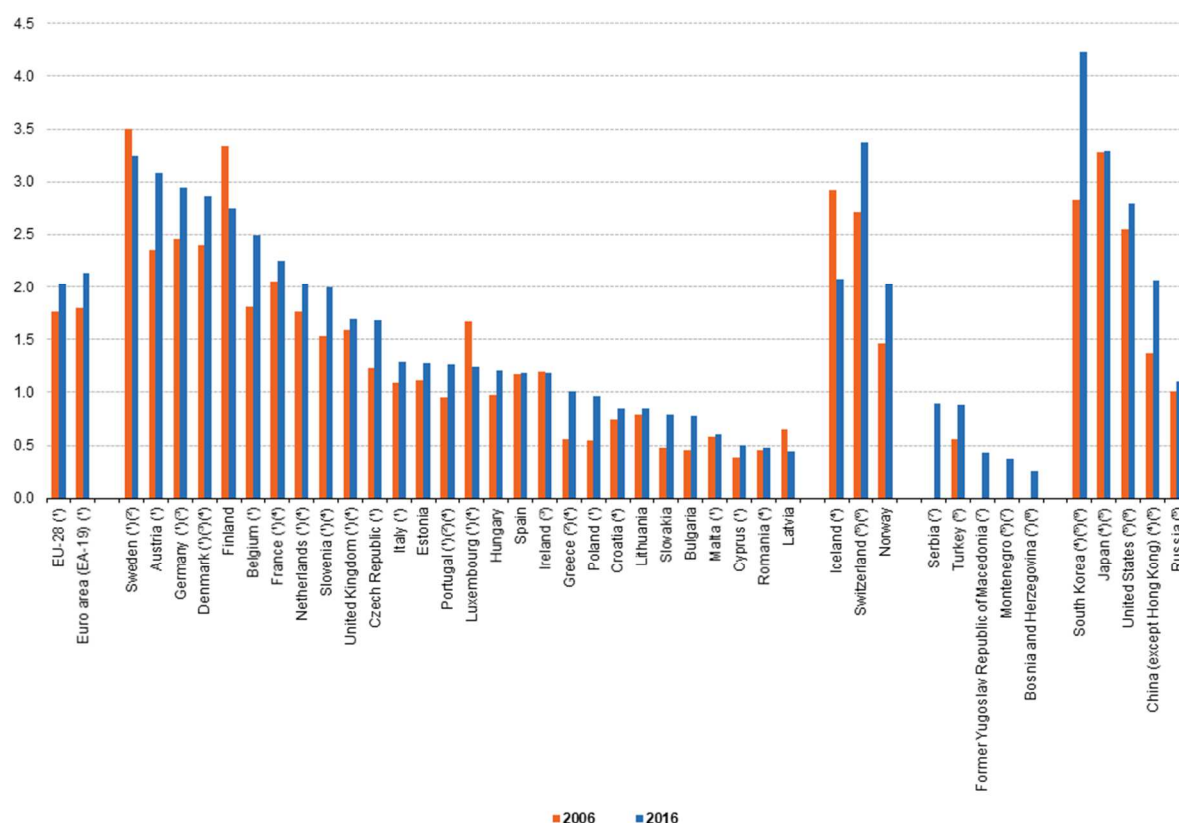
⁹ Venujeme sa aj Číne, aj keď nie je členom OECD, ale umožňuje zaujímavé porovnanie s ostatnými skúmanými krajinami. Rovnako, neskoršie v texte, pre úplnosť regionálnej analýzy sa venuje aj členským krajinám EÚ, ktoré nie sú členmi OECD.

¹⁰ European Commission. (2018): R & D expenditure. [Citované 26. 7. 2018] Dostupné na internete: <http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/R_%26_D_expenditure>

¹¹ Zaoberáme sa všetkými členskými krajinami EÚ, aj napriek faktu, že nie všetky sú zároveň členmi OECD.

(2,94 %) a Fínsko (2,75).¹² Naopak, ku krajinám, ktoré najmenej financujú vedu a výskum v rámci EÚ, patria Cyprus, Rumunsko a Lotyšsko s hodnotami pod úrovňou 0,5 %. Podpora pod 1 % je evidovaná v Poľsku, Chorvátsku, Litve, Slovensku, Bulharsku a Malte, pričom najväčší nárast od roku 2006 dosiahol z týchto krajín Slovensko a Bulharsko (Graf 2). Mimo EÚ k najmenej podporujúcim vedy a výskum patria Macedónsko, Bosna a Hercegovina, Čierna Hora, Srbsko a Turecko. Ďalej, za obdobie 2006- 2016 môžeme identifikovať dve krajiny, v ktorých nedošlo takmer k žiadnemu nárastu ani poklesu vo financovaní vedy a techniky: Španielsko a Írsko, ktorých hrubé domáce výdavky do vedy a výskumu predstavujú 1,2 % k HDP.

**Graf 1: Hrubé domáce výdavky na vedu a výskum v krajinách OECD:
Porovnanie rokov 2006 a 2016**

Prameň: European Commission. (2018): R & D expenditure. [Citované 26. 7. 2018] Dostupné na internete: <http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/R_%26_D_expenditure>

Väčšina štátov dosiahla zvýšenie finančných výdavkov do vedy a výskumu za skúmané desaťročné obdobie, avšak vo Fínsku, Švédsku, Luxembursku, Lotyšsku a Islande došlo k poklesu. Zaujímavé je, že Švédsko aj Fínsko zároveň patria k najviac podporujúcim krajinám vedy a výskumu, pričom hodnoty Luxemburska aj Lotyšska sú pod priemerom EÚ. Najväčší nárast za roky 2006- 2016 bol zaznamenaný v nasledovných krajinách EÚ: Rakúsko, Belgicko, Nemecko, Dánsko, Slovinsko, Česká republika, Grécko a v mimoeurópskych: Južná Kórea a Čína (Graf 2).

¹² Ibid.

3 Vzťah medzi príjmovou nerovnosťou a výdavkami do vedy a výskumu

V tejto časti sa zameriavame už iba na členské štáty OECD, konkrétne si bližšie všímame krajiny, ktoré prispievajú vlastnými zdrojmi na vedu a výskum v pomere k HDP najviac a najmenej. V prvom prípade, za najväčších prispievateľov, sme identifikovali Južnú Kóreu, Japonsko, USA, Švédsko, Dánsko, Rakúsko, Nemecko, Fínsko a Švajčiarsko. Táto skupina v kontexte príjmovej nerovnosti nie je konzistentná, dá sa rozdeliť na:

- štáty relatívne rovné: Švédsko, Rakúsko, Fínsko a Dánsko, Nemecko, Južná Kórea a Švajčiarsko
- štáty so strednými hodnotami Giniho indexu: Japonsko
- relatívne nerovné štáty s jediným zástupcom, t. j. USA.¹³

Zároveň v tejto skupine najväčších prispievateľov na vedu a výskum nájdeme štáty s vôbec najvyšším rastom príjmovej nerovnosti vo svete (škandinávské krajiny a Nemecko), pre ktoré je ale zároveň špecifická relatívne nízka nerovnosť v súčasnosti rovnako ako aj vysoké príspevky do vedy a výskumu.

K podobným výsledkom dochádzame aj pri analyzovaní štátov OECD, ktoré najmenej percentuálne prispievajú do vedy a výskumu, t. j. Lotyšsko, Poľsko, Slovensko a Turecko. Lotyšsko spoločne s Tureckom patrí medzi najnerovnejšie štáty, pričom Poľsko a Slovensko k relatívne príjmovu rovným štátom v rámci OECD.

Záver

V predkladanom článku sme sa venovali problematike nákladov do vedy a výskumu v kontexte príjmovej nerovnosti na vzorke štátov OECD. Po prvotnom preskúmaní stavu príjmovej nerovnosti na základe hodnotenia Giniho indexu sme sa zameriavali na analyzovanie hrubých domácich výdavkov na vedu a výskum v jednotlivých krajinách, ktoré sme rovnako ako pri charakterizovaní úrovne príjmovej nerovnosti rozdelili na štáty s najvyššími a najnižšími hodnotami. Zároveň sme charakterizovali určité výnimky a nové trendy v jednotlivých analýzach. V tretej, poslednej časti prepájame získané poznatky, t. j. všímame si vzťah medzi príjmovou nerovnosťou a množstvom vynaložených výdavkov do vedy a výskumu v ich relatívnej hodnote k HDP.

Na základe nami vyššie uvedených analýz a výsledkov sme nepotvrdili nami stanovenú hypotézu: Štáty, ktoré najviac prispievajú na vedu a výskum patria k príjmovu rovným krajinám, a naopak štáty, ktoré najmenej prispievajú, patria k relatívne nerovným štátom.

Použitá literatúra:

1. OECD. (2011): An Overview of Growing Income Inequalities in OECD Countries: Main Findings, 45 s.
2. OECD. (2016): Income Inequality remains high in the face of weak recovery, 6 s.
3. OECD. (2018): OECD Income Distribution Database (IDD): Gini, poverty, income, Methods and Concepts. [Citované 12. 7. 2018] Dostupné na <<http://www.oecd.org/social/income-distribution-database.htm>>
4. EUROPEAN COMMISSION. (2018): R & D expenditure. [Citované 26. 7. 2018] Dostupné na internete: <http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/R_%26_D_expenditure>.
5. UNESCO. Glossary. [Citované 12. 9. 2018] Dostupné na internete: <<http://uis.unesco.org/node/334882>>

¹³ Za pomerne rovné sme považovali tie štáty, ktorých Gini index nepresahoval hodnotu 0,3. 2.skupinu so strednými hodnotami štáty do 0,35 a za relatívne nerovné nad a rovné 0,35.

6. WB. Data: Gini index (World Bank estimate). [online]. [cit. 12. 9. 2018]. Dostupné na internete: <<http://data.worldbank.org/indicator/SI.POV.GINI>>.

Kontakt:

Ing. Barbora Janubová

Fakulta medzinárodných vzťahov

Ekonomická univerzita v Bratislave

Dolnozemska cesta 1/b

852 35 Bratislava 5

Slovenská republika

barbora.janubova@euba.sk

Problems of Social State Formation in Ukraine

Problémy vytvárania sociálneho štátu na Ukrajině

Igor Kuznetsov

Faculty of Law, H.S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University
29, Alchevskyh (Artema) Str., Kharkiv, Ukraine, e-mail: muza.ok@ukr.net

Abstract: The study covers processes inherent in a social welfare state and focuses on the problems of formation of a social welfare state in conditions of globalization.

Key words: social guarantees, social rights, social welfare state, principles of a social welfare state

JEL Classification: F50, F59, H79

Introduction

According to the Constitution, Ukraine is a social welfare state, which is a giant success in the nation building, especially since the absolute majority of countries worldwide would not position themselves as social welfare states. Even the US – the strongest economy in the world that secures remarkably high quality of life of its citizens – does not legally position itself as a social welfare state. This scientific study is more topical, since Ukraine has no model of a social welfare state of its own. Social welfare state as a category was first addressed by a German scientist L. Stein,¹ J. Habermas² and C. Offe³ were the first world-renowned scientists to investigate economic contradictions of a social welfare state. F. Fukuyama and other scientists contributed greatly to the study of social and economic aspects of the social welfare state.⁴

Various aspects of a social welfare state have as well been the focus of several Ukrainian scholars, such as: M. Kozyubra,⁵ V. Kopeychikov,⁶ P. Rabinovych,⁷ O. Skrypnyuk,⁸ V. Shapoval,⁹ etc.

Giving credit to scientific value of the work done by the abovementioned scholars, we would point out that some of the problems of the social welfare state are yet to be studied in Ukraine. With regards to the degree of fragmentation of the agenda at hand, one should still point out that, as far as science is concerned, problems of the social welfare state are far from being studied through and through.

This article focuses on the study of constitutional framework of Ukraine as a social welfare state in light of extremely complex political and economic conditions which Ukraine is facing today.

¹ SHTEYN, L. (1872): The history of the social movement of the front since 1789, 310 p.

² HABERMAS, J. (2005) The welfare state crisis and the exhaustibility of utopian energy, 368 p.

³ OFFE, K. (2001): Democratic Institutions and Moral Resources, p. 204-240.

⁴ FUKUYAMA, F. (2004): Trust. The social virtues and the creation of prosperity.

⁵ KOZYUBRA, M. (2002): The nature of social rights of the people that specialize in the real life, pp. 57-61.

⁶ KOPEYCHIKOV, V. V. (2000): Social state as human value, defender of human rights, pp. 62-65.

⁷ RABINOVYCH, P. M. (1996): Social essence of the state as a component of the subject of theoretical and historical jurisprudence, pp. 90-100.

⁸ SKRYPNYUK, Yu. V. (2000): The social and legal state in Ukraine: problems of theory and practice: the 10th anniversary of the independence of Ukraine, 600 p.

⁹ SHAPOVAL, V. (2004): Constitutional category of social state, pp. 14-19.

1 The Term “Social Welfare State”

One of the main trends in the modern world of nation-building is the humankind gradually moving towards acceptance of progressive political and legal ideas, especially universal human values, such as democracy, human rights and freedoms, humane and just law and order. This process peaked into development and constitutional entrenchment of the concept of democratic social welfare state as a reflection of its universally human purpose.¹⁰

Recognizing Ukraine as a social welfare state on the constitutional level, a state governed by the rule of law; recognizing in the Constitution the citizen and its life and health, honor and dignity, personal immunity and security as Ukraine's highest social value, and including a wide range of social rights and freedoms in Section II of the Constitution resulted in the need to reconsider the notion of the state as a special organization of public power, the law as a universal regulator of social relations and, above all, the notion of the citizen and their rights, freedoms and guarantees thereof, all of which determine the purpose of the State according to the Constitution of Ukraine. It's about the concept that no human being exists for the state but rather the state is responsible before the human being for its performance, and the key responsibility of the state is to secure and to uphold human rights and freedoms (Article 3 of the Constitution of Ukraine).

It should be noted that the term “social welfare state” became more or less widely used in the late 19th or early 20th century when the state evolved to a brand new level of economic development.

The idea of a welfare state and this very term first emerged in socio-political life of Germany in 1880s. In its effort to weaken the influence of the social democrats, Otto Bismarck and his government drafted a number of laws regulating the insurance of industrial workers. In its statement, the government stipulated that treatment of social diseases requires not only punitive actions against social democrats but caring for the “well-being of the workers” as well. This is how Germany made social policy its official doctrine. By the end of the 19th century, other countries launched individual elements of social policy but this process was disrupted by the Great Depression in 1930s.

According to V. Korniyenko, the term “social welfare state” was first introduced in 1850 by Lorenz von Stein. However, active theoretic development of the terms only started in the first half of the 20th century, mostly in German literature.¹¹

The ideas of liberal social statehood based on the rule of overall freedom first found their way into the Constitution of the Weimar Republic in 1918. However, the understanding that one needs to guarantee social security along with legal security only came after the Second World War when profound social transformation started in the majority of the countries around the world bolstered by the increasingly social-oriented policies.

In the second half of the 20th century, the term “social welfare state” became increasingly popular in constitutions and statutory regulations. Germany, France, Italy, Portugal, Turkey, Spain, Greece, the Netherlands, Denmark, Sweden and the majority of the C.I.S. states declared themselves to be social welfare states, directly or indirectly, in their respective constitutions.

Allegedly, ideologists and practitioners built their concept of social welfare state on the ideas of humanity, social justice, the rule of solidarity binding every social group, rejection of inequality, supremacy of social equality, and social and economic rights recognized and guaranteed by the state.

¹⁰ TATSIY, V. Ya., TODYKA, Yu. M., DANYLYAN, O. G. (2003): Constitutional and legal principles of the formation of Ukrainian statehood, p. 55.

¹¹ KORNIYENKO, V. (2001): Implementation of the ideal of a social and legal state in Ukrainian society, p. 48.

However, as it is correctly stated in the scholar papers, “social welfare state” as a category “cannot be treated as axiomatic and unconditional characteristic of statehood. One of the biggest obstacles here is ambiguity in construction of the term “social welfare state”. Even though over a dozen countries of continental Europe define it as fundamental principle of constitutional system in their constitutions, scholars still argue about the construction of this term, its principles and functions, and its correlation with such traditional fundamental principles of statehood as “the democratic state governed by the rule of law”.¹²

As a guarantor of rights and freedoms of its citizens, the social welfare state becomes the subject of legal relations that differ from traditional public and administrative relations. Social focus of such relationship is based primarily on protection of personal interests of each member of the public rather than the interests of the public as in the classic common law.¹³

In this context, our study of the social welfare state should focus on the purpose of its functioning, i.e. securing decent living conditions for the people or, in other words, sufficient quality of life for each and every member of its community. Therefore, we believe that social welfare only works in a state that aims to create comfortable living conditions for every human being and every member of the community.

It would also be safe to maintain that there is a number of other ways to define the essence and the substance of category known as “the social welfare state”. For example, O.G. Kushnirenko and T.M. Slinko use the term “social welfare state” in the context of the state that primarily aims to attain social progress that is based on the statutory principles of social equality, common solidarity and shared responsibility.¹⁴ Y. Todyka sees it rather as a kind of statehood and a principle of constitutional order.¹⁵ P. Rabinovych believes the social welfare state to be the kind of state that performs its social function.¹⁶

V. Gladkikh defines the social focus of the modern state through the social policy: “The social welfare state is aiming to attain common welfare, to secure social advancement, and its efforts are manifested through social policy. In order to achieve all of the above, this kind of state shall make its priority to serve the public rather than care for its own interests, and its ultimate goal is to minimize the unreasonable social divisions”.¹⁷

As it happens, any attempt to define a social welfare state by its social policy is somewhat flawed. However, in our opinion, social policy that comprises of all measures taken by the state and its bodies and executives, as well as divisions and executives of local self-government bodies, is the manifestation of social nature of the state. We further believe that social welfare state and its social policy are correlated as the essence and substance of the same phenomenon of the state and public life. Every political misjudgment, every political error ultimately affects the entire society. Politicians in Ukraine and elsewhere in the world are capable of improving or compromising their own careers at the cost of whole strata of society, especially today when the world is going through globalization and cyclic economic meltdowns.

The approaches suggested herein concern social justice as an element of public governance rather than interaction between the people. Freedom as the ultimate social value is based on the existing obligations of the state in the context of an individual, i.e. the state shall

¹² TATSIY, V. Ya., TODYKA, Yu. M., DANYLYAN, O.G. (2003): Constitutional and legal principles of the formation of Ukrainian statehood, p. 56.

¹³ PYLYPENKO, P. (2004): The right to social security in the social law system.

¹⁴ KUSHNIRENKO, O. G., SLINKO, T.M. (2013): Constitutional law of Ukraine in questions and responses, pp. 61-62.

¹⁵ TODYKA, Yu. M. (1999): Fundamentals of the constitutional system of Ukraine, p. 15, 42.

¹⁶ RABINOVYCH, P. M. (1996): Social state. In: Small encyclopedia of ethno-state studies, p. 374.

¹⁷ GLADKIKH, V. (2005): Social rights of citizens in the aspect of the formation of Ukraine as a social, legal state, p. 5.

do everything within its power to facilitate the development of each individual: issue the laws, open the relevant institutions and promote favorable environment for all of the above, since the social welfare state is about care for a human being, honor, dignity and freedom of each citizen and person.¹⁸

Despite certain differences, almost every definition mentioned hereinabove specifically mentions that the social welfare state shall inure to the benefit of social security, justice, welfare, collaboration, etc. In other words, the nature of a social welfare state is manifested through activities of the state and its government in social sphere, otherwise known as the social policy of the state.

According to the common understanding, the social welfare state qualifies to be as such if it is committed to provide decent living conditions and social security to its citizens, encouraging them to participate in industrial management and, ideally, to maximize their equality in terms of opportunities to build one's life and to personal fulfillment.¹⁹

However, social policy is not the only method employed by a social welfare state to reach its goals and targets – many aspects of social policy may vanish with each resigning cabinet or undergo profound revision by each new government. In fact, it happens all the time. So it is not about social policy per se but rather about establishing the irreversible legislative and administrative structure of social activities of the state, thereby making sure that social welfare state remains as such regardless of whoever runs the cabinet.

So far, there is no unequivocal approach to the problem of the essence of a social welfare state and its role in modern society. There is a certain polarization of opinion regarding whether or not the state is expected at the time of establishment of market economy to smooth down social inequality, which is inevitable in free market conditions, by way of social programs, fair tax system and organization of distribution of benefits.²⁰

P. Rabinovych and Y. Loboda appear to be correct, saying that the essence of a social welfare state is characterized by the two components: overall social (ability of the state to satisfy the needs of the entire society, primarily securing its preservation, survival as an integral “social organism”) and special social component (ability of the state to satisfy the needs of the dominant – governing – part of its population).

Correlation between the two components comprising the essence of the social welfare state can be summarized as follows:

1. Any state gives priority to satisfaction of the common social needs and promotion of interests of the society which it represents as a form of political organization.

2. Depending on specific background, the state also inevitably represents, one way or another, personal interests of certain (dominant) part of the society, no matter how it may differ from the universal interests of the society, as long as it is not contrary or detrimental to satisfaction of the said interests.

3. Each state usually optimizes its performance with due consideration to the existing conditions to combine universal social interests and special interests of individual social communities, groups or persons; the objective criterion of optimality here is preservation of integrity and overall safety of the community as a single “social organism” that retains the ability to reproduce and to keep developing.

4. Gradual elimination (or at least mitigation) or the conflict between personal and universal social interests appears to be the common trend in the development of the states.²¹

¹⁸ TESLENKO, M. (2004): Right as an instrument of social justice.

¹⁹ KORNIYENKO, V. (2001): Implementation of the ideal of a social and legal state in Ukrainian society, p. 48.

²⁰ KONDRATYEV, R. (2005): Social state in theoretical, legal and philosophical research, p. 81.

²¹ RABINOVYCH, P. M., LOBODA, Yu. P. (2001): Social essence of the state: theoretical and methodological principles of research, p. 43.

Therefore, the essence of social welfare state lies in the ability of the state to function and develop while satisfying the fundamental needs of the entire society and creating the conditions for satisfaction of the needs and interests of individual groups and communities to the extent possible in the existing conditions.²²

Modern scientific literature dealing with political studies and laws classifies the contemporary democratic states on the basis of the extent of involvement of the government in the exercise of social and economic rights of each individual: “positive state”, “social security state” and “social welfare state”.

Political approach prevails in the “positive state” where priority is given to protection of the able-bodied, so to say, citizens who prove themselves in a positive manner. In secure environment they are capable of taking care of themselves and generating their own wealth. As far as social sphere is concerned, the state only undertakes to maintain law and order and to create safe economic environment for doing business and facilitating the professional activity. The social security state guarantees the minimum wealth standards and, therefore, undertakes to secure the attainment thereof. Considerable social disbursements imply high taxes that are detrimental to entrepreneurial activities.

According to some Russian political experts, many if not the overwhelming majority of people would swap their freedom, especially political, for wealth, safety and order without a moment’s hesitation.

F. Hayek, a renowned political philosopher, focused exactly on this feature of a socially oriented state while elucidating on the concept of freedom, drawing a straight line between the principle of freedom and the principle of social justice. According to the philosopher, “the state that pursues social justice tends to treat a person as an object of administration” and “whenever there is a choice between the guaranteed minimum wealth and freedom, the latter is invariably sacrificed.”²³ And concludes that any attempt to build the ideal socially just state will inevitably give birth to a despotic regime.²⁴

Therefore, any state wanting to become social faces the problem of limiting democracy. It is all about the “golden mean” where the state attains the status of “social” while retaining the status “democratic”.

2 Problems of Social State Formation in Ukraine

Article 1 of the Constitution of Ukraine lays down statutory foundation for building of the social welfare state in Ukraine. Naturally, this constitutional provision today only sets the standard goals, outlining the program for the development of Ukrainian society. However, being one of fundamental principles of constitutional system, it contributes to statutory regulation of the national body of laws in many aspects.

Article 3 of the Constitution is likewise important for the establishment of social welfare state in Ukraine, as it: (i) declares human being and its life, health, honor, dignity, sanctity and safety to be the highest social value in this country; (ii) stipulates that human rights and freedoms and guarantees thereof define the essence and focus of the efforts applied by the state; (iii) makes the state liable before the human being for its performance; and (iv) makes the securing of human rights and freedoms the priority task of the state.

Whereas human being is the ultimate social value, the state, its bodies and executives shall create all necessary conditions for the bringing out the best in each member of the society and to provide decent standards of living to every citizen. Without a doubt, this constitutional

²² RABINOVYCH, P. M., LOBODA, Yu. P. (2001): Social essence of the state: theoretical and methodological principles of research, p. 41.

²³ HAYEK, F. A. (1999): Law, legislation and freedom. Rules and order, p. 88.

²⁴ HAYEK, F. A. (1999): Law, legislation and freedom. Mirage of social justice, p. 120.

provision is decisive for the establishment of framework of the really social welfare state in Ukraine.

In our opinion, functional aspect of declaring Ukraine as a social welfare state is represented by Article 8 of the Constitution of Ukraine which guarantees the ability of each subject of social interactions to seek protection of its constitutional rights and freedoms in a court of law as a person and a citizen based on provisions of the Constitution of Ukraine. It means that any person who believes their rights or freedoms have been infringed or it is being prevented from proper exercise of their rights, is not required to seek relevant statutory regulations but may rather seek protection of their rights in a court of law, referring to the relevant provision in the Constitution of Ukraine. And no judge may reject any such petition.

Article 13 of the Constitution of Ukraine represents yet another aspect important for the building of a social welfare state in Ukraine, establishing the social nature of the Ukrainian economy on the highest statutory level. On the one hand, it means that all relationships arising in the sphere of economy shall factor in the mandatory social security coverage for the people and citizens, promoting social justice in the society, while on the other hand it obliges the state to perform its social functions in a proper manner.

Following the study of Section II of the Constitution of Ukraine, one may safely conclude that the building of a social welfare state in Ukraine is greatly influenced by the Constitution of this country which outlines the extensive personal and civil rights and freedoms, such as: the right free personal development (Article 23); equality of personal and civil rights and freedoms; no privileges or reservations based on one's social background and wealth status (Article 24); the state to care for and to protect its citizens abroad (Article 25); property rights (Article 41); the right to conduct entrepreneurial activities (Article 42); the right to work (Article 43); the right to rest (Article 44); the right to social security (Article 46); the right to shelter (Article 47); the right to sufficient quality of life (Article 48); and the right to health protection (Article 49).

Conclusion

Indeed, the state may be classified as social, if it clearly and properly recognizes, asserts and guarantees socially oriented economy, policy and laws; basic human rights and freedoms; mechanisms of social solidarity and social justice; adequate standards of living and freedom of personal development; arrangements to prevent and/or to smooth out social inequality; adequate social support, assistance and protection; and special arrangements for the provision of assistance to socially vulnerable groups.

Therefore, on the one hand, "social welfare state: is a principle intrinsic in constitutional system of Ukraine, while, on the other hand, "social nature" of the Ukrainian state is based on a number of personal and civil rights and freedoms protected by the Constitution of Ukraine. Social welfare state is capable of providing the adequate level of subsistence and development to each member of the society, and creating the conditions necessary for the exercise and protection of rights and freedoms of every human being.²⁵

References:

1. FUKUYAMA, F. (2004): *Trust. The social virtues and the creation of prosperity* (Doveriye: sotsial'nyye dobrodeteli i sotvoreniye blagodenstviya). Moscow: LLC "Publishing house ACT": ZAO NPP "Ermak", 2004.

²⁵ YAKOVYUK, I. V. (2000): Social state: questions of the theory and ways of its formation: Author's abstract. dis Cand. lawyer sciences, p. 10-11.

2. GLADKIKH, V. Social rights of citizens in the aspect of the formation of Ukraine as a social, legal state (Sotsial'ni prava hromadyan v aspekti formuvannya Ukrayiny yak sotsial'noyi, pravovoyi derzhavy). In: *Law of Ukraine (Pravo Ukrayiny)*, 2005, № 10, p. 5.
3. HABERMAS, J. (2005) *The welfare state crisis and the exhaustibility of utopian energy* (Krizis gosudarstva blagosostoyaniya i ischerpayemost' utopicheskoy energii). Moscow: Pranis, 2005. 368 p.
4. HAYEK, F. A. (1999): *Law, legislation and freedom. Rules and order. (Pravo, zakonodavstvo ta svoboda. Pravyla ta poryadok.)*, T. 1, Kiev: Sfera, 1999, p. 88.
5. HAYEK, F. A. (1999): *Law, legislation and freedom. Mirage of social justice (Pravo, zakonodavstvo ta svoboda. Mirazh sotsial'noyi spravedlyvosti)*. Kiev: Sfera, 1999, p. 120.
6. KONDRATYEV, R. (2005): Social state in theoretical, legal and philosophical research (Sotsial'na derzhava v teoretyko-pravovykh i filosofskiykh doslidzhennyakh). In: *Law of Ukraine (Pravo Ukrayiny)*, 2005, № 2, p. 81.
7. KOPEYCHYKOV, V. V. (2000): Social state as human value, defender of human rights (Sotsial'na derzhava yak lyuds'ka tsinnist', zakhysnyk prav lyudyny). In: *Actual problems of the formation of the rule of law in Ukraine (Aktual'ni problemy formuvannya pravovoyi derzhavy v Ukrayini)*, 2000, div. 1, pp. 62-65.
8. KORNIYENKO, V. (2001): Implementation of the ideal of a social and legal state in Ukrainian society (Realizatsiya idealu sotsial'no-pravovoyi derzhavy v ukrayins'komu suspil'stvi). In: *Law of Ukraine (Pravo Ukrayiny)*, 2001, № 2, p. 48.
9. KOZYUBRA, M. (2002): The nature of social rights of the people that specialize in the real life (Pryroda sotsial'nykh prav lyudyny ta osoblyvosti yikh realizatsiyi). In: *Bulletin of the Constitutional Court of Ukraine (Visnyk Konstytutsiynoho Sudu Ukrayiny)*. 2002, № 5, pp. 57-61.
10. KUSHNIRENKO, O. G., SLINKO, T. M. (2013): *Constitutional law of Ukraine in questions and responses (Konstytsiynе pravo Ukrayiny v zapytanniyakh i vidpovidyakh)*. Kharkiv: Maydan, 2013, pp. 61-62.
11. OFFE, K. (2001): *Democratic Institutions and Moral Resources* (Demokraticheskiye instituty i moral'nyye resursy). Moscow: Nota Bene, 2001. pp. 204-240.
12. PYLYPENKO, P. (2004): The right to social security in the social law system (Pravo sotsial'noho zabezpechennya u systemi sotsial'noho prava). In: *Law of Ukraine (Pravo Ukrayiny)*, 2004, № 10.
13. RABINOVYCH, P. M. (1996): Social essence of the state as a component of the subject of theoretical and historical jurisprudence (Sotsial'na sutnist' derzhavy yak skladnyk predmeta teoretyko-istorychnoyi yurysprudentsiyi). In: *Journal of the Academy of Sciences of Ukraine (Visnyk Akademiyi pravovykh nauk Ukrayiny)*, 1996, № 5, pp. 90-100.
14. RABINOVYCH, P. M. (1996): *Social state. In: Small encyclopedia of ethno-state studies (Sotsial'na derzhava / Mala entsyklopediya etnoderzhavoznavstva)*. Kiev: National Academy of Sciences of Ukraine, IDP, 1996, p. 374.
15. RABINOVYCH, P. M., LOBODA, Yu. P. (2001): Social essence of the state: theoretical and methodological principles of research (Sotsial'na sutnist' derzhavy: teoretyko-metodolohichni zasady doslidzhennya). In: *Law of Ukraine (Pravo Ukrayiny)*, 2001, № 8, p. 43.
16. SHAPOVAL, V. (2004): Constitutional category of social state (Konstytsiyna katehoriya sotsial'noyi derzhavy). In: *The law of Ukraine (Pravo Ukrayiny)*, 2004, № 5, pp. 14-19.

17. SHTEYN, L. (1872): *The history of the social movement of the front since 1789* (Istoriya sotsial'nogo dvizheniya fronta s 1789 goda). St. Petersburg: Tit. A.M. Kotomika, 1872. 310 p.
18. SKRYPNYUK, Yu. V. (2000): The social and legal state in Ukraine: problems of theory and practice: the 10th anniversary of the independence of Ukraine (Sotsial'na, pravova derzhava v Ukrayini: problemy teorii i praktyky: Do 10-richchya nezalezhnosti Ukrayiny). Kiev: Institute of the State and Law named after V.M. Koretsky of the Academy of Sciences of Ukraine (Instytut derzhavy i prava im. V.M. Korets'kyy AN Ukrayiny), 2000, 600 p.
19. TATSIY, V. Ya., TODYKA, Yu. M., DANYLYAN, O. G. (2003): *Constitutional and legal principles of the formation of Ukrainian statehood* (Konstytutsiyno-pravovi zasady stanovlennya ukrayins'koyi derzhavnosti). In: *Tatsiy, V.Ya., Todyka, Yu.M., Danylyan, O.G. and others; edited by Academician of the National Academy of Sciences of Ukraine V.Ya. Tatsiy, Academician of the Academy of Legal Sciences of Ukraine, Yu.M. Todyka.* Kharkiv: Law (Pravo), 2003, p. 55.
20. TESLENKO, M. (2004): Right as an instrument of social justice (Pravo yak instrument sotsial'noyi spravedlyvosti). In: *Law of Ukraine (Pravo Ukrayiny)*, 2004, № 7.
21. TODYKA, Yu. M. (1999): *Fundamentals of the constitutional system of Ukraine (Osnovy konstitutsionnogo stroya Ukrainy)*. Kharkiv: Fakt, 1999, p. 15, 42.
22. YAKOVYUK, I. V. (2000): *Social state: questions of the theory and ways of its formation: Author's abstract. dis Cand. lawyer sciences (Sotsial'na derzhava: pytannya teorii i shlyakhy yiyi stanovlennya Avtoref. dys. kand. yuryd. nauk.)*. Kharkiv, 2000, pp. 10-11.

Contact:

doc. Ihor Amirovych Kuznetsov, PhD.

Faculty of Law

H.S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University

29, Alchevskyh (Artema) Str.

Kharkiv

Ukraine

e-mail: muza.ok@ukr.net

Politické dôsledky suezskej vojny pre Blízky východ*

Political consequences of Suez war for the Middle east

Karol R. Sorby

Fakulta medzinárodných vzťahov, Ekonomická univerzita v Bratislave, Dolnozemska cesta 1/b,
852 35 Bratislava 5, Slovenská republika, e-mail: barbora.janubova@euba.sk

Abstrakt: Pozemný izraelský útok na Egypt sa začal v pondelok 29. októbra 1956. Krátku dobu nebolo isté či ide o skutočnú inváziu, alebo iba o ďalší odvetný nájazd do väčšej hĺbky nepriateľského územia. Zakrátko sa však ukázalo, že to nie je pohraničná zrážka, lebo v priebehu niekoľkých hodín postupujúce izraelské jednotky prenikli 60 km do hĺbky egyptského územia. Za tejto situácie sa USA rozhodli incident okamžite predložiť BR OSN s cieľom dosiahnuť ukončenie bojov. Išlo o krok, ktorý vyplýval tak zo znenia *Trojstrannej deklarácie*, ako aj z Charty OSN. Skôr ako BR mohla konať, dostala správu od britského a francúzskeho predstaviteľa o ultimáte, ktoré ich vlády 30. októbra predložili vládam Izraela a Egypta s výzvou, aby stiahli svoje jednotky do vzdialenosti 10 míľ od prielavu, Izraelčania na východnej a Egyptania na západnej strane prielavu. Britské a francúzske jednotky obsadia zónu Suezského prielavu a v prípade odporu použijú silu.

Kľúčové slová: Suezská vojna; operácia „Kadesh“; boje na Sinaji; britsko-francúzske ultimátum; bombardovanie Egypta; negatívny medzinárodný ohlas; zákrok supervelmocí; porážka a ústup agresorov.

JEL klasifikácia: F51, Y80

Abstract: In the afternoon of Monday 29 October Israeli troops attacked Egypt and so the Suez war begun. For a time it was not clear whether it was a real invasion or another retaliatory raid in greater depth. However, it was plainly no border incident as within a matter of hours Israeli columns were operating sixty kilometres or more within Egyptian territory. The reaction of the United States was to put the case immediately before the Security Council and seek to end the fighting. This was what seemed to be called for both under the *Tripartite Declaration* and under the UN Charter. Before the Security Council could act it was informed by the British and French representatives of the ultimatums delivered by their own governments to Israel and Egypt on that day, 30 October, directing them to keep their forces ten miles from the Suez Canal, the Israel army on the east and the Egyptian army on the West. British and French forces would occupy the Canal Zone anyway, using force if they were resisted.

Key words: The Suez war; operation „Kadesh“; fighting in Sinai; British-French ultimatum; bombardment of Egypt; negative international response; involvement of the superpowers; defeat and retreat of the aggressors.

JEL Classification: F51, Y80

Izraelský útok sa začal postupom 7. obrnenej brigády smerom na obec al-Küntillā. Bolo spomenuté, že konečným cieľom izraelského útoku bolo dobyť Sinajský polostrov a pomocou britsko-francúzskej agresie v stanovenom čase zabezpečiť Izraelu nové západné hranice na

„internacionalizovanej“ zóne Suezského prielavu. Minimálnym cieľom bolo dosiahnuť nad Egyptom „čisté víťazstvo“, ktoré bude zaregistrované na celom Blízkom východe. Izraelské víťazstvo na Sinaji sa často vydávalo za totálnu porážku Egyptanov, a táto verzia bola toľkokrát opakovaná, až mnohí uverili, že je to pravda. Žiadna analýza suezskej krízy nemôže obísť boje na Sinajskom polostrove. Na zhromaždenie faktov, či skutočne išlo o jednostranné izraelské víťazstvo, si skúmajúci musí preveriť údaje z mnohých prameňov – nezávislých, izraelských a egyptských.

V prvom rade sa treba zbaviť názoru, že to bola „samostatná kampaň“ – vojna výlučne medzi Izraelom a Egyptom. Vzhľadom na skutočnosti, ktoré mohli izraelskí plánovači využiť už dávno predtým, nielen od jej počiatku 29. októbra 1956, to samozrejme bola medzinárodná vojna. Za posledné týždne bola situácia na egyptsko-izraelskom pomedzí pokojná, a tak egyptské velenie v reakcii na britsko-francúzske hrozby a sústredovanie vojsk na Cypre, stiahlo zo Sinajského polostrova dve z troch divízií, ktoré tam bývali bežne rozmiestnené na obranu, z toho jednu obrnenú, aby v prípade spojeneckého, britsko-francúzskeho útoku na zónu prielavu, nedošlo k izolácii týchto jednotiek od jednotiek v delte Nílu. Na Sinaji bola ponechaná len jedna pešia divízia, resp. jej šesť práporov, bolo rozmiestnených pozdĺž línie prímeria s Izraelom v trojuholníku Abū ʿUdžajla – Rafah – al-Arīš a siedmy v Šarm aš-Šajchu.¹ Okrem toho v pásme Gazy boli umiestnené jednotky *Vlasteneckej gardy* (al-Ḥaras al-waṭanī). Egyptské obranné opevnenia boli tak slabo obsadené, že veliteľ pozorovateľov OSN, kanadský generál E. Burns písal svojmu nadriadenému, generálnemu tajomníkovi OSN Dagovi Hammarskjöldovi, že „zníženie stavu vojsk v egyptských líniách predstavuje pre Izrael veľké pokušenie“.²

Izraelský útočný plán **Kadeš** (nazvaný podľa starovekej víťaznej bitky Izraelitov) bol súčasťou spojeneckého invázneho plánu „Mušketer“.³ Bol to premyslený plán, ktorý plne využíval plody mnohomesačnej politickej, vojenskej a psychologickéj prípravy.⁴ V roku 1954 izraelská rozvedka zistila, že Egyptania pripravujú zásadnú reorganizáciu obrany na Sinaji. Izraelské útoky od februára 1955 nútili Egyptanov, aby budovali nové obranné línie vo forme silných predsunutých postavení blízko od pásma Gazy a od osady al-ʿAwdža kde bola významná cestná križovatka, ktoré Izrael obsadil po prvý raz koncom decembra 1948 a potom v septembri 1955. Egypt sústredený na tieto predsunuté pozície trvalo ohrozované izraelskou paľbou, zanedbal obranu celej strednej a juhovýchodnej oblasti Sinajského polostrova, najmä púštnu cestu z osady al-Küntillā cez priesmyk Mītlā do Port Tawfīqu pri južnom vstupe do Suezského prielavu, oproti Suez. V celej tejto obrovskej oblasti sa 29. októbra 1956 nachádzalo len asi 1 500 mužov rozptýlených do malých oporných bodov pri osadách at-Tamad a Nachl.⁵

* Štúdia bola vypracovaná v rámci grantového projektu VEGA, č. 2/0028/18.

¹ Egyptské zdroje hovoria o vlastných divíziách a práporoch, izraelské zdroje niektoré egyptské prápory označujú ako brigády. Porovnaj: HAJKAL, Muḥammad Ḥasanajn. *Qīṣṣat as-Suwajs*. [Suezský príbeh]. Bejrút: Šarikat al-maṭbūʿāt li-t-tawzīʿ wa-n-našr, (3. vyd.), 1973, s. 235; DAYAN, Moshe. *Diary of the Sinai Campaign*, London: Weidenfeld and Nicolson, 1966, s. 72.

² HAJKAL, Muḥammad Ḥasanajn. *Milaffāt as-Suwajs*. [Suezské fascikle]. Káhira: Al-Ahrām, 1986, s. 531.

³ ŠTEFANSKÝ, Michal – MICHÁLEK, Slavomír. *Mílniky studenej vojny a ich vplyv na Československo (Od Trumanovej doktríny po Vietnam)*. Bratislava: VEDA, 2015, s. 204.

⁴ ZEEVY, Rechavam. „The Military Lessons of the Sinai Campaign. The Israeli Perspective“. In: TROEN, Selwyn Ilan – SHEMESH, Moshe. *The Suez – Sinai Crisis. Retrospective and Reappraisal*. London: Frank Cass, 1990, s. 64.

⁵ O'BALLANCE, Edgar. *The Sinai Campaign 1956*. London: Faber and Faber, 1959, s. 107-108.

Keď Izrael mobilizoval, náčelník generálneho štábu, generálporučík Moše Dajan vedel, že na Sinaji proti nemu nestojí obvyklých 60 tisíc Egyptanov s obrnenými jednotkami, ale iba asi 20 tisíc, ktorí mali dokopy 70 tankov, väčšinou starších britských a amerických typov. Proti tejto obrannej sile Izrael postavil 45 tisíc mužov a 230 tankov. Ďalším dôležitým faktorom je, že Izrael vtrhol na Sinaj za priamej podpory francúzskeho letectva a námorníctva. Proti reálnej sile egyptského letectva ako ho správne odhadoval Moše Dajan, mal Izrael 60 stíhačiek typu *Mystère IV*, *F-84s*, *Ouragan*, *Vampire*. Pre porovnanie Egypt mal na začiatku k dispozícii 30 stíhačiek *MiG 15* proti stovke porovnateľných izraelských a francúzskych strojov.⁶ Izraelu pomohla aj dlhší čas živená psychologická príprava na vojnu s Jordánskom, ktorá presviedčala medzinárodnú verejnosť, že cieľom možného útoku bude Jordánsko, pričom Británia a Francúzsko vedeli o pravých cieľoch Izraela. Výsledok dezinformácie bol úspešný, lebo 29. októbra Káhira vôbec nečakala útok na sinajskom fronte.

Egyptský prezident Džamāl ʿAbdannāšir dostal správu o izraelskom útoku už v priebehu 10 minút, keďže ju priniesla americká tlačová agentúra United Press. Bol prekvapený, lebo nevidel žiaden pádny dôvod, ktorým by ho bolo možné ospravedlňovať práve v tomto čase. Egyptský prezident totiž nepovažoval za pravdepodobné, že by Izrael v tomto napätom období podľahol takému pokúšeniu. Keď hodnotil situáciu po znárodnení prieplavu uviedol, že Izrael kvôli uchovaniu si imidžu v Ázii a Afrike a pred svetovou verejnou mienkou, nepristúpi na to, aby robil satelit dvom koloniálnym mocnostiam. Keď po októbrových rokovaníach v BR OSN zdanlivo kleslo nebezpečenstvo britsko-francúzskeho zásahu, egyptský prezident poznamenal, že „keď sa ukazujú možnosti uvoľnenia napätia, Izrael sa nebude ponáhať s ozbrojenou akciou, aby sa nedostal do svetla útočníka, ktorý znova vyostruje krízu na Blízkom východe, lebo tým by na seba sústredil veľa kritiky.“ A tak keď sa izraelský útok proti Egyptu začal, Egyptanom neboli jasné jeho ciele a zámery.⁷

Egyptský prezident prišiel do budovy veliteľstva armády, pričom nepripúšťal možnosť tajného dohovoru Izraela s Britániou a Francúzskom. Je podivné, že to nepripúšťal ani potom, čo si prečítal izraelské komuniké o vysadení parašutistov v blízkosti Suezského prieplavu. Tajný dohovor mu neprišiel na um, pretože vedel, že niečo také by zmietlo všetky arabské probritské režimy a skomplikovalo situáciu Francúzov v severnej Afrike. Z toho dôvodu všetky rozkazy, ktoré vydal, mali za cieľ čeliť izraelskému útoku. Prezident siahol po pripravenom núdzovom pláne, ktorý prerokoval s príslušnými veliteľmi a výsledkom bol obranný plán spočívajúci na troch prvkoch: 1. šesť praporev rozmiestnených pozdĺž línie prímeria s Izraelom musí udržať svoje pozície 48 hodín a nedovoliť izraelským silám, aby prenikli do hĺbky polostrova; takisto **Vlastenecká garda** sa mala vyhnúť zrážkam v pásme Gazy a keby jej boli vnútené, mala prejsť na typ zákopovej vojny s cieľom získať čas; 2. v priebehu 24 hodín mali jednotky 4. obrnenej divízie prejsť na východný breh Suezského prieplavu a postúpiť až k osade Bīr Rawḍ Sālim v centre Sinaja, kde sa predpokladala hlavná bitka a odrazenie útočníka; 3. v najbližších 24 hodinách malo egyptské letectvo uskutočňovať prieskumné lety, aby bolo pripravené podporiť obrnené jednotky v hlavnej bitke; námorné sily mali v prvej fáze obmedzené úlohy vzhľadom na to, že východné Stredomorie sa hemžilo flotilami.⁸

⁶ JACKSON, Robert. *Suez – zapomenutá invázie*. Brno: Jota, 1997, s. 50.

⁷ SHEMAH, Moshe. "Egypt. From Military Defeat to Political Victory". In: TROEN, Selwyn Ilan – SHEMAH, Moshe (ed.). *The Suez-Sinai Crisis 1956. Retrospective and Reappraisal*. London: Frank Cass, 1990.

⁸ HAJKAL, Muḥammad Ḥasanajn. *Milaffāt as-Suwajs*, s. 533.

Podľa plánu izraelského velenia bolo treba okamžite hlboko preniknúť do tohto takmer nechráneného stredu Sinajského polostrova vysadením parašutistov pri priesmyku Mītlā a vyslať im na pomoc obrnenú brigádu púšťou po slabo bránenej ceste al-Kūntillā – at-Tamad – Nachl – priesmyk Mītlā.⁹ Ak sa plán vydarí, okamžite to pritiahne pozornosť egyptského hlavného velenia na priesmyk Mītlā a izoluje stred polostrova. Zároveň s výsadbom ďalšia masívna izraelská úderná sila zaútočí z oblasti al-^cAwdža na hlavné egyptské obranné pozície okolo osady Abū ^cUdžajla, na druhej dôležitej transsinajskej ceste do Ismā^cīlīje.¹⁰ V plánovanom čase sa mal začať tretí veľký útok na pohraničné palestínske mesto Rafah, odtiaľ na sever, čím bude odrezané pásmo Gazy a bude otvorená pobrežná cesta k mestu al-Qanṭara na východnom brehu priepľavu. Ďalšia úderná sila bola vyslaná z prístavu Eilat dolu pobrežím Akabského zálivu, aby dobyla Šarm aš-Šajch.¹¹

Útok sa začal náletom štyroch izraelských vrtuľových lietadiel, ktoré sa postarali o viacnásobné prerušenie egyptského telegrafného spojenia na Sinaji. O dve hodiny neskôr 16 izraelských nákladných lietadiel typu *Dakota* preniklo na Sinaj. Leteli v malej výške, aby sa vyhli egyptským radarom a smerovali k východnému vstupu do priesmyku Mītlā vzdialeného 50 km od Suezského priepľavu. Tam vyskočilo 395 výsadbárov, aby obsadili plánovaný priestor a očakávali príchod hlavných síl. Izraelským *Dakotám* robili letecký kryt britské *Meteory* a asi tucet nových francúzskych stíhačiek *Mystère* hliadkovalo pozdĺž priepľavu, s cieľom zabrániť egyptským stíhačkám *MiG 15*, aby zasiahli počas výsadku.¹² Podľa Dajanovho operačného rozkazu táto výsadbková operácia obsadením objektov v blízkosti priepľavu mala vyvolať dojem jeho vojenského ohrozenia.¹³

Toto samozrejme nebol onen „mohutný útok“, ktorý bol dohodnutý v Sèvres a Moše Dajan ani nemal v úmysle dovoliť vlastným silám, aby postúpili na západ od priesmyku Mītlā. Nechcel dopustiť, aby v čase keď Británia a Francúzsko adresujú ultimátum Egyptu a Izraelu, aby sa ich jednotky stiahli do vzdialenosti 10 míľ od priepľavu, bola v tom priestore nejaká izraelská jednotka, ktorá by musela podstúpiť taký nedôstojný krok. Izraelský štáb veľmi pozorne pripravil prvú fázu operácie tak, aby v očiach Egyptanov vyzerala len ako ďalšia protipartizánska odvetná akcia, ktorej rozsah nemôže ospravedlniť použitie sovietskych bombardérov proti izraelským mestám. Po 36 hodinách, keď RAF zaútočí na egyptské letiská, Izrael bude mať voľnú cestu, aby rozvíjal svoj útok. Druhým izraelským cieľom bolo „rozvrátiť organizáciu egyptských síl na sinajskom fronte a spôsobiť ich kolaps“. ¹⁴ Zatiaľ čo parašutisti boli vysadení pri priesmyku Mītlā, aby vyvolali dojem, že sa blížia k priepľavu, hlavné izraelské sily útočili na egyptské pohraničné opevnenia. V rámci počiatočných akcií ciele operácie Kadeš počítali so zničením šiestich egyptských práporov určených na obranu Sinajského polostrova a pásma Gazy a s odstránením hrozby palestínskych partizánov. Tretím a posledným cieľom, ktoré si Izrael vytýčil, bolo otvorenie Akabského zálivu ovládnutím Tiranského prielivu.¹⁵

⁹ LONGWOOD, William F. *Suez Story. Key to the Middle East*. New York: Greenberg, 1957, s. 152.

¹⁰ HERZOG, Chaim. *Arabsko izraelské války. Válka a mír na Blízkém východě od války za nezávislost v roce 1948 po současnost*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2008, s. 154.

¹¹ CHILDERS, Erskine B. *The Road to Suez. A Study of Western-Arab Relations*. London: Macgibbon and Kee, 1962, s. 285.

¹² SHARON, Ariel (with David CHANOFF). *Warrior*. London: Macdonald, 1989, s. 142-145.

¹³ FULLICK, Roy – POWELL, Geoffrey. *Suez: The Double War*. London: Leo Cooper, 1990, s. 89.

¹⁴ DAYAN, Moshe. *Diary of the Sinai Campaign*. London: Weidenfeld and Nicolson, 1966, s. 30-31.

¹⁵ WANNER, Jan. *Bitva o Suez. Studená válka, druhý arabsko-izraelský konflikt a britsko-francouzská intervence v Egyptě*. Praha: Nakladatelství Libri, 2006, s. 342.

Treba zdôrazniť, že premiér David Ben Gurion a generál Moše Dajan pri plánovaní tejto kampane nepočítali s tým, že britsko-francúzska intervencia sa spustí 24 hodín po začatí izraelského útoku na základe predloženého ultimáta a že RAF začne bombardovať egyptské letiská už po 48 hodinách po jeho začatí.¹⁶ Pôvodný plán počítal s tým, že Izrael bude mať niekoľko voľných dní, ktoré potreboval na „čisté“ víťazstvo a ktoré pôvodne žiadal aj Anthony Eden, aby sa vyhol podozreniu z tajného dohovoru.

David Ben Gurion bol 30. októbra namrzený aj odmietavou reakciou Američanov na jeho dobrodružstvo, hoci to ho natoľko netrápilo ako odklad spojeneckého bombardovania Egypta. Keď čítal Eisenhowerov telegram požadujúci stiahnutie vojsk zo Sinaja, predstaviteľ USA v BR OSN predložil návrh rezolúcie hroziacej Izraelu sankciami, ak nestiahne svoje sily a naliehajúcej na iné štáty, aby nehrozili silou a nepoužili ju v regióne.¹⁷ Na žiadosť Británie a Francúzska bolo zasadnutie BR odložené o päť hodín, aby mali čas predložiť ultimátum Izraelu a Egyptu. Obidvaja spojenci potom vetovali návrh rezolúcie, čo ešte viac roztrpčilo Dwighta Eisenhowera, ktorý bol už dosť nahnevany na izraelskú ofenzívu spustenú práve vtedy, keď sa chystal svoju volebnú kampaň do viesť do úspešného konca. Mal veľa dôvodov na sťažnosť. V to ráno jeho veľvyslanec v Londýne, ktorý chcel od britského ministra zahraničných vecí získať nejaké informácie o tom, čo sa deje, bol odbitý rečami o krotení Izraela, aby nezaútočil na Jordánsko a veľvyslanec, rovnako ako prezident, sa o ultimáte dozvedeli zo správy tlačovej agentúry.¹⁸ Premiér Anthony Eden prijal bezpečnostné opatrenie, na základe ktorého bol pozdržaný jeho telegram prezidentovi USA o ultimáte, až kým nebolo doručené Izraelu a Egyptu, aby sa vyhol nebezpečenstvu, že prezident v poslednom okamihu naň vyvinie tlak, aby ho nepredkladal.

Podľa dohody, 30. októbra o 16,15, práve keď sa izraelská motorizovaná jednotka priblížila k svojim druhom parašutistom, tiesneným pod priesmykom Mītla, Británia a Francúzsko bojujúcim stranám predložili ultimátum. Išlo o výzvu Egyptu a Izraelu, aby zastavili boje a stiahli svoje sily na 10 míľ od priplavu.¹⁹ Od Egypta sa navyše žiadalo, aby prijal „dočasnú“ okupáciu priplavu kvôli zaisteniu bezpečnej plavby. Tragikomickú situáciu znásobovalo 36 francúzskych stíhačiek *Mystère* a rovnaký počet strojov *F84F Thunderstreak*, čakajúcich na izraelských letiskách a pripravených zasiahnuť, keby egyptské bombardéry *Iljušin* ohrozili Ĥajfu alebo Tel Aviv. Do Izraela prileteli už skôr zo St. Dizieru a Dijonu, kde tvorili súčasť francúzskeho kontingentu NATO. Väčšina džípov, bezzáklzových diel, ťažkých mínometov a výstroja zhodeného pri priesmyku Mītla z dopravných lietadiel *Noratlans*, bola tiež francúzska. Tieto lietadlá boli umiestnené na Cypre a operovali bez oficiálnej vedomosti britského veliteľa leteckých síl, pod ktorého velenie patrili.²⁰

Ráno 30. októbra egyptský prezident ešte stále nepripúšťal tajný dohovor Britov a Francúzov s Izraelčanmi, preto poslal svojho dôverníka k veľvyslancovi USA Raymondovi Hareovi, aby mu oznámil, že egyptská protivzdušná obrana zaznamenala lietadlo typu *Canberra* letiace vo veľkej výške v oblasti Port Saídu a že takýto čin v dobe, keď sa na Sinaji

¹⁶ CHILDERS, Erskine B. *The Road to Suez. A Study of Western-Arab Relations*, s. 245.

¹⁷ NEFF, Donald. *Warriors at Suez. Eisenhower Takes America into the Middle East*. New York: The Linden Press/ Simon and Schuster, 1981, s. 360-362.

¹⁸ FRUS (Foreign Relations of the United States). *The Suez Crisis, 26 July – 31 December 1956*. Vol. XVI, 30 October 1956, s. 841-842.

¹⁹ FULLICK, Roy – POWELL, Geoffrey. *Suez: The Double War*, s. 89.

²⁰ THOMAS, Hugh. *The Suez Affair*. London: Weidenfeld and Nicolson, 1986, s. 134.

odohrávajú boje, je nebezpečnou provokáciou.²¹ Od tejto chvíle prešlo len niekoľko hodín, keď boli egyptskí veľvyslanci v Londýne a v Paríži pozvaní na ministerstvo zahraničných vecí, kde bol obidvom odovzdaný text britsko-francúzskeho ultimáta. Prízrak tajného dohovoru sa už začal ukazovať, ale Džamāl ʿAbdannāšir tomu stále nemohol uveriť a uveril, až keď uplynula doba stanovená v ultimáte a večer o šiestej miestneho času začali padať spojenecké bomby na káhirske letisko Almāza,²² nevelmi vzdialené od jeho rezidencie. Prezident odišiel na generálny štáb armády, kde okamžite vydal rozkaz na stiahnutie 4. obrnenej divízie, ktorá sa uplynulú noc presunula na Sinaj a na zastavenie postupu všetkých ostatných útvarov, ktoré ju mali nasledovať. Tých šesť práporov na predsunutých pozíciách na Sinaji malo pokračovať v odpore ešte 48 hodín, aby sa 4. obrnená divízia mohla presunúť späť na západný breh priepľavu.²³

Ultimátum zmenilo situáciu z blízkovýchodného konfliktu na útok Západu na Egypt. Nemohlo byť interpretované nijako ináč, napriek poskytnutým oficiálnym príčinám, ako zastaviť boje a chrániť britských občanov, britskú plavbu a priepľav. Tí, ktorí prijali toto osudové rozhodnutie neinformovali USA vopred, pretože – ako neskôr pripustil Guy Mollet – sa obávali, že Washington ich akciu neschváli a tým rozvráti ich časový plán.²⁴ Zrejme počítali s pochopením a veľkorysou neutralitou. Americkí politici, ktorí si dlhší čas uvedomovali možnosť použitia sily, zjavne nepovedali spojencom ako na taký čin zareagujú.

Hoci David Ben Gurion nedôveroval zámerom svojich britských partnerov, izraelská vláda dodržala svoje záväzky a prijala francúzsko-britské ultimátum, lebo jej to nerobilo ťažkosti. Nemala žiadne jednotky vo vzdialenosti 10 míľ od priepľavu, a ani im nehodlala dovoliť postúpiť bližšie. Tak ako obidvaja spojenci očakávali a plánovali, Egypt odmietol prijať ich požiadavky. Zastaviť boje na obranu svojich hraníc a stiahnuť jednotky z pozícií pozdĺž priepľavu, by bolo bývalo zrušením suverenity, ktorú by žiadny egyptský vodca neprežil, ako dobre chápali nepriatelia Egypta. Existujú dôkazy, že egyptský prezident si myslel, že Británia a Francúzsko blufujú a snažia sa zaistiť lacné víťazstvo Izraelu tým, že odrádzajú Egyptanov od koncentrácie na odrazenie útoku zo severu. Neskôr Džamāl ʿAbdannāšir povedal britskému novinárovi Kennethovi Lovemu, že Egyptania nemohli uveriť, že Briti budú spolupracovať s Izraelom, keďže taký čin je namierený proti ich najvlastnejším záujmom.²⁵

S pokračujúcimi bojmi na Sinaji sa začal prejavovať spôsob, ktorý sa stal typickým pre celú kampaň. Zakopaní v dobre opevnených pozíciách, ktoré navrhli nemeckí povojnoví vojenský poradcovia Egypta a neskôr zlepšených ich ruskými nástupcami, pechota bola masívne podporovaná tankami sovietskej výroby, samohybnými delami a iným delostrelectvom. Pokiaľ si egyptskí vojaci boli istí, že ich ústupová línia je nenarušená, odhodlane bojovali, ale keď cítili, že Izraelčania sa im dostávajú za chrbát, zvyčajne sa rozhodli, že nadišiel čas ústupu. Dajanove brigády čoskoro využili túto vlastnosť a obchádzali opevnené body kde len mohli. Bola to filozofia „nepriameho priblíženia“, ako ju formuloval britský vojenský teoretik Liddel Hart, ktorého názory ovplyvňovali izraelských vojenských veliteľov od čias Hagany, podobne ako ovplyvňovali nemeckých plánovačov bleskovej vojny v rokoch

²¹ HAJKAL, Muḥammad Ḥasanajn. *Milaffāt as-Suwajs*, s. 533.

²² HERZOG, Chaim. *Arabsko izraelské války*, s. 171.

²³ AZEAU, Henri. *Le Píge de Suez*. Paris: Robert Laffont, 1964, s. 275.

²⁴ Rozhovor uverejnený v denníku *New York Times*, 10. decembra 1956. Cit. in: CAMPBELL, John C. *Defense of the Middle East. Problems of American Policy*. New York: Frederick A. Praeger, 1961, s. 109.

²⁵ LOVE, Kenneth. *Suez: The Twice Fought War*. New York: McGraw-Hill, 1969, s. 482.

1939 a 1940.²⁶ Hoci mali Egypťania dobrú výzbroj a výstroj, Izraelčania ich prevyšovali v počtoch a využívali svoju pohyblivosť na získavanie výhody koncentrovaním síl niekedy na útok, ale častejšie na ohrozovanie a potom obsadenie opustených egyptských oporných bodov.

Keď sa za súmraku 31. októbra, vyše 12 hodín po plánovanom termíne, začalo bombardovanie egyptských letísk britskými strojmi *Canberra* a *Valiant*,²⁷ egyptský prezident sa konečne presvedčil, že spojenci neblufovali. Reagoval na to rozkazom, aby sa bojové jednotky stiahli k prielavu, čo sa ľahšie povedalo ako vykonalo. Zároveň vydal inštrukcie, aby bol v nevyhnutnom prípade prielav zablokovaný,²⁸ pričom cieľom celej veľkej spojeneckej akcie malo byť zabezpečenie nerušenej plavby prielavom. Následne na sýrskom území ženisti sýrskej armády vyhodili do povetria čerpacie stanice na ropovode vedúcom z Iraku.²⁹ Tým boli dodávky ropy pre západnú Európu z Blízkeho východu prerušené.

Britská verejnosť bola zdesená správami o bombardovaní Egypta. Vysadiť jednotky, aby oddelili od seba dve bojujúce armády, ktoré ohrozovali bezpečnosť medzinárodnej vodnej cesty bola jedna vec, ale v ultimáte nebola ani zmienka o bombardovaní.³⁰ V Británii, napriek všeobecnej neoblúbenosti Džamāla ʿAbdannāšira a všetkého egyptského, na hlavu vlády sa zniesla ostrá kritika nielen zo strany *labouristickej* opozície, ale aj z radov *Konzervatívnej strany* a dokonca aj z takých pravicových denníkov, ako boli *Daily Telegraph* a *Daily Mail*. Národná jednota, ktorá nechýbala, keď britskí vojaci išli do akcie, sa vytratila. Jednako, keď 31. októbra Hugh Gaitskell obvinil vládu v Dolnej snemovni z tajného dohovoru s Izraelom, verejnosť ešte nebola schopná uveriť takému ohavnému tvrdeniu, najmä keď minister zahraničných vecí kategoricky lživo vyhlásil, že ultimátu nepredchádzala žiadna dohoda.³¹

Mohutná vlna britskej i svetovej verejnej mienky proti bombardovaniu znepokojila Mošeho Dajana, ktorý si uvedomil, že čas pracuje proti Izraelu a jeho spojencom a že tlak na zastavenie vojenských akcií bude čoskoro príliš silný na to, aby sa mu dalo vzdorovať. A tak bolo šťastím, že odpor egyptských jednotiek na Sinaji bol pred zrútením. Na strednom úseku predsunuté jednotky postupovali smerom k Ismāʿīliji, zatiaľ čo na severe sa začal útok po línii smerujúcej k al-Qanṭare. Večer 31. októbra sa začal útok na Rafaḥ v juhozápadnom cípe pásma Gazy. Po 24-hodinovom boji sa Rafaḥ dostal do izraelských rúk a zvyšné skupinky egyptských vojakov ustupovali smerom k mestu al-ʿArīš a ďalej k prielavu. Al-ʿArīš obsadili Izraelčania bez boja a 2. novembra sa vzdal guvernér pásma Gazy, ktorého obyvateľstvo tvorilo 200 tisíc palestínskych utečencov.³² Izraelčania museli len zhromaždiť 4 tisíc neželaných egyptských zajatcov, pochovať mŕtvych a pozbierať na bojiskách zanechané zbrane a výstroj.

Pre Izraelčanov zostala už len jedna úloha, obsadenie Šarm aš-Šajchu, ktorá bola zverená 9. brigáde. Táto vyrazila 1. novembra a začala postup pozdĺž západného brehu Akabského zálivu. Cesta dlhá asi 320 km krajinou sa menila od vysokých piesočnatých dún po

²⁶ ZEEVY, Rechavam. „The Military Lessons of the Sinai Campaign. The Israeli Perspective“. In: TROEN, Selwyn Ilan – SHEMESH, Moshe. *The Suez – Sinai Crisis. Retrospective and Reappraisal*, s. 64.

²⁷ JACKSON, Robert. *Suez – zapomenutá invázie*, s. 54.

²⁸ HAJKAL, Muḥammad Ḥasanajn. *Milaffāt as-Suwajs*, s. 536.

²⁹ HEIKAL, Mohamed H. *Cutting the Lion's Tail. Suez Through Egyptian Eyes*. London: Andre Deutsch, 1986, s. 190.

³⁰ LUCAS, W. Scott. *Divided we Stand. Britain, the US and the Suez Crisis*. London: Hodder and Stoughton, A Sceptre Paperback, 1996, s. 261.

³¹ KYLE, Keith. *Suez*. London: Weidenfeld and Nicolson, 1991, s. 388.

³² O'BALLANCE, Edgar. *The Sinai Campaign 1956*, s. 160-163; DAYAN, Moshe. *Diary of the Sinai Campaign*, s. 154-158.

iba dva metre široké horské chodníky, ktoré museli ženisti rozšíriť natoľko, aby po nich mohli prejsť vozidlá. Dvesto nákladných áut viezlo potraviny, pohonné látky a vodu na päť dní.³³ Očakávalo sa, že námorníctvu sa podarí priviezť nové zásoby do rybárskej dediny Dahab, asi 80 km vzdialenej od cieľového bodu. Šarm aš-Šajch bránil jeden egyptský prápor vybavený ťažkými zbraňami a dobre opevnených pozíciách. Ráno 4. novembra Izraelčania už videli svoj cieľ. Na druhý deň Dajan, uvedomujúci si riziko operácie, rozkázal výsadekovému práporu, aby sa presunul od priesmyku Mītla pozdĺž Suezského zálivu a napadla Šarm aš-Šajch z druhej strany.³⁴ Tento pomocný útok však už nebol potrebný. Po dvojdnových ťažkých bojoch 9. brigáda dobyla Šarm aš-Šajch, a tým otvorila Akabský záliv pre izraelskú plavbu.

Odvtedy, čo americká administratíva počula 15. októbra, že Izrael mobilizuje, Británia a Francúzsko uvalili na kontakty s USA to, čo prezident Dwight D. Eisenhower nazval „výpadkom komunikácie“. Normálne kanály medzi USA a ich dvoma európskymi spojencami vyschli. V Tel Avive britský a francúzsky vojenský pridelenec, ktorí si zvyčajne voľne vymieňali informácie so svojím americkým kolegom, sa neočakávane prestali rozprávať. Vo Washingtone britský chargé d'affaires nemal čo povedať z dobrého dôvodu, že sám nemal ani potuchy o tom, čo sa deje a rovnako na tom boli aj britskí veľvyslanci v iných hlavných mestách. Nárast šifrovanej komunikácie medzi Parížom a Tel Avivom bol zlovestný. Najprv Američania podozrievali, že sa plánuje akcia proti Jordánsku. Tajomstvo bolo dobre strážené a minister J. F. Dulles priznal svojmu prezidentovi, že bol zmätený, keď sa snažil pochopiť skutočné ciele Britov a Francúzov.³⁵ Dôveryhodní žurnalisti sa domnievali, že CIA sa možno dozvedela viac informácií ako postúpila prezidentovi, ale dôkaz o tom bude ešte treba hľadať v archívoch.

Reakcia USA na trojstrannú agresiu voči Egyptu bola mimoriadne nepriateľská. Vláda USA predložila záležitosť BR OSN už 30. októbra, skôr ako to mohol urobiť ZSSR. Briti a Francúzi sa pochopiteľne odmietli pripojiť a nakoniec vetovali návrh rezolúcie BR požadujúci okamžité zastavenie paľby a stiahnutie sa Izraela u egyptského územia. Keď zakrátko vyšlo najavo, že invázia sa uskutočnila na základe tajnej britsko-francúzsko-izraelskej dohody, konfrontácia medzi USA a ich európskymi spojencami bola nevyhnutná.³⁶ Eisenhower v pamätiach zaznamenal, že od polovice októbra 1956 nastal výpadok (black out).³⁷ Potom 30 októbra Eisenhower povedal Edenovi, že „my sme sa tu cítili ako v tme, čo sa týka vášho postoja a zámerov na Blízkom východe“.³⁸ V posolstve Američanom prezident uviedol: „USA neboli nijako konzultované o žiadnej fáze týchto akcií. Neboli sme o nich informovaní vopred ... Pokladáme tieto akcie za omyl, pretože my neprijímame použitie sily ako rozumný alebo primeraný nástroj pri urovnávaní medzinárodných sporov“.³⁹

³³ DAYAN, Moshe. *Diary of the Sinai Campaign*, s. 191.

³⁴ O'BALLANCE, Edgar. *The Sinai Campaign 1956*, s. 173-178; DAYAN, Moshe. *Diary of the Sinai Campaign*, s. 195-200.

³⁵ FRUS. *The Suez Crisis, 26 July – 31 December 1956*. Vol. XVI, 1 November 1956, s. 902-916.

³⁶ MURPHY, Robert. *Diplomat Among Warriors*. London: Collins, 1964, s. 389-392.

³⁷ EISENHOWER, Dwight D. *The White House Years. Waging Peace, 1956-1961*. New York: Doubleday 1965, s. 56.

³⁸ BOYLE, Peter G. (ed.). *The Eden-Eisenhower Correspondence, 1955 – 1957*. Chapel Hill, NC, and London: Macmillan, 2003, s. 179.

³⁹ US Department of State. *Department of State Bulletin*, 35, 907 (12 Nov. 1956), s. 744-745.

Eisenhower vyjadril tiež údiv nad nevlúdnu odpoveďou Britov na návrh USA zaujať spoločný postoj v OSN a nad ich odmietnutím súhlasiť s akoukoľvek akciou proti Izraelu.⁴⁰ Počas náhlivo zvolanej konferencie v Bielom dome s kľúčovými poradcami, Eisenhower bez obalu vyhlásil, že „nevidí veľký úžitok z nehodných a nespoľahlivých spojencov a že potreba podporiť ich nemusí byť až taká veľká ako sa domnievajú.“⁴¹ Hnev USA sa ešte zvýšil, keď Briti použili veto v BR OSN, aby znemožnili prijatie dvoch rezolúcií: jednej americkej, ktorá identifikovala Izrael ako agresora a požadovala prímerie a druhej sovietskej s podobným obsahom. Ešte krátko pred touto udalosťou J. F. Dulles povedal britskému chargé d'affaires vo Washingtone, Johnovi Coulsonovi, že „sme svedkami rozpadu vzájomnej dôvery“.⁴² K nátlaku sa pripojil aj veľvyslanec Winthrop Aldrich, ktorý varoval, že „ak USA a Británia zaujmú opačné stanoviská v BR, to vyvolá dojem, že izraelská akcia bola vymyslená Britániou a Francúzskom ako krok na zbavenie sa Džamāla ‘Abdannāšira.“⁴³ Keď boli rezolúcie vetované, John Coulson hlásil, že „všetky náznaky ukazujú na to, že administratíva odhora dole je nahnevaná a rozladená. Určite ste očakávali vážnu reakciu, ale to je ešte horšie ako som sám očakával.“⁴⁴ Aby to bolo ešte horšie, Británia následne bola proti tomu, aby Američania presunuli otázku Suez na rokovanie Valného zhromaždenia a keď sa je to nepodarilo, postavila sa aj proti ďalšej rezolúcii požadujúcej prímerie.⁴⁵

Briti a Francúzi pravdepodobne očakávali rýchly vojenský úspech, ktorým by obsadili prieplav a z čela Egypta odstránili Džamāla ‘Abdannāšira. Na dosiahnutie cieľa však nenaplánovali a neviedli vojenskú operáciu dobre. Podcenili možnosti OSN na rýchle rozhodnutie, podcenili reakciu ZSSR,⁴⁶ ktorá nadobudla formu hrozby raketovým útokom proti západnej Európe a precenili neochotu USA zasiahnuť rozhodne v predvečer prezidentských volieb. Výsledkom bolo, že Valné zhromaždenie pod taktovkou USA prijalo rýchlo a veľkou väčšinou rad rezolúcií vyzývajúcich na ukončenie bojov a stiahnutie cudzích vojsk z Egypta. Spoločný tlak USA, ZSSR, rezolúcií OSN, svetová verejná mienka, nedostatočná podpora krajín Commonwealthu a silná opozícia *Labouristickej strany* stačili na to, že 6. novembra Británia ukončila útok, pričom obsadila iba Port Saíd.⁴⁷ Francúzsko nemalo inú možnosť ako sa okamžite pridať a Izrael ktorý dosiahol vojenské úspechy vyjadril ochotu zastaviť boje.

Agresívny britsko-francúzsky postup proti Egyptu vyvolal vážnu hrozbu pre svetový mier, ktorá mohla prerásť do svetovej vojny.⁴⁸ Z praktického hľadiska, americká administratíva neverila, že západné mocnosti, aj keby boli dočasne úspešné pri použití sily proti Egyptu, môžu také „vítazstvo“ udržať dlhšiu dobu. Bolo to poučenie z predchádzajúcej okupácie Egypta a ďalších arabských území na Blízkom východe a v severnej Afrike. Čo sa týka myšlienky zbaviť sa Džamāla ‘Abdannāšira, USA mali tiež voči nemu výhrady, ale neboli presvedčené

⁴⁰ BOYLE, Peter G. (ed.). *The Eden-Eisenhower Correspondence, 1955 – 1957*, s. 177.

⁴¹ Memorandum of a conference with the President, 30 Oct. 1956, cit. in: FRUS (Foreign Relations of the United States, 1955-1957: Vol. XVI, s. 854.

⁴² KYLE, Keith. *Suez*. London: Weidenfeld and Nicolson, 1991, s. 365.

⁴³ FO 371/121783 Telegram from the FO to Washington, No. 5012, 30 October 1956.

⁴⁴ KYLE, Keith. *Suez*. London: Weidenfeld and Nicolson, 1991, s. 366.

⁴⁵ JOHNSON, Edward. „The Suez crisis at the United Nations: The effects for the Foreign Office and British foreign policy.“ In: SMITH, Simon C. (ed.). *Reassessing Suez 1956: New Perspectives on the Crisis and its Aftermath*. Aldershot: Ashgate, 2008, s. 151-152.

⁴⁶ *SSSR i arabskije strany, 1917-1960. Dokumenty i materialy*. Moskva: Gosudarstvennoje izdatel'stvo političeskoj literatury, 1961, s. 236.

⁴⁷ BAILEY, Sydney D. *Four Arab-Israeli Wars and the Peace Process*. London: Macmillan, 1990, s. 155.

⁴⁸ *Politika SŠA na Arabskom Vostoke*. Moskva: Izdatel'stvo vostočnoj literatury, 1961, s. 77.

o existencii vhodnej alternatívy – Briti nemali žiadnu – a neverili, že použitie sily je cestou na jej nájdenie. Administratíva si navyše neželala, aby ZSSR zožal všetky výhody z toho, že bude vystupovať na strane ľudu arabských krajín v situácii ako je táto, ktorá predstavovala jasnú agresiu.⁴⁹ V tomto smere mala možnosť iba zachrániť istú dôveryhodnosť pre Západ u Arabov, ktorí boli teraz ešte rozhorčenejší voči Británii a Francúzsku ako kedykoľvek predtým.

Postoj USA nebolo možné spochybňovať. Bez ohľadu na to, čo sa odohralo predtým, vrátane provokácií z egyptskej strany, dokonca aj bez ohľadu na vlastný neúspech zabrániť tomuto zhoršovaniu situácie až do otvoreného nepriateľstva, USA stáli teraz nielen zoči-voči neprijemnej situácii, ale aj otvorenej agresii zo strany Izraela, Británie a Francúzska proti Egyptu.⁵⁰ Tak ako v prípade Kórey v roku 1950, hoci teraz nešlo o komunistickú agresiu, vládlo pevné presvedčenie, že USA musia konať tak ako v predošlom prípade, inak sa dožijú konca OSN a všetkých nádejí na účinný svetový bezpečnostný systém, ktoré presadzovali. Popri týchto zásadných príčinách, boli aj ďalšie, praktické. Keby USA nedokázali zaujať rozhodné stanovisko, riskovali by trvalé odcudzenie všetkých tých národov Ázie a Afriky, ktoré len nedávno získali nezávislosť alebo o ňu usilujú, ktoré sa dostávali pod vplyv komunistickej propagandy. Napriek znárodneniu Suezského prieplavu Washington dal Londýnu jasne najavo, že USA sa neúčastnia žiadnom pokuse zvrhnúť egyptského prezidenta.⁵¹

Na reakciu USA mali vplyv viaceré faktory. Po prvé, Eisenhower a Dulles sa cítili oklamaní svojimi partnermi v NATO, boli rozhnevaní ich tvrdošijnosťou a neochotou držať sa odporúčaní USA. Prezident vyslovil pochybnosti o hodnote takých nespoľahlivých spojencov, kvôli ktorým je v stávke česť USA. Dulles dodal, že je veľmi znepokojený tým, že USA sú hádzané do jedného vreca s národmi sledujúcimi koloniálne ciele, ktoré nie sú v súlade s politikou USA.⁵² Po druhé, Dulles sa bál, že identifikácia USA s európskymi mocnosťami môže viesť u Arabov k totálnej protizápadnej orientácii. Bolo mu jasné, že suezská vojna znamená pre Britániu a Francúzsko koniec bývalého postavenia v arabsko-islámskom svete. Washington mal dve možnosti: buď sa dištancovať od imperialistickej politiky svojich spojencov, a tým zabrániť novým nezávislým krajinám, aby sa orientovali na východný blok. Druhou možnosťou pre USA bolo podporiť Britániu a Francúzsko a zdieľať na Blízkom východe ich osud. Eisenhower dal jasne najavo, že hoci obidva štáty sú jeho spojencami v boji proti komunizmu, nesúhlasí s ich akciou na Blízkom východe: „Máme podporovať Britániu a Francúzsko, aj keby sme mali stratiť celý arabský svet?“⁵³

Po tretie, kľúčovú úlohu v kalkuláciách USA hral sovietsky faktor. V čase vrcholiacej studenej vojny bol tretí svet hlavnou arénou americko-sovietskej rivality. Obidve superveľmoci tam ostro súťažili o rozšírenie svojho vplyvu: zisk jednej sa pociťoval ako strata pre druhú. Eisenhower a Dulles chceli predísť tomu, aby Chruščov využil suezskú krízu a získal slávu ako hlavný obhajca práv malých štátov. Preto USA museli prevziať iniciatívu tým, že sa postavili

⁴⁹ HUWAJDĪ, Amīn. *Hurūb ʿAbdinnāširi*. [Vojny /Džamāla/ ʿAbdannāšira]. Káhira: Dār al-mawqif al-ʿarabī, 1982, s. 85.

⁵⁰ *Politika Francii v Ázii i Afrike (1945 – 1964 gg.)*. Moskva: Izdatel'stvo Nauka, 1965, s. 125.

⁵¹ BARRETT, Roby C. *The Greater Middle East and the Cold War. US Foreign Policy under Eisenhower and Kennedy*. London and New York: I. B. Tauris, 2010, s. 38.

⁵² ADAMS, Sherman. *First Hand Report: The Inside Story of the Eisenhower Administration*. New York: Harper and Brothers, 1961; London: Hutchinson, 1962, s. 206-207.

⁵³ Telephone Conversation Between the President and the Secretary of State, 30 October 1956. In: United States. Department of State. *Foreign Relations of the United States, 1956*. Vol. XVI, s. 870.

proti trojstrannej agresii.⁵⁴ Z toho je jasné, že vzťahy obidvoch supervelmocí voči arabským štátom sa odvíjali od úrovne ich vzájomných vzťahov, Stupňovaná rivalita medzi západným a východným blokom pracovala v prospech Egypta v tom zmysle, že Egypt posilnil svoju negociačnú pozíciu voči supervelmociam.

Po štvrté, podľa názoru USA britsko-francúzsko-izraelský útok na Suezský prieplav porušoval ustanovenia *Trojstrannej deklarácie* z roku 1950. Eisenhower a Dulles pociťovali potrebu splniť záväzok USA a podporiť obeť agresie na Blízkom východe.⁵⁵ Eisenhower v tomto prípade tvrdil, že USA nemôžu byť viazané tradičným spojenectvom, ale musia splniť svoje zmluvné záväzky. Zdôraznil, že ani blížiac sa prezidentské voľby neovplyvnia jeho rozhodnutie.⁵⁶ Ako veľmoc presadzujúca *status quo*, USA sa starali o zachovanie pozície OSN, preto nemohli schvaľovať alebo prehliadať porušovanie jej smerníc svojimi spojencami, ak nechceli vytvoriť precedens pre svojich odporcov. V televíznom prejave k národu, keď vyjadroval stanovisko k vývoju udalosti v Maďarsku a Egypte, Eisenhower povedal, že nemôže byť mier bez zákonnosti a nemôže byť zákonnosť, ak nebude existovať jeden kódex medzinárodného správania sa, tak pre priateľov, ako aj pre protivníkov.⁵⁷

Pre všetky tieto príčiny bola vláda USA proti suezskej vojne a vyvinula obrovský tlak na svojich spojencov, aby zastavili vojenské akcie. USA uvalili na Izrael hospodárske a vojenské sankcie 31. októbra. Navyše, aby presvedčili Davida Ben Guriona, že USA to myslia vážne, Eisenhower vydal pokyn Štátnemu departmentu, aby informoval Izrael, že ohľady domácej politiky neovplyvnia stanovisko vlády ku kríze. „Budeme v našich záležitostiach postupovať tak, akoby sme v Amerike nemali žiadneho žida. Prospech a záujmy našej krajiny boli jediným kritériom, podľa ktorého sme postupovali“, povedal.⁵⁸ Vláda USA aktivizovala hospodársky arzenál aj proti partnerom v NATO. Eisenhower a Dulles boli dobre informovaní o ťažkej situácii v britských menových a ropných rezervách a odmietli zásobovať Britániu ropou. Eisenhower povedal, že Británia a Francúzsko nech si samé vyriešia svoje energetické problémy, „nech sa teraz smažia vo vlastnom oleji“. Dulles bol presvedčený, že vzhľadom na mimoriadnu hospodársku, vojenskú a politickú závislosť západnej Európy od podpory USA, Eden a Mollet sa čoskoro sklonia pred požiadavkami USA.⁵⁹

Eisenhowerova administratíva vyvíjala trvalý tlak na obidvoch vzdorovitých spojencov. Po ich vetovaní Američanmi presadzovaného návrhu rezolúcie BR OSN, USA sa obrátili na Valné zhromaždenie, ktoré schválilo 1. novembra návrh USA žiadajúci okamžité zastavenie paľby a stiahnutie cudzích vojsk z Egypta. USA hospodársky tlak ešte zvýšili, a tak Eden a Mollet sužovaní doma a tiesnení v zahraničí, sa 6. novembra nakoniec vzdali. Súhlasili s okamžitým zastavením paľby a so stiahnutím svojich vojsk. Izrael 8. novembra súhlasil so stiahnutím sa z niektorých, ale nie zo všetkých území, ktoré obsadil.⁶⁰

⁵⁴ 302nd Meeting of the NSC, 1 November 1956. In: FRUS, Vol. XVI, s. 906.

⁵⁵ DŽIRDŽIS, Fawwāz. *An-niẓām al-iqlīmī al-ʿarabī wa al-quwā al-kubrā*. [Arabský regionálny poriadok a veľmoci]. Bejrút: Markaz dirāsāt al-wahda al-ʿarabīja, 1997, s. 104.

⁵⁶ Conference with the President, 29 and 30 October 1956. In: FRUS, Vol. XVI, s. 834-836.

⁵⁷ POLK, William R. *The Arab World*. Cambridge: Harvard University Press, 1986, s. 328; TUGANOVA, Ol'ga E. *Politika SŠA i Anglii na Bližnem i Srednem vostoke*. Moskva: Institut meždunarodnyh otnošenij, 1960, s. 85.

⁵⁸ 302nd Meeting of the NSC, 1 November 1956. In: FRUS, Vol. XVI, s. 905-906.

⁵⁹ KUNZ, Diane B. „The Importance of Having Money: The Economic Diplomacy of the Suez Crisis“. In: LOUIS, Wm. Roger – OWEN, Roger. *Suez 1956. The Crisis and its Consequences*. Oxford: The Clarendon Press, 1989.

⁶⁰ MURPHY, Robert. *Diplomat Among Warriors*, s. 392-393.

Na rozdiel od vlády USA, prvotná reakcia Kremľa na inváziu do Egypta nebola taká energická, ako dúfali v Káhire. Len čo sýrsky prezident Šukrī al-Qūwatlī priletel do Moskvy, požiadal v mene Egypta o pomoc, zdôrazňujúc, že egyptská armáda je v zúfalej situácii a potrebuje rýchlu sovietskú pomoc, aby mohla odolávať trojstrannej agresii.⁶¹ Prostredníctvom Šukrīho al-Qūwatlīho a egyptského veľvyslanca v Moskve, sovietski vodcovia oznámili Džamālovi ʿAbdannāširovi, že narýchlo nemôžu poskytnúť Egyptu žiadnu podstatnú vojenskú pomoc na zastavenie agresie. Odporúčali Egyptu, aby sa pokúsil riešiť konflikt diplomatickými a politickými kanálmi.⁶² Až 4. novembra, keď sovietske jednotky potlačili povstanie v Maďarsku a postoj USA voči suezskej vojne bol úplne zrejmý aj Moskve, sovietska diplomacia začala vystupovať oveľa aktívnejšie a sebavedomejšie. Ministerstvo zahraničných vecí ZSSR poslalo nóty Británii a Francúzsku, v ktorých ostro odsúdilo ich nezákonnú akciu a pohrozilo, že ponesú plnú zodpovednosť za všetky dôsledky tejto akcie. Nikolaj Bulganin poslal list aj Dwightovi Eisenhowerovi navrhujúc spoločnú americko-sovietskú vojenskú akciu na zastavenie trojstrannej agresie.⁶³ Potom, 5. novembra, Kremel' poslal veľkej Británii, Francúzsku a Izraelu ultimátum, v ktorom pohrozil zničením agresorov na ich vlastnej pôde použitím rakiet s jadrovými hlavicami, ak nebude obnovený mier na Blízkom východe. Bol to taktický krok v záverečnej etape vojny určený na rozšírenie sovietskeho vplyvu tak medzi Arabmi, ako aj v rozvojovom svete. Hoci bolo ťažko stanoviť, ako vážne predstavitelia ZSSR mienia svoju hrozbu, západní ani izraelskí činitelia zrejme nechceli riskovať možný sovietsky útok balistickými raketami. Význam sovietskeho ultimáta spočíval v tom, že urýchlilo konečné rozhodnutie Edena, Molleta a Ben Guriona o prijatí okamžitého zastavenia paľby.⁶⁴

Hoci sa vojenské akcie skončili 7. novembra 1956, posledný izraelský vojak sa stiahol z Egypta až v marci 1957. Štyri mesiace vzájomných obviňovaní kalili americko-izraelské vzťahy. Podstatou tejto nezhody bolo Ben Gurionovo nerešpektovanie platnosti územného *statusu quo* vyjadreného v dohode o prímerí z roku 1949 medzi Egyptom a Izraelom. Pre Davida Ben Guriona bola dohoda o prímerí mŕtva a pochovaná. Chcel od Egypta konkrétne ústupky náhradou za izraelský ústup.⁶⁵ Inými slovami posuezský regionálny poriadok mal odrážať novú mocenskú rovnováhu, v ktorej bol Izrael dominantným hráčom. Vláda USA bola hlboko znepokojená Ben Gurionovým rozhodnutím ponechať izraelské ozbrojené sily na Sinaji a v Gaze, rozhodnutím – ako povedal Eisenhower – ktoré mohlo Izraelu priniesť len odsúdenie ako narušiteľovi charty a princípov OSN. Prezident preto varoval izraelského premiéra, že ak sa nepodriadi rezolúcii OSN, poškodí priateľskú spoluprácu medzi ich dvoma krajinami. V jednom prípade dokonca pohrozil, že prijme opatrenia, ktoré „môžu mať ďalekosiahle účinky na vzťahy Izraela po celom svete“.⁶⁶ Úradujúci minister zahraničných vecí USA Herbert Hoover ml. počas rokovaní s izraelskými diplomatmi poukázal na možnosť uplatnenia plných ekonomických sankcií proti Izraelu a rozpútania širokej kampane na pozastavenie členstva,

⁶¹ HAJKAL, Muḥammad Ḥasanajn. *Milaffāt as-Suwajs*, s. 547.

⁶² SAYED-AHMED, Muhammad Abd el-Wahab. *Nasser and American Foreign Policy, 1952 – 1956*. London: LAAM, 1989, s. 142.

⁶³ EISENHOWER, Dwight D. *The White House Years. Waging Peace, 1956-1961*. New York: Doubleday 1965, s. 89-90.

⁶⁴ DAYAN, Moshe. *Diary of the Sinai Campaign*, s. 185.

⁶⁵ BAR-SIMAN-TOV, Yacov. *Israel, the Superpowers, and the War in the Middle East*. London: Praeger, 1987, s. 59-61.

⁶⁶ ADAMS, Sherman. *First Hand Report: The Inside Story of the Eisenhower Administration*, s. 221-227.

prípadne vylúčenie Izraela z OSN.⁶⁷ Činitelia USA sa nejasne vyjadrovali aj o tom, čo by podnikli v prípade sovietskeho útoku na Izrael.

Tvrdý prístup americkej administratívy voči Izraelu možno vysvetliť požiadavkami politiky USA v regióne Blízkeho východu a v zahraničí. Podľa amerických činiteľov tvrdosť voči Izraelu mala nielen získať Spojeným štátom dôveryhodnosť a vplyv u Arabov, ale aj odradiť arabské štáty od toho, aby sa obracali na Moskvu. Udržať Sovietskov mimo regiónu, patrilo medzi najvyššie priority politiky USA.⁶⁸ A tak kombinácia tlaku USA a sovietskych hrozieb nedala Ben Gurionovi inú možnosť, len súhlasiť so stiahnutím vojsk. Táto situácia vykresľovala ťažkosti malého hráča riskujúceho svoju bezpečnosť tým, že sa snaží pripojiť k lige veľkých štátov a prepína svoju silu. David Ben Gurion sa neskôr vyjadril, že rozhodnutie o stiahnutí bolo najbolestnejšie v jeho kariére. Izrael však predsa získal prísľub USA, že mu zaistí právo bezpečnej plavby v Akabskom zálive.⁶⁹

Jeden zo železných zákonov politiky je, že akcia zriedka prináša zamýšľané výsledky a suezská vojna bola toho typickým príkladom. Jasným cieľom Británie, Francúzska a Izraela bolo odstránenie Džamāla ʿAbdannāšira a likvidácia arabského národnooslobodzovacieho hnutia, ktoré on reprezentoval (stelesňoval). Ďalším cieľom malo byť zastavenie klesajúceho vplyvu Veľkej Británie a Francúzska na Blízkom východe a pripomenutie ich veľmocenského postavenia demonštráciou vojenskej sily. Dosiahol sa opak: pozícia egyptského prezidenta sa posilnila a jeho popularita vystúpila v celom arabskom svete do závratnej výšky.⁷⁰ Suezský konflikt znásobil energiu arabského národného hnutia, ktoré sa stalo smrteľnou hrozbou prozápadnému konzervatívnemu arabskému poriadku. Suezská vojna však znamenala aj počiatok rozporov v radoch vládncich *Slobodných dôstojníkov*. Džamāl ʿAbdannāšir bol nespokojný s účinkovaním armády a za nedostatky právom obviňoval jej hlavného veliteľa, svojho dávneho priateľa ʿAbdalḥakīma ʿĀmira. Kritika nedostatkov v armáde narušila úzke vzťahy medzi dlhoročnými priateľmi, ale nepriniesla nápravu.⁷¹ Nekompetentnosť veliteľa armády potom vyústila do katastrofálnej porážky v júni 1967.

Suezský debakel tým, že odhalil vojenskú slabosť a hospodársku závislosť Británie a Francúzska od USA, urýchlil proces britsko-francúzskeho úpadku. Inými slovami, konflikt spôsobil radikálnu zmenu v svetových mocenských štruktúrach, pretože úlohu týchto dvoch mocností, ale aj ich dedičstvo na Blízkom východe prevzali USA. Mocnosti druhej kategórie v budúcnosti už nemali ohrozovať záujmy veľkých hráčov.⁷² Nastala nová etapa v medzinárodnej politike: etapa supervelmocí, ktoré nahradili európskych koloniálnych hráčov ako dominantné body v globálnom systéme.

Toto rozuzlenie sa nevzťahovalo len na suezskú vojnu, ale bolo aj produktom meniacej sa medzinárodnej rovnováhy síl po roku 1945 nastupujúceho globálneho vnímania svetovej politiky a vyvíjajúcich sa záujmov USA a ZSSR. Obidve supervelmoci ašpirovali na svetovládu a nástup nového aktívnejšieho vedenia v Moskve i vo Washingtone v 50. rokoch

⁶⁷ MURPHY, Robert. *Diplomat Among Warriors*. London: Collins, 1964, s. 391.

⁶⁸ A Meeting held in Acting Secretary Hoover's Office, 7 November 1956. In: FRUS, Vol. XVI, s. 1057.

⁶⁹ BAR-ZOHAR, Michael. *The Armed Prophet: A Biography of Ben Gurion*. London: Weidenfeld and Nicolson, 1967, s. 249-253.

⁷⁰ LONGWOOD, William F. *Suez Story. Key to the Middle East*, s. 158.

⁷¹ IMĀM, ʿAbdallāh. *Nāšir wa ʿĀmir*. [Džamāl ʿAbdannāšir a ʿAbdalḥakīm ʿĀmir]. Káhira: Rūz al-Jūsuf, 1985, s. 42-43.

⁷² HOURANI, Albert. *A History of the Arab Peoples*. Cambridge, Mass., Harvard University Press, 1991, s. 368.

znamenal zintenzívnenie tohto kurzu. Na rozdiel od J. V. Stalina, ktorý sústredoval svoju pozornosť hlavne na európsku scénu, ako najlepšiu záruku pre bezpečnosť ZSSR, Nikita S. Chruščov rozšíril svoj horizont na tretí svet, vrátane arabskej arény. V polovici 50. rokov kremľské vedenie vytvorilo predmostie v Egypte a stalo sa ofenzívnejším aj v iných častiach sveta. ZSSR začal poskytovať politickú, vojenskú a hospodársku pomoc mimoeurópskym národom bojujúcim za získanie slobody a nezávislosti. Následkom toho ZSSR získal vplyv a prestíž a ohrozoval záujmy západných mocností.

Vychádzajúc z globálnych bezpečnostných potrieb, USA boli veľmi znepokojené expanziou sovietskej moci. Tak Trumanova, ako aj Eisenhowerova administratíva sa snažili zadržiavať túto potenciálnu hrozbu. Politika zadržiavania vyžadovala od USA, aby prevzali vedúcu úlohu vo svete. Hoci v západnej aliancii počas Trumanovho obdobia (1945 – 1952) existovali menšie nezhody, vzťahy medzi USA a ich európskymi spojencami boli vcelku harmonické. V 50. rokoch však americko-európske vzťahy zaznamenali významný posun. Zmeny vo vedení USA, spojené so zmenami v globálnych záujmoch, spôsobili napätie vo vzťahoch medzi severoatlantickými partnermi. Prezident USA a jeho minister zahraničných vecí nemali dobrý pocit z koloniálneho dedičstva Británie a Francúzska a nechceli byť spájaní s koloniálnou politikou svojich spojencov. Navyše, materiálne záujmy západných spojencov sa v niektorých častiach rozvojového sveta krížili, a preto napätie medzi nimi muselo dospieť k bodu varu, ako sa to stalo počas suezskej krízy.

Na regionálnej úrovni sa skončila doba, keď britskí a francúzski činitelia v podstate ovládali arabský svet Blízkeho východu. Dramatický čin vzdoru Džamāla ‘Abdannāšira a jeho následné odolávanie tlakom do istej miery demonštrovali krach tradičnej diplomacie delových člnov. V tomto zmysle suezská vojna znamenala predeľ v dejinách arabsko-veľmocenských vzťahov. Vďaka schopnosti využiť rozpory v západnom bloku, Egypt dokázal otočiť zdrvivú vojenskú porážku na veľkolepé politické víťazstvo. Podľa názoru Arabov sa tu vytvoril určitý precedens, že malý štát môže beztrešne vyzvať veľmoci, a tie už nemôžu neobmedzene diktovať a vnútiť svoje podmienky. Starý koloniálny systém na Blízkom východe bol mŕtvy, nahradený novým polarizovaným medzinárodným systémom, ktorému sa ľahšie vzdorovalo a ľahšie sa s ním manipulovalo. Éra tradičnej koloniálnej nadvlády nebola nahradená priamou nadvládou supervelmocí, ale väčšou miestnou nezávislosťou.

Arabskí politici novej generácie nechceli zostať pešiakmi na americko-sovietskej šachovnici; chceli byť aktívnymi účastníkmi v medzinárodnej politike a niesť zodpovednosť za osud vlasti a národa. V snahe uniknúť závislosti od veľmocí, arabské štáty boli ochotné využiť všetky možnosti, ktoré mali k dispozícii, predovšetkým polarizovaný medzinárodný systém.

Vzhľadom na ostro protikladnú interpretáciu suezských udalostí, obidve strany robia veľmi rozdielne závery. Pre Arabov Suez predstavuje radikálny posun v povahe vzťahov medzi malými a veľkými štátmi. Význam suezskej vojny spočíva v tom, že mala zásadný psychologický účinok na arabské vnímanie svetovej politiky. Egyptská konfrontácia s Veľkou Britániou a Francúzskom presvedčila mnohé arabské štáty o ich schopnosti postaviť sa proti veľmociam a presadiť svoje práva. Arabi sa stali silou, s ktorou treba počítať na globálnej úrovni. Veľmoci ich už nemohli prehliadať, ale museli vážne prihliadať na ich záujmy. Takéto názory však neboli všade príliš vítané. Supervelmoci v boli o rozšírenie vplyvu síce používali rétoriku OSN, v skutočnosti však naďalej schvaľovali konvenčný pohľad na medzinárodné vzťahy, podobný tomu, aký mali Británia a Francúzsko. Rozdiel nastal v tom, že veľmoci začali na presadzovanie svojich cieľov používať nové, účinnejšie metódy.

Výsledky nepodarenej kampane, z hľadiska Britov a Francúzov boli určite katastrofálne. Pre pomalosť ich vojenských operácií, nedokázali obsadiť viacej ako zlomok zóny Suezského prieplavu. Keby boli obsadili aj celú zónu, nie je isté či by boli získali viac ako trochu územia navyše, z ktorého by sa nakoniec boli museli stiahnuť rovnako ako z Port Saídu. Neboli schopní zvrhnúť Džamāla ‘Abdannāšira, naopak, pomohli mu dosiahnuť obrovské politické víťazstvo. Neobnovili svoju klesajúcu prestíž na Blízkom východe, ale posunuli ju strmo k nule. Ich neúspech bol prakticky pozvánkou pre arabských národovcov, aby zvýšili tlak na ich zvyšné pozície. Zmluvu z roku 1954 Egypt vypovedal a Británia prišla o všetok vojenský materiál na základni pri prieplave. Samotný prieplav, ktorý išli chrániť, bol pre všetku plavbu na mesiace uzavretý následkom bojovej činnosti. Ropovody z irackých ropných polí do prístavov pri Stredozemnom mori prerušili sýrski vlastenci tým, že vyhodili do povetria prečerpávacie stanice. Celá západná Európa musela čeliť vážnemu nedostatku pohonných hmôt. Neskôršie snahy britskej vlády obrátiť katastrofálny dopad suezského dobrodružstva na zásluhy tvrdením, že prekazila sovietske sprisahanie na ovládnutie Blízkeho východu, že zabránila svetovej vojne, že prispela k vytvoreniu bezpečnostných síl OSN v oblasti a že pritiahla americké záujmy do regiónu, neboli veľmi presvedčivé.

Hoci Anthony Eden odstúpil z funkcie premiéra, vlády Británie a Francúzska nepadli, možno preto, že väčšina ľudu Británie a takmer všetci Francúzi zastávali názor o správnosti celej akcie, aj keď zlyhala a odmietli tak ako vlády pripustiť poníženie, ktoré porážky bežne sprevádza. Bez ohľadu na tento odvážny postoj, výsledky nemožno inak správne pomenovať ako dokonalý krach. Dobrodružstvo, do ktorého sa obidva štáty pustili, v úsilí dokázať, že ešte stále hrajú úlohu veľmocí, dokázalo nad všetky pochybnosti, že to už bolo nad ich sily. Ukázalo, že dokonca aj pri zaobchádzaní s menšími a slabšími štátmi, ich bývalými chránencami, môžu postupovať iba v súlade s politikou USA a ZSSR. USA boli zaujaté voľbami, ZSSR vzbudou v Maďarsku, ale neboli natoľko zaneprázdnené, aby nemohli zasiahnuť na Blízkom východe. Ich zásah, tento raz na rovnakej strane, nedali Londýnu a Parížu inú možnosť ako sa stiahnuť.

Útočníci museli ustúpiť. V decembri 1956 odišli z Egypta Briti a Francúzi a začiatkom roku 1957 sa aj Izraelčania museli stiahnuť za líniu prímeria z roku 1949. Suezská kríza ukázala silu aj slabosť egyptského režimu. Prezident mal zásluhu na tom, že pod hrozbami nezakolísal a bol rozhodnutý brániť nezávislosť krajiny až do konca. Preto vyšiel z udalostí roku 1956 – napriek vojenskej porážke na Sinajskom polostrove – ako víťaz a zaistil si nadšenú podporu tak egyptského ľudu, ako aj všetkých Arabov. Pri širšom pohľade na rovnováhu vo svete, však výsledky krízy neboli iba obnovením predošlého stavu. Debakel Británie a Francúzska a rozšírenie vplyvu ZSSR na Blízky východ si vyžadovali nové a naliehavé rozhodnutie USA. Aj keď obhájili právo Charty voči svojim západoeurópskym spojencom, museli nájsť nejaký spôsob na ochranenie životných záujmov Západu na Blízkom východe a stanoviť vlastnú úlohu. Prvým krokom na tejto ceste sa mala stať Eisenhowerova doktrína.

Použitá literatúra:

1. ADAMS, Sherman. *First Hand Report: The Inside Story of the Eisenhower Administration*. New York: Harper and Brothers, 1961; London: Hutchinson, 1962.
2. AZEAU, Henri. *Le Piegé de Suez*. Paris: Robert Laffont, 1964.
3. BAILEY, Sydney D. *Four Arab-Israeli Wars and the Peace Process*. London: Macmillan, 1990.
4. BARRETT, Roby C. *The Greater Middle East and the Cold War. US Foreign Policy under Eisenhower and Kennedy*. London and New York: I. B. Tauris, 2010.

5. BAR-SIMAN-TOV, Yacov. *Israel, the Superpowers, and the War in the Middle East*. London: Praeger, 1987.
6. BAR-ZOHAR, Michael. *Suez, Ultra Secret*. Paris: Fayard, 1964.
7. BAR-ZOHAR, Michael. *The Armed Prophet: A Biography of Ben Gurion*. London: Weidenfeld and Nicolson, 1967.
8. BASJŪNĪ, Šalāḥ. *Miṣr wa azmat as-Suwajs*. [Egypt a suezská kríza]. Káhira: Dār al-maʿārif, 1970.
9. BOVIE, Robert. *Eisenhower, Dulles and the Suez Crisis*. In: LOUIS, Wm. Roger – OWEN, Roger (eds.). *Suez 1956. The Crisis and its Consequences*. Oxford: Clarendon Press, 1989.
10. BOYLE, Peter G. (ed.). *The Eden-Eisenhower Correspondence, 1955 – 1957*. Chapel Hill, NC, and London: Macmillan, 2003.
11. BREGMAN, Ahron. *Israel's Wars. A History Since 1947*. London and New York: Routledge, 2003.
12. BRECHER, Michael. *Decisions in Israel's Foreign Policy*. London: Oxford University Press, 1974.
13. BURDŽ, Muḥammad ʿAbdarrahmān. *Qanāt as-Suwajs. Ahammījatuhā as-sijāsīja wa as-strātīdžīja*. [Suezský prieplav. Jeho politický a strategický význam]. Káhira: Dār al-kātib al-ʿarabī, 1968.
14. CAMPBELL, John C. *Defense of the Middle East. Problems of American Policy*. New York: Frederick A. Praeger, 1961.
15. CAMPBELL, J. C. *The Soviet Union, The United States, and the twin Crises of Hungary and Suez*. In: LOUIS, Wm. Roger and OWEN, Roger (eds.). *Suez 1956. The Crisis and its Consequences*. Oxford: Clarendon Press, 1989.
16. CARLTON, David. *Anthony Eden. A Biography*. London: Allen Lane, 1981.
17. CLARK, William. *From Three Worlds*. London: Sidgwick and Jackson, 1986.
18. DAYAN, Moshe. *Diary of the Sinai Campaign*. London: Weidenfeld and Nicolson, 1966.
19. DAYAN, Moshe. *Story of my Life*. London: Sphere Books Ltd., 1978.
20. *Dokumenty k otázce Blízkého a Středního východu*. Praha: Ministerstvo zahraničních věcí, 1963.
21. DŽIRDŽIS, Fawwāz. *An-niṣām al-iqlīmī al-ʿarabī wa al-quwā al-kubrā*. [Arabský regionálny poriadok a veľmoci]. Bejrút: Markaz dirāsāt al-waḥda al-ʿarabīja, 1997.
22. EDEN, Anthony. *Mudakkirāt Antūnī Īden*. (Memoáre Anthonyho Edena). /arabský preklad/. Diely I. a II. Bejrút: Dār maktabat al-ḥajāt li-ṭ-ṭibaʿa wa-n-našr, 1960.
23. EISENHOWER, Dwight D. *The White House Years. Waging Peace, 1956-1961*. New York: Doubleday 1965.
24. EVELAND, Wilbur C. *Ropes of Sand. America's Failure in the Middle East*. New York: W. W. Norton and Co., 1980.
25. FAWZĪ, Maḥmūd. *Ḥarb as-Suwajs 1956*. [Suezská vojna]. Káhira: Dār aš-Šurūq, 1987.
26. FAWZI, M. *Suez: An Egyptian Perspective*. London: Shorouk International, 1987.
27. FRUS (Foreign Relations of the United States). *The Suez Crisis, 26 July – 31 December 1956*. Vol. XVI, 30 October 1956.
28. FULLICK, Roy – POWELL, Geoffrey. *Suez: The Double War*. London: Leo Cooper, 1990.
29. GEORGES-PICOT, Jacques. *The Real Suez Crisis*. London: Harcourt Brace Jovanovich, 1978.
30. GOLAN, Matti. *Shimon Peres*. London: Weidenfeld and Nicolson, 1982.
31. HAJKAL, Muḥammad Ḥasanajn. *Qiṣṣat as-Suwajs*. [Suezský príbeh]. Bejrút: Šarikat al-maṭbūʿāt li-t-tawzīʿ wa-n-našr, (3. vyd.), 1973.
32. HAJKAL, Muḥammad Ḥasanajn. *Milaffāt as-Suwajs*. [Suezské fascikle]. Káhira: Al-

- Ahrām, 1986.
33. HEIKAL, Mohamed. *Cutting the Lion's Tail. Suez Through Egyptian Eyes*. London: Andre Deutsch, 1986.
 34. HERZOG, Chaim. *Arabsko izraelské války. Válka a mír na Blízkém východě od války za nezávislost v roce 1948 po současnost*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2008.
 35. HORNE, Alistair. *Macmillan*. Díl I. London: Macmillan, 1988.
 36. HOURANI, Albert. *A History of the Arab Peoples*. Cambridge, Mass., Harvard University Press 1991.
 37. HUWAJDĪ, Amīn. *Ḥurūb ʿAbdinnāṣiri*. [Vojny /Džamāla/ ʿAbdannāṣira]. Káhira: Dār al-mawqif al-ʿarabī, 1982.
 38. CHILDERS, Erskine B. *The Road to Suez. A Study of Western-Arab Relations*. London: Macgibbon and Kee, 1962.
 39. IMĀM, ʿAbdallāh. *Nāṣir wa ʿĀmir*. [Džamāl ʿAbdannāṣir a ʿAbdalḥakīm ʿĀmir]. Káhira: Rūz al-Jūsuf, 1985.
 40. JACKSON, Robert. *Suez – zapomenutá invaze*. Brno: Jota, 1997.
 41. JOHNSON, Paul. *The Suez War*. London: MacGibbon and Kee, 1957.
 42. KEIGHTLEY, General Sir Charles. “Operations in Egypt – November to December 1956”. Supplement to the *London Gazette*, 10 September 1957. In: FULLICK, Roy – POWELL, Geoffrey. *Suez: The Double War*. London: Leo Cooper, 1990.
 43. KELLY, Saul – GORST, Anthony (ed.). *Whitehall and the Suez Crisis*. London: Frank Cass, 2000.
 44. KYLE, Keith. *Britain and the Crisis, 1955-1956*. In: LOUIS, Wm. Roger – OWEN, Roger (eds.). *Suez 1956. The Crisis and its Consequences*. Oxford: Clarendon Press, 1989.
 45. KYLE, Keith. *Suez*. London: Weidenfeld and Nicolson, 1991.
 46. Kolektív. *Dějiny diplomacie, 1945 – 1960*. Praha: Svoboda, 1982.
 47. LLOYD, Selwyn. *Suez 1956*. London: Coronet Books, Hodder and Stoughton, 1980.
 48. LONGWOOD, William F. *Suez Story. Key to the Middle East*. New York: Greenberg, 1957.
 49. LOUIS, Wm. Roger – OWEN, Roger. *Suez 1956. The Crisis and its Consequences*. Oxford: The Clarendon Press, 1989.
 50. LOVE, Kenneth. *Suez: The Twice Fought War*. New York: McGraw-Hill, 1969.
 51. LUCAS, W. Scott. *Divided we Stand. Britain, the US and the Suez Crisis*. London: Hodder and Stoughton, A Sceptre Paperback, 1996.
 52. LUCAS, W. Scott. *Britain and Suez. The Lion's Last Roar. Documents in Contemporary History*. Manchester: Manchester University Press, 1996.
 53. MACMILLAN, Harold. *Riding the Storm, 1956-1959*. London: Macmillan, 1971.
 54. *Al-madžmūʿa al-kāmila li-ḥuṭab wa aḥādīṭ wa taṣrīḥāt Džamāl ʿAbdannāṣir*. [Úplná zbierka prejavov, rozhovorov a vyhlásení Džamāla ʿAbdannāṣira]. Díl II., 1955 – 1957. Bejrút: Markaz dirāsāt al-waḥda al-ʿarabīja, 1996.
 55. MOSLEY, Leonard. *Dulles*. New York: Hodder and Stoughton, 1978.
 56. MURPHY, Robert. *Diplomat Among Warriors*. London: Collins, 1964.
 57. NEFF, Donald. *Warriors at Suez. Eisenhower Takes America into the Middle East*. New York: The Linden Press/ Simon and Schuster, 1981.
 58. NUTTING, Anthony. *No End of a Lesson. The Story of Suez*. London: Constable, 1967.
 59. NUTTING, Anthony. *Nasser*. New York: E. P. Dutton and Co., Inc., 1972.
 60. O'BALLANCE, Edgar. *The Sinai Campaign 1956*. London: Faber and Faber, 1959.
 61. *Politika Francii v Azii i Afrike (1945 – 1964 gg.)*. Moskva: Izdatel'stvo Nauka, 1965.
 62. *Politika SŠA na Arabskom Vostoke*. Moskva: Izdatel'stvo vostočnoj literatury, 1961.
 63. POLK, William R. *The Arab World*. Cambridge: Harvard University Press, 1986.

64. PROTOPOPOV, A. S. *Sovietskij Sojuz i Sueckij krizis 1956 goda*. Moskva: Nauka, 1969.
65. RHODES-JAMES, Robert. *Anthony Eden*. London: Weidenfeld and Nicolson, 1986.
66. ŞAFWAT, Muḥammad Muṣṭafā. *Mas'alat qanāt as-Suwajs*. [Otázka Suezského prielavu]. Káhira: Dār aš-Šurūq bez dáta vydania.
67. SĀLIM, Laṭīfa Muḥammad. *Azmat as-Suwajs, 1954 – 1957*. [Suezská kríza]]. Káhira: Maktabat Madbūlī, 1996.
68. SAYED-AHMED, Muhammad Abd el-Wahab. *Nasser and American Foreign Policy, 1952 – 1956*. London: LAAM, 1989.
69. SEALE, Patrick. *The Struggle for Syria: A Study of Post-War Politics, 1945 – 1958*. London: Oxford University Press, 1965.
70. SHARON, Ariel (with David CHANOFF). *Warrior*. London: Macdonald, 1989.
71. SSSR i arabskije strany, 1917-1960. *Dokumenty i materialy*. Moskva: Gosudarstvennoje izdatel'stvo političeskoj literatury, 1961.
72. ŠEPILOV, Dmitrij Trofimovič. *Sueckij vopros*. Moskva: Gospolitizdat, 1956.
73. ŠTEFANSKÝ, Michal – MICHÁLEK, Slavomír. *Mílniky studenej vojny a ich vplyv na Československo (Od Trumanovej doktríny po Vietnam)*. Bratislava, VEDA, 2015, s. 199.
74. THOMAS, Abel. *Comment Israel Fut Sauvé. Les Secrets de l'Expédition de Suez*. Paris: Albin Michel, 1978.
75. THOMAS, Hugh. *The Suez Affair*. London: Weidenfeld and Nicolson, 1986.
76. TROEN, Selwyn Ilan – SHEMESH, Moshe (ed.). *The Suez-Sinai Crisis 1956. Retrospective and Reappraisal*. London: Frank Cass, 1990.
77. TUGANOVA, Oľga E. *Politika SŠA i Anglii na Bližnem i Srednem vostoce*. Moskva: Institut meždunarodnych otnošenij, 1960.
78. United States. Department of State. *Foreign Relations of the United States (FRUS)*, 1956. Vol. XVI.
79. VAISSE, M. *France and the Suez Crisis*. In: LOUIS, Wm. Roger and OWEN, Roger (eds.). *Suez 1956. The Crisis and its Consequences*. Oxford: Clarendon Press, 1989.
80. WANNER, Jan. *Bitva o Suez. Studená válka, druhý arabsko-izraelský konflikt a britsko-francouzská intervence v Egyptě*. Praha: Nakladatelství Libri, 2006.
81. WILLIAMS, Philip (ed.). *The Diary of Hugh Gaitskell, 1945 – 1956*. London: Jonathan Cape, 1983.

Kontakt:

prof. PhDr. Karol Sorby, DrSc.

Fakulta medzinárodných vzťahov

Ekonomická univerzita v Bratislave

Dolnozemska cesta 1/b

852 35 Bratislava 5

Slovenská republika

e-mail: karol.sorby@euba.sk

Rortyho kritika metafyziky a koncepcia novej pragmatickej filozofie

Rorty's Critique of Metaphysics and Conception of His New Pragmatic Philosophy

František Škvrnda ml.

Fakulta medzinárodných vzťahov, Ekonomická univerzita v Bratislave, Dolnozemska cesta 1/b,
852 35 Bratislava 5, Slovenská republika, e-mail: frantisek.skvrnda2@euba.sk

Abstrakt: Predkladaná štúdia pojednáva o Rortyho koncepcii rekonštrukcie filozofie. V prvej časti analyzujeme Rortyho kritiku tradičnej filozofie, ktorá je kritikou metafyziky ako abstraktného a dualistického systému výrokov konštituujuúcich naše predstavy o realite. V druhej časti popisujeme Rortyho návrh, akú praktickú úlohu by mala filozofia v spoločnosti zohrávať. Dospievame k záveru, že Rortymu ide o komunikovanie novej podoby filozofie, ktorá má plniť v spoločnosti predovšetkým edukačnú úlohu a má vytvárať optimálne podmienky pre diskusiu ako základnú platformu riešenia spoločensko-politických problémov.

Kľúčové slová: Rorty, filozofia, metafyzika, realita, výchova

JEL klasifikácia: Z00

Abstract: Following paper deals with the Rorty's conception of reconstruction of philosophy. In the first part we analyse Rorty's critique of traditional philosophy that is conceived as metaphysics, abstract and dualistic system of inferences constituting our notion of reality. In the second part of the study we describe Rorty's proposal about the practical role of philosophy in our society. We conclude that Rorty's goal is to communicate a new kind of philosophy, aimed at educatory purposes. Its purpose is to create optimal conditions for discussion as basic platform for solving the problems of our society and politics.

Key words: Rorty, philosophy, metaphysics, reality, education

JEL Classification: Z00

Úvod

Táto štúdia je rozdelená na dva tematické okruhy. Prvý okruh analyzuje Rortyho kritiku „klasickej“ filozofie,¹ pod ktorou Rorty rozumel všetky epistemologicky orientované európske filozofické smery, ktoré si nárokovali privilegovaný prístup k „Realite“ ako k niečomu, čo je nezávislé od poznávajúceho subjektu. Predstavitel'ov „klasickej“ filozofie je podľa Rortyho veľmi veľa, takže sa nedá jednoducho zredukovať na klasickú antickú filozofiu, novovekú karteziánsku filozofiu, alebo na klasickú nemeckú filozofiu. Rortyho slovami ide o akýkoľvek typ filozofie, ktorá rozlišuje medzi „vnútorným a vonkajším“, a teda o akúkoľvek filozofiu vychádzajúcu z pozície dualizmu.²

Druhý okruh práce je venovaný Rortyho vlastnej koncepcii toho, ako by filozofia mala vyzeráť a akú hodnotu by mala mať v spoločnosti. Zatiaľ čo prvá časť práce je skôr negatívna – pretože v nej poukazujeme na nedostatky a omyly, ktoré Rorty pripisuje predchádzajúcej

¹ Niektorí autori odporúčajú namiesto „klasickej“ filozofie hovoriť skôr o „tradičnej“ filozofii, aby tak nedošlo k zámene s klasickými obdobiami filozofie z antiky, novoveku atď. Por. VIŠŇOVSKÝ, E. (2009): *Štúdie o pragmatizme & neopragmatizme*, s. 146.

² RORTY, R. (2006): *Filozofické orchidey*, s. 80.

filozofickej tradícii – druhá časť je svojím obsahom skôr pozitívna, pretože sa snaží sa určitým spôsobom vymedziť pole pôsobnosti filozofie tak, ako si to predstavuje Rorty. V Rortyho prípade však nemožno hovoriť o preskriptívnom a teda dogmatickom určovaní toho, ako by mala alebo nemala vyzeráť rekonštrukcia novej a teda jedinej správnej filozofie. Práve naopak, Rortyho úsilím je podnietiť dialóg, pluralitu nových originálnych názorov, ktoré dokážu opustiť a prekonať staré predsudky filozofie, prechádzajúce od svojich zakladateľov Platóna a Aristotela z generácie na generáciu až do modernej európskej filozofie. Rortyho stanovisko voči staršej filozofickej tradícii musíme chápať ako príspevok do diskusie a nie ako postulovanie jednej exkluzívnej „Filozofie“.³

1 Filozofia ako zrkadlo prírody

Rorty svojou kritikou filozofie spôsobil „skutočný poprask.“⁴ Rorty hovorí o klasickej filozofii ako o „zrkadle prírody“ z toho dôvodu, že je založená na dualizmoch: javy – bytie, myseľ – telo, objekt – subjekt, schéma – obsah, fakt – hodnota, atď. Všetky tieto pojmy predstavujú základné elementy dualistických filozofických systémov, ktoré sú však podľa Rortyho zbytočné a pomýlené. Klasická filozofia je však napriek tomu potrebná, a to v zmysle nie nepodobnom Wittgensteinovmu „odhodeniu rebríka“. Dlhý vývoj európskeho filozofického myslenia je potrebné dôkladne študovať, aby sme na základe tohto štúdia pochopili, v čom presne táto tradícia myslenia zlyháva.

Charakteristickým znakom klasickej filozofie je, že si nárokuje privilegovaný prístup k realite. Klasická filozofia sa podľa Rortyho kategorizuje do troch paradigiem – ontologickej, mentalistickej a lingvistickej. Rorty prostredníctvom zložitého diskurzu a detailnej kritickej analýzy poukazuje na to, že predstavitelia jednotlivých zdanlivo nesúvisiacich paradigiem (napr. Platón, Descartes a Russell) patria do jednej a tej istej skupiny. Tejto skupine je spoločná vlastnosť určitého intelektuálneho „exhibicionizmu“, ktorý sa prejavuje v tom, že jej členovia postulujú nevyhnutné, absolútne a univerzálne podmienky toho kto, kedy, a ako a či vôbec má pravdu. Títo filozofi si tak svojimi filozofickými koncepciami nárokuje privilegovaný prístup k realite, poznaniu, k formovaniu spoločenských hodnôt a správnosti vedeckých teórií (najmä Platón). Rorty túto skutočnosť vyjadruje oveľa lapidárnejšie a ironicky – týchto filozofov pomenováva „Filozofmi“ a to, čo postulujú, „Pravdou“.⁵ Z filozofického hľadiska je dôležitá práve privilegovanosť určitého typu poznania pred iným, ktorej legitimita spočíva v rozumovej schopnosti nahliadať „Realitu“.

S privilegovanosťou sa spájajú ďalšie epistemologicky významné pojmy reprezentácie a základov poznania. V závislosti od toho, ktorú epistemologickú paradigmu máme na mysli, môžeme rozlišovať viaceré typy privilegovanosti. V antickej filozofii, ktorá je predstaviteľom ontologickej paradigmy, predstavujú základy poznania samotné veci, ktoré poznávame buď prostredníctvom našich zmyslov, alebo prostredníctvom rozumu *bezprostredne* také, aké sú. V mentalistickej paradigme karteziánskeho a kantovského typu predstavujú základy poznania reprezentácie vecí v našom rozume, v našej mysli – nemožno však pochybovať o tom, že isté veci existujú *mimo* ľudskej spoločnosti, *mimo* ľudí vôbec, alebo že máme poznanie aspoň o vnútornej štruktúre subjektu. V lingvistickej paradigme nezabezpečujú pravdivosť a existenciu vonkajšieho sveta priamo vonkajšie predmety alebo vnútorné štruktúry vnímajúceho subjektu, ale samotný jazyk. Jazyk predstavuje reprezentáciu nezávislej reality (faktov) a podľa analytickej filozofie, ktorá predstavuje hlavný lingvistický

³ Sám Rorty hovorí o svojej knihe *Filozofia a zrkadlo prírody* len o akomsi „úvode“ do dejín filozofie s epistemológiou ako jej jadrom, pričom Rortyho príspevok si nenárokuje byť ničím viac ako len jedným hlasom v diskusii. Por. RORTY, R. (2000): *Filozofia a zrkadlo prírody*, s. 328.

⁴ PEREGRIN, J. (1994): *Richarda Rortyho cesta k postmodernizmu*, s. 385.

⁵ RORTY, R. (1998): *Pragmatizmus a filozofia*, s. 507.

prúd, je „filozofické problémy možné s konečnou platnosťou riešiť tak, že konštruujeme systematickú (najlepšie formálnu) teóriu významu.“⁶

Každá z týchto filozofických paradigiem si nárokuje istú privilegovanosť práve preto, lebo popisuje určitú *esenciu* sveta. V detailoch nezáleží na tom, či ide o materializmus, alebo idealizmus. Dôležité je to, že filozofi stavajú svoje koncepcie na určitom ahistorickom základe, ktorý sa nachádza mimo našej subjektivity, ktorý transcenduje našu subjektivitu. Rorty sa kriticky vymedzuje voči takýmto tendenciám a jeho postoj by sa dal označiť za antifundacionalistický, antireprezentacionalistický a antimetafyzický.⁷ Anti-fundacionalistický preto, lebo Rorty popiera akúkoľvek vrozenú prirodzenosť človeka, ktorá by bola predurčená k apriórному a apodiktickému poznávaniu základov Reality a jej absolútneho, nespochybniteľného počiatku, na ktorom môžeme budovať systém poznania. Anti-reprezentacionalistický postoj nadväzuje na predchádzajúci: ak totiž neexistuje nespochybniteľný základ objektívnej, na ľudoch nezávislej platformy poznania, nemôže existovať ani žiadna reprezentácia, ktorá by si mohla nárokovať privilegovanosť v systéme nášho poznania. Antimetafyzický postoj napokon spočíva v odmietaní *akéhokoľvek* nadčasového a absolútneho stanoviska, pomocou ktorého by bolo možné uchopiť skutočnosť v zmysle ahistorického, nezávislého a nemenného stavu vecí.

Rorty sa neobmedzuje len na kritiku tradičných filozofov – jeho antimetafyzický postoj je namierený predovšetkým proti analytickej vetve filozofie 20. storočia, ktorá si uplatňovala „nárok na vedeckosť v zmysle nadradenej, neutrálnej pozície pohľadu odnikiaľ, *sub specie aeternitatis* („pohľadu Boha“) a s tým spätý nárok na filozofiu ako samostatný *Fach*.“⁸ Rorty dokazuje, že analytická filozofia je len ďalším variantom tradičnej filozofie, pretože sa nezbavuje predstavy reprezentácie, ale na rozdiel od Kanta či Descarta reprezentáciu nechápe ako mentálnu, ale ako jazykovú. Jazyk sa tak stále vníma v metafyzických intenciách ako zrkadlo prírody. Odrazmi tejto prírody majú byť jazykové významy, pričom úlohou analytických filozofov je „leštiť“ zrkadlo tak, aby tieto odrazy zodpovedali čo najviac tomu, čo odrážajú. Rorty tak v istom zmysle slova kritizuje analytickú filozofiu jej vlastnými metódami. Analytická filozofia sa podľa Rortyho slov len inými prostriedkami snaží riešiť starý problém istého a dobre zdôvodneného poznania. Tento problém môžeme formulovať len pomocou zavedenia dualistických termínov (napr. pravda – nepravda, objekt – subjekt).

Rortyho kritiku tradičnej filozofie tak musíme vnímať ako kritiku dualizmu, pretože dualizmus predstavuje základnú filozofickú platformu, z ktorej môžeme odvodzovať všetky vyššie uvedené pojmy, ktoré Rorty kritizuje. Problematika dualizmu a omyly z toho vyplývajúce sú podľa Rortyho spôsobené neadekvátnymi slovníkmi, ktoré používame. „Filozofický problém je výsledkom podvedomého prijatia predpokladov zabudovaných v jazyku, v ktorom bol problém sformulovaný; a tieto predpoklady treba preskúmať ešte skôr, než začneme brať vážne samotný problém.“⁹ Zamyslieť sa nad tým, aký slovník používame na popisovanie reality a pravdy, je kľúčovým predpokladom úspešného riešenia každého filozofického problému. Do tohto momentu ostáva Rorty analytickým filozofom, ktorý vidí filozofické problémy ako dôsledok nesprávneho používania jazyka.¹⁰ Rortyho kritika vychádza

⁶ PEREGRIN, J. (1994): *Richarda Rortyho cesta k postmodernizmu*, s. 385.

⁷ V závislosti od toho, na ktorého autora Rorty reaguje, by sme mohli hovoriť taktiež o „antiplatonizme“, antikartezianizme, atď. Pozri bližšie VIŠŇOVSKÝ, E. (2009): *Štúdie o pragmatizme & neopragmatizme*, s. 144-145.

⁸ VIŠŇOVSKÝ, E. (2009): *Štúdie o pragmatizme & neopragmatizme*, s. 159.

⁹ RORTY, R. (2000): *Filozofia a zrkadlo prírody*, s. xi.

¹⁰ V tomto momente je dôležitým Rortyho rozlíšenie medzi „čistou“ a „nečistou“ filozofiou jazyka. Čistá filozofia jazyka smeruje k deepistemologizovanej koncepcii filozofie jazyka a nesnaží sa tak, ako nečistá filozofia jazyka vysvetliť to, ako nám fungovanie jazyka pomáha pochopiť, ako sa jazyk napája na svet. Čistá filozofia jazyka – do ktorej by sme sčasti mohli zaradiť aj Rortyho – sa usiluje zbaviť sa tretej dogmy empirizmu, „dualizmu schémy

z pragmatického stanoviska – podľa môjho názoru hlavným Rortyho argumentom, prečo odmietnuť tieto problémy tradičnej filozofie (v popredí ktorých dominuje problém dualizmu mysle a tela, problém analýzy významov v analytickej filozofii, rôzne teórie pravdy, atď.), je ich zbytočnosť. Je zbytočné zaoberať sa týmito problémami, pretože nemajú reálny dosah na spoločnosť a svet. Filozofia, ako som citoval vyššie, sa stala *Fachom*, remeslom, ktoré sa praktizuje len v uzavretých komunitách profesionálov, na univerzitách. Nie je užitočná pre ľudskú spoločnosť – výsledky, ku ktorým dospievajú filozofi, mysliaci v dualistických intenciách, nenachádzajú žiadne uplatnenie mimo ich kabinetov.

Rorty tvrdí, že jeho filozofia má mať terapeutickú funkciu, nie konštruktívnu.¹¹ Cieľom jeho kritiky klasickej filozofie, zakladajúcej sa na metafyzickom dualizme, je poukázať na to, že tieto filozofické problémy sú výsledkami historickej náhodnosti, sú výsledkami omylov jednotlivých mysliteľov, nie akýmisi prirodzene jestvujúcimi problémami, ktoré niekedy v budúcnosti – transcendentálnym skúmaním a náležitým používaním rozumu, resp. rozumového média jazyku – vyriešime. Toto predstavuje terapeutické jadro Rortyho novej koncepcie filozofie. Žiadny človek totiž nemôže vystúpiť zo svojej individuality a prehlásiť, že to, čím sa on seriózne zaoberá (v tomto prípade napr. dualizmus mysle a tela), predstavuje ahistorický a reálne jestvujúci, relevantný problém. Takéto tvrdenie je absurdné a nemožno ho nijako zdôvodniť, pretože by išlo o akési preskúmanie spoločnosti a kultúry „zo stanoviska mimo tejto spoločnosti i kultúry, zo stanoviska nevyhnutnej a nemennej pravdy.“¹² Ahistorické skúmanie historicky vzniknutých udalostí je *contradictio in adjectio*, podobne ako je ním aj usilovanie sa o pochopenie jazyka bez znalosti gramatiky.

2 Filozofia ako výchova

Rortyho kritika klasickej filozofie predznamenáva jeho vlastné pozitívne vymedzenie smeru, ktorým by sa filozofia mala uberať. Aj keď Rorty kritizuje väčšinu predstaviteľov západnej filozofickej tradície, nemožno tvrdiť, že nemal predchodcov – on sám explicitne uvádza viaceré mená, ktoré sčasti inšpirovali jeho vlastné stanovisko.¹³ Rortyho kritika tradičnej filozofie tak tvorí významný predstupeň jeho vlastného pozitívneho vymedzenia toho, čím by filozofia mala byť. Jeho vlastná koncepcia filozofie pritom tvorí radikálny rozchod „s celou predchádzajúcou filozofickou tradíciou,“¹⁴ ktorý by však bez tejto tradície nebolo možné uskutočniť. Tento radikálny rozchod signalizuje zrod novej historickej epochy vo filozofii. Hlavné znaky nového pragmatizmu, ktorý Rorty svojim dielom vymedzil, sú predovšetkým: „prekonanie náboženského sekulárnym, znižovanie úlohy vedcov v intelektuálnej kultúre, nahradenie kazateľov a filozofov básnikmi a novelistami ako morálnymi učiteľmi mládeže.“¹⁵ Rortyho pohľad na filozofiu je revolučný – uprostred scientistického smerovania filozofického diskurzu, ktorý je preferovaný všetkými hlavnými prúdmi vo filozofii 20. storočia, prichádza Rorty s výzvou, aby sa filozofia nevydávala na bezpečnú cestu vedy.

a obsahu, organizujúceho systému a toho, čo má byť organizované“. Por. RORTY, R. (2000): *Filozofia a zrkadlo prírody*, s. 218).

¹¹ RORTY, R. (2000): *Filozofia a zrkadlo prírody*, s. 6.

¹² RORTY, R. (2006): *Filozofické orchidey*, s. 43.

¹³ Predovšetkým Dewey, Wittgenstein a Heidegger, por. RORTY, R. (2006): *Filozofické orchidey*, s. 9. Dôležité je však to, aby sme Rortyho filozofiu vnímali ako „príspevok“ do diskusie západnej filozofie, ktorá trvá už viac ako dvetisíc rokov. Ak budeme chápať Rortyho filozofiu takto, môžeme vidieť zdroje jeho inšpirácie oveľa komplementárnejšie a viac pluralisticky – môžeme dokonca tvrdiť, že Rorty „plynulo filozoficky konverzoval s Nietzschom i Proustom, Jamesom i Freudom, Marxom i Derridom, Gadamerom i Habermasom, Foucaultom i Davidsonom atď.“ Por. VIŠŇOVSKÝ E. – GÁL, E. (2011): *K Rortyho miestu v dejinách západnej filozofie*, s. 958.

¹⁴ VIŠŇOVSKÝ, E. – GÁL, E. (2011): *K Rortyho miestu v dejinách západnej filozofie*, s. 958.

¹⁵ VOPARIL, J. – BERNSTEIN, R. J. (2010): *The Rorty Reader*, s. 19.

Zatiaľ čo tradičná filozofia stavala na pojme „pravdy“ ako na niečom, čo je záležitosťou korešpondencie subjektívnych reprezentácií s objektívne jestvujúcimi predmetmi, vo svojej podstate nezávislými na sociokultúrnom prostredí, Rorty akcentuje presný opak – „myslieť si, že Pravda existuje objektívne, je podľa názoru pragmatistov v úplnom súlade s platonským názorom, že Dobro existuje objektívne.“¹⁶ Rorty chápe pojem pravdivosti podobne ako James – pravda je to, čo sa nám v životných situáciách ukáže ako užitočné, ako niečo, v čo sa oplatí veriť a čo prináša pozitívne výsledky v súkromnom, ale aj verejnom živote. Základným predpokladom ľudského poznania nie je naša zrkadlovitá podstata, ale diskusia, vymieňanie si subjektívnych názorov. Filozof by nemal neustále vyvracať filozofické systémy svojich predchodcov a prezentovať svoje vlastné, „presnejšie“ a „pravdivejšie“ opisy a riešenia filozofických otázok. Filozof by mal viesť kreatívne a konštruktívne zasahovať do dejín myslenia prostredníctvom diskusie a dialógu.

Rorty akcentuje predovšetkým terapeutickú a výchovnú funkciu filozofie – filozof by mal ako umelec vystupovať na verejnosti so svojimi vlastnými pocitmi, mal by predovšetkým demonštrovať svoje vlastné stanovisko a diskutovať o ňom s ostatnými. Nemal by druhých presviedčať o exkluzivite svojej pravdy a svojho pohľadu na svet. To, či budú jeho názory prijaté spoločnosťou, by mal nechať na slobodnom rozhodovaní druhých. Filozof by si mal byť vedomý toho, že jeho slovník „možno nevyjadruje privilegované reprezentácie podstaty, ale že je iba jedným z nekonečného množstva slovníkov, v ktorých možno opísať svet.“¹⁷ Filozofi-vychovávateľa by mali podľa Rortyho vzbudzovať v ľuďoch tvorivosť, mali by sa snažiť o to, aby sa z týchto ľudí stali plnohodnotné a originálne individua, rozhodne by im nemali vtlačať pečať svojich vlastných názorov.

Podľa Rortyho by mala byť namiesto epistemológie hlavnou filozofickou disciplínou hermeneutika, ktorá by pripúšťala pluralitu opisov skutočnosti a tým pádom neobmedzovala to, čo je „správne“, „žiaduce“ a „pravdivé“ rôznymi kritériami, postavenými na rigidných, vedeckých a predovšetkým ahistorických základoch. Dôležitým pojmom je preto skúsenosť jednotlivca. Hermeneutika vychádza z jedinečných „predsudkov“, ktoré si do procesu poznávania imanentne vnáša každý subjekt. Filozofia by preto nemala byť vedou v zmysle jedného holistického svetonázoru, ale by mala slúžiť skôr ako orientácia v množine viacerých, často diametrálne odlišných svetonázorov. Rortyho koncepcia filozofie ako verejnej diskusie smeruje presne k tomuto – oboznamovať, uvádzať do dejín myslenia, nie učiť „pravdu“. Ak sa vedecký postoj preniesie do filozofie, nepripúšťa diskusiu – vo vede máme jasne stanovené kritériá toho, čo je vedecké a adekvátne, a toho, čo také nie je. V ľudskej spoločnosti – a ako Rorty nezabúda dodávať, od čias Kuhna aj vo vedeckej komunite – však existujú rôzne diskurzy a úlohou hermeneuticky orientovaného filozofa-vychovávateľa by mala byť „úloha osvieteného diletanta, všestranne pragmatického sokratovského sprostredkovateľa“ medzi týmito diskurzmi.¹⁸

Výchovná filozofia má pôsobiť orientačne, aby umožnila druhým *hl'adať* svoje vlastné miesto v pluralitnom systéme presvedčení. Jej sokratická metóda spočíva práve v tom, že podobne ako Sokrates prostredníctvom „pôrodnického umenia“ viedol svojich žiakov k ich vlastným názorom, podobne má aj výchovný filozof ukazovať druhým ľuďom možnosti, ktorými sa ich uvažovanie a zmýšľanie o veciach môže uberať. Rortyho revolučnosť poňatia filozofie spočíva v tom, že aplikuje tieto sokratické motívy na modernú spoločnosť, ktorá si na rozdiel od tej gréckej uvedomila, že odpoveď na otázku „čo je x (pravda, filozofia, poznanie, atď.)?“ musí byť neustále reformulovaná a zodpovedaná takpovediac vždy nanovo, v závislosti od stavu spoločnosti a vecí vo svete. Práve na tejto neustálej prepojenosti každej jednotlivkej veci, udalosti a vôbec čohokoľvek na svoje špecifické a temporálne podmienené prostredie, je

¹⁶ RORTY, R. (1998): *Pragmatizmus a filozofia*, s. 520.

¹⁷ RORTY, R. (2000): *Filozofia a zrkadlo prírody*, s. 309.

¹⁸ RORTY, R. (2000): *Filozofia a zrkadlo prírody*, s. 267.

postavené Rortyho chápanie reality – panrelacionizmus. „Rorty chápal všetko ako nexus vzťahov.“¹⁹ Nexus vzťahov, ktoré sa neustále menia, ktoré neustále vznikajú a zanikajú a vytvárajú tak stále nové prostredie a podmienky, vyžadujúce si originálnu filozofickú reflexiu a nie šablónovitú metafyzickú kategorizáciu.

Rortyho koncepcia filozofie predstavuje vo všeobecnosti variant filozofie kultúry. Kľúčovými pojmami takto chápanej filozofie sú predovšetkým kontingencia, irónia a solidarita. Jazyk, kultúra, ale aj ľudská prirodzenosť sú výsledkami historického procesu, ktorý je do určitej miery náhodný a nezávislý nielen od ľudskej činnosti, ale aj od akýchkoľvek metafyzických princípov regulujúcich časopriestorové dianie. Nie je možné tvrdiť, že existuje „večná“ pravda, pretože nikto si nemôže byť istý tým, že takáto pravda bude platiť v každej budúcej udalosti.²⁰ Irónia spočíva v tom, že človek – nositeľ koncového slovníka, ktorými rozprávame „niekedy prospektívne, niekedy retrospektívne, príbeh našich životov“²¹ – si je vedomý konečnosti a obmedzenosti svojho slovníka a snaží sa problematizovať a reaktualizovať významy jednotlivých slov v ňom. Takýto človek bude podobne na spôsob Sokrata stále „nevedomý“, no zároveň si bude túto svoju nevedomosť uvedomovať. V solidarite sa asi najviac prejavuje Rortyho humanizmus: vízia slobodnej, liberálnej spoločnosti, v ktorej bude vysoká miera empatie a vzájomného pochopenia, je jednoducho tou najlepšou víziou spoločnosti, na akú ľudstvo zatiaľ prišlo.

Rorty túto solidaritu bližšie nezdôvodňuje a azda aj to je dôvod, prečo býva jeho humanizmus niekedy označovaný tiež za „demokratickú utópiu“, v ktorej by „nikto nesníval o tom, že existuje niečo viac skutočne existujúce, ako len radosť alebo bolesť, alebo v ktorej by bolo povinné odvolávať sa na to, čo transcenduje naše hľadanie šťastia. Demokratická utópia by bola komunitou, v ktorej by boli hlavnými intelektuálnymi cnosťami ani nie tak hľadanie pravdy, ako skôr tolerancia a túžba dozvedieť sa stále niečo nové.“²² Každý človek, ktorému by ste dali na výber medzi dobrým a zlým susedom, by podľa Rortyho uprednostnil toho dobrého. Pojem „dobrá“ pritom netreba vysvetľovať metafyzicky – pod „dobrým“ treba rozumieť jednoducho takého človeka, ktorý by nám vyhovoval, vedel pomôcť, kedy pomoc potrebujeme a vedel by nevyrušovať, kedy nechceme byť vyrušovaný. Dobro je tak čokoľvek, čo prispieva k šťastiu individuála. Podľa Rortyho je „pragmatizmus založený na myšlienke, že nič nie je dôležitejšie ako ľudské šťastie.“²³

Rortyho predstava filozofie ako výchovy predstavuje ten typ filozofického myslenia, ktoré nie je ignorantské k tradícii – práve naopak. Rorty syntetizuje názory jednotlivých filozofov, originálne ich rozširuje o svoje vlastné stanoviská a postrehy a vytvára tak systém, ktorý je výsledkom slobodnej diskusie autora s predchádzajúcimi generáciami filozofov. Od Platóna až po Habermasa: aj takto by sme mohli charakterizovať cestu Rortyho myslenia, ktorú musel prejsť, aby sa mohol prepracovať k svojmu vlastnému, originálnemu stanovisku filozofie kultúry, založenej na neo-sokratovskom type výchovy.

Záver

Na záver by sme chceli zdôrazniť, že napriek Rortyho kritike dogmatického filozofovania, ktoré hľadá nadčasové istoty, nemôžeme o ňom hovoriť ako o relativistovi, alebo ako o skeptikovi. Rorty nespochybňoval existenciu vedeckého myslenia alebo reality, ani to, že

¹⁹ VIŠŇOVSKÝ, E. (2009): *Štúdie o pragmatizme & neopragmatizme*, s. 260.

²⁰ Tento moment pripomína Popperov falibilizmus – Rorty však upozorňuje, že „to, o čo sa usilujú filozofi, ktorí chcú, aby pojem pravdy bol pre demokratickú spoločnosť relevantný, nie je obyčajný falibilizmus.“ Por. RORTY, R. (2006): *Filozofické orchidey*, s. 187.

²¹ PEREGRIN, J. (1994): *Richarda Rortyho cesta k postmodernizmu*, s. 392.

²² VOPARIL, J. – BERNSTEIN, R. J. (2010): *The Rorty Reader*, s. 314

²³ RORTY, R. (2006): *Filozofické orchidey*, s. 19.

o niečom môžeme povedať, že je to „pravdivé“.²⁴ Bežné používanie slova „pravda“, ktoré napríklad používame pri svedectve o istých javov, že nastali, nie je predmetom Rortyho filozofických úvah, práve naopak – Rorty chce svojou kritikou „epistemologického dogmatizmu“ vo filozofii dosiahnuť obrat v spôsobe nášho hovorenia o veciach, v spôsobe, s akým k týmto veciam pristupujeme. O veciach treba hovoriť tak, ako sa nám v našom každodennom prežívaní dávajú – netreba vytvárať náročné, „logicky konzistentné“, no od reality odtrhnuté konštrukty. Vyjadrené Rortyho slovníkom, netreba vytvárať zrkadlá – stačí používať slovo „pravda“ v jeho každodennom, intuitívnom význame, nie ako „Pravdu“, prameniacu v nejakom metafyzickom absolútnom počiatku. Tým, že zmeníme naše myslenie a hodnotenie vecí a začneme si všímať našu každodennú skutočnosť a náš každodenný život so všetkým, čo prináša, tým zmeníme aj naše činnosti a riešenia nielen filozofických, ale aj spoločenských problémov.

Rortyho filozofiu nemožno redukovať ani na iracionalizmus, empirizmus, či postmodernu. V poslednom prípade však môžeme váhať, či Rortyho odmietanie jednotiaceho princípu, nachádzajúceho sa mimo sociokultúrneho kontextu nevykazuje isté podobnosti s Lyotardovým koncom veľkých nárácií.

Rorty svojím dielom nielen revitalizoval pragmatizmus – predovšetkým v jeho deweyovskej forme – ale taktiež pripravil filozofickú platformu pre syntézu viacerých moderných smerov, siahajúcich od spomenutého pragmatizmu, skrz francúzsky a nemecký postštrukturalizmus a postmodernizmus, hermeneutiku, analytickú filozofiu až po umelecké literárne praktiky. Rortyho filozofia predstavuje nový typ filozofického myslenia, ktoré stojí na základoch amerického demokratického spôsobu života so zmyslom pre pluralitu, liberalizmus a slobodnú diskusiu. Je to filozofia, ktorá má byť užitočná pre ľudí a spoločnosť, ktorá má plniť významnú spoločenskú funkciu a nemá byť len antikvárnou záležitosťou kabinetných profesorov.

Použitá literatúra:

1. PEREGRIN, J. (1994): *Richarda Rortyho cesta k postmodernizmu*. In: *Filosofický časopis*, roč. 42, č. 3. Praha: ČSAV, s. 381-402. ISSN 0015-1831.
2. RORTY, R. (2000): *Filozofia a zrkadlo prírody*. Bratislava: Kalligram. ISBN 978-8071493259.
3. RORTY, R. (2006): *Filozofické orchidey*. Bratislava: Kalligram. ISBN 978-8071498308.
4. RORTY, R. (1998): *Pragmatizmus a filozofia*, in: VIŠŇOVSKÝ, E. – MIHINA, F. (eds.): *Pragmatizmus (Malá antológia filozofie XX. storočia, I.)*. Bratislava: Iris. ISBN 80-8878-45-X.
5. VIŠŇOVSKÝ, E. – GÁL, E. (2011): *K Rortyho miestu v dejinách západnej filozofie*, in: *Filozofia*, roč. 66, č. 10. Bratislava, Filozofický ústav SAV, s. 957-962. ISSN 0046-385X.
6. VIŠŇOVSKÝ, E. (2009): *Štúdie o pragmatizme & neopragmatizme*. Bratislava: VEDA, 2009. ISBN 978-8022411042.
7. VOPARIL, J. – BERNSTEIN, R. J. (2010): *The Rorty Reader*. Singapore: Wiley-Blackwell. ISBN 978-1405198325.

Kontakt:

Mgr. František Škvrnda, PhD.

Fakulta medzinárodných vzťahov

²⁴ Rorty v tejto súvislosti cituje Davidsonove slová: „Tým, že sa vzdáme dualizmu schémy a sveta, nevzdávame sa sveta, ale obnovujeme bezprostredný kontakt so známymi objektmi – vďaka ich nevyspytateľnej hre sa naše vety stávajú pravdivými alebo nepravdivými“. Por. RORTY, R. (2000): *Filozofia a zrkadlo prírody*, s. 261.

Ekonomická univerzita v Bratislave
Dolnozemska cesta 1/b
852 35 Bratislava 5
Slovenská republika
e-mail: frantisek.skvrnda2@euba.sk

ISSN 1339-3502